

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ:
EKONOMİ POLİTİK ANALİZ**

Aslı AYMALI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Umut Burak GEYİKÇİ

MANİSA – 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – İsrail İlişkileri: Ekonomi Politik Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08/05/2019
Aslı Aymalı
İmza

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ: EKONOMİ POLİTİK ANALİZ

Türkiye ile İsrail, buldukları coğrafi konumları itibariyle jeo-stratejik ve politik olarak bölgede ve uluslararası konjonktürde oldukça önemli iki ülkedir. İki ülke arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkiler İsrail devleti kurulduğundan beri devam etmektedir. Soğuk savaş döneminde nispeten daha zayıf kalan ikili ilişkiler, 1990'lı yıllara gelindiğinde iki ülke arasındaki yakınlaşmanın artması ile hızla gelişmiş ve derinleşmiştir. Buna bağlı olarak ticari ve ekonomik ilişkiler de özellikle soğuk savaş döneminde, siyasi ilişkilere bağlı olarak artarak ilerlemiştir. Türkiye ve İsrail siyasi gerilimler yaşadıkları dönemlerde bile ekonomik, ticari ve askeri işbirliklerini devam ettirmişlerdir. İki ülke ilişkileri Ortadoğu coğrafyasının karmaşık ve değişken güç dengeleri nedeniyle, çok kırılabilir bir yapıya sahip olduğu için özellikle 2000'li yıllarda diplomatik ve siyasi krizler yoğun olarak yaşanmıştır. Bu çalışmada her iki ülke arasında yaşanan politik ilişkilerin ekonomik ilişkilere olan yansımaları hisse senedi piyasaları baz alınarak olay inceleme metodolojisi vasıtasıyla incelenmiştir. Gerçekleştirilen analizler neticesinde olumlu ilişkilere Mavi Marmara tazminat anlaşmasının, krizlerden ise Mavi Marmara krizinin ekonomik etkilerinin yoğun şekilde hissedildiğini söylemek mümkündür. Bunun yanında yaşanan diğer olumlu gelişme ve krizlerin tek taraflı yansımaları olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma neticesinde her iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin politik olaylara karşı duyarlılığının çok da yüksek olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Ekonomi-Politik, Olay İnceleme, Soğuk Savaş

ABSTRACT

TURKEY – ISRAEL RELATIONS AFTER COLD-WAR: A POLITICAL ECONOMICS ANALYSIS

Israel and Turkey, the location of two countries determines their geo-strategic and politics which makes these countries important in international relationship. The diplomatic and political relations between the two countries have continued since the establishment of the state of Israel. The bilateral relations, which were relatively weak in the pre-Cold War period, were rapidly developed and deepened with the increase in the rapprochement between the two countries in the 1990s. Consequently, commercial and economic relations have progressively increased due to political relations in the course of the Cold War. Turkey and Israel as political tensions are experiencing economic, commercial and have continued their military cooperation. Diplomatic and political crises have been experienced intensively, especially in the 2000s, since the relations between the two countries are politically very fragile. These crises have been reflected in economic relations. The purpose of this study, post-cold war relations between Turkey and Israel is to put forward the event study methodology in the analysis of political economy framework.

Keywords: Turkey, Israel, Political Economics, Event Study, Cold War

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gsteren, maddi manevi desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Umut Burak GEYİKÇİ' ye, bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatımda tecrübeleri ile beni aydınlatan ve desteğini eksik etmeyen, kendisini tanımaktan müteşekkir olduğum sevgili hocam Sayın Doç. Dr. Halil ERDEMİR'e, yüksek lisans tez çalışmamın hazırlık aşamasında desteğini esirgemeyen değerli yöneticim İstem SEVER'e, çalışmalarım sırasında manevi desteğini her zaman hissettiğim değerli arkadaşlarım Seniye ve İpek'e, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

Aslı AYMALI
Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE - İSRAİL İLİŞKİLERİ: EKONOMİ POLİTİK ANALİZ

TEZ ONAY SAYFASI	ii
TEZ VERİ GİRİŞ ve YAYINLAMA İZİN FORMU.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	1
TABLolar	2
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE İSRAİL.....	3
1.1.Soğuk Savaş Öncesi Dönem	3
1.2. İsrail Devleti ve Gelişimi	6
2.2.1. Coğrafi Özellikler.....	6
2.2.2. Batı Şeria ve İsrail.....	6
2.2.3. Yahudilerin Kısa Tarihi.....	6
2.1.4. Türk – Yahudi İlişkileri ve Siyonizm Kavramı	7
1.3. İsrail’in Temelleri.....	8
1.3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Filistin	8
1.3.2. Birleşmiş Milletler ve Filistin Komitesi.....	10
1.3.3. Taksim Planı	11
1.3.4. İsrail Devleti’nin Kuruluşu ve Arap – İsrail Savaşı.....	13
1.3.5. İsrail’in Tanınması ve 1958 Anlaşması	15
1.3.6. İsrail’in Kudüs’ü Ebedi Başkent İlan Etmesi.....	18
1.3.7. Lübnan’ın Bombalanması ve İlişkilerde Yumuşama.....	18
1.3.8. 1980’li Yıllar	19
1.3.9. Birinci İntifada ve Gerileme.....	20
1.3.10. Filistin Devleti’nin İlanı	21
1.4. İsrail’in Siyasal Coğrafyası	22
1.5. İsrail’in Jeopolitik Arayışları	22
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ: 1950’DEN GÜNÜMÜZE... 25	

2.1. Literatür Taraması	25
2.2. Türkiye-İsrail Politik İlişkileri	28
2.3. Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri	29
2.4. Türkiye – İsrail İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı	30
2.5. 1950-1960 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri	31
2.5.1. Politik İlişkiler.....	31
2.5.2. Ekonomik İlişkiler.....	44
2.6. 1960-1970’li Yıllarda Türkiye İsrail İlişkileri	45
2.6.1. Politik İlişkiler.....	45
2.6.2. Ekonomik İlişkiler.....	52
2.7. 1980-2000 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri	54
2.7.1. Politik İlişkiler.....	54
2.7.2. Ekonomik İlişkiler.....	57
2.8. 2000 Sonrası Dönemde Türkiye – İsrail İlişkileri.....	57
2.8.1. Politik İlişkiler.....	57
2.9.2. Ekonomik İlişkiler.....	74
2.10. Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler: Genel Değerlendirme	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	81
TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ.....	81
3.1. Ekonomi Politik Analiz Kavramı.....	81
3.2.Amaç	83
3.3. Yöntem.....	83
3.4. Kapsam ve Materyal	86
3.5. Verilerin Analizi.....	87
SONUÇLAR VE TARTIŞMA	96
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
EFTA	: European Free Trade Association
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Money Fund
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAMA	: Importation Addition
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UNSCOP	: United Nations Special Committee on Palestine
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLÖR

Tablo 1: Türkiye-İsrail Arası Olumlu İlişkilerin Anormal Getirileri (AR)	89
Tablo 2:Türkiye-İsrail Arasındaki Siyasi Krizlerin Anormal Getirileri (AR)...	92
Tablo 3:Türkiye-İsrail Arası Olumlu İlişkilerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR)	93
Tablo 4:Türkiye-İsrail Arasındaki Siyasi Krizlerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR)	94
Tablo 5:Türkiye-İsrail Arasındaki Olumlu İlişkilerin ve Krizlerin Ortalama Getirileri (AAR)	95
Tablo 6:Türkiye ve İsrail Arasındaki İncelemeye Konu Olan Tüm Siyasi İlişkilerin Kümülatif Ortalama Toplam Anormal Getirileri (CAAR).....	96

GİRİŞ

Türkiye ve İsrail, Arap-Müslüman coğrafya içinde kurulan ve iki farklı etnik kökene sahip olan devletlerdir. Söz konusu durum Türkiye'nin ve İsrail' in zaman zaman benzer, zaman zaman farklı politikalar uygulamalarına yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Soğuk Savaş başlamıştır.

“Soğuk Savaş” kavramı tek bir tanımla sınırlı kalmayıp pek çok farklı biçim ve tanımda açıklanmaya çalışılmış bir kavramdır. En basit ve açık tabirle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yaşanan ideolojik çatışma ve düşmanca tutum dönemini ifade etmektedir. Soğuk savaş, iki kutuplu bir sistem ortaya çıkarmış ve bu iki kutbun etrafında kümelenmiş diğer ülkelerle kurulan geniş kapsamlı bir güç dengesine sahne olmuştur. İlişkilerin her anlamda güce dayandığı ve tarafların birbirlerine karşı silah kullanmadığı bu gergin süreç “Soğuk Savaş Dönemi” olarak isimlendirilmektedir (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2011; Sander, 1994).

Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu bölgesi iki kutuplu düzenin satranç tahtası halini almıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Sovyetler Birliği tehdidine karşı güvenlikçi yapısı ve bu doğrultuda Batıyla yakınlık kurması, İsrail tarafından izlenen dış politikayla örtüşmüştür. Bahsi geçen örtüşüm, ülkemizin bölge kapsamında Sovyetler Birliği destekli Arap milliyetçiliğine karşı olarak İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması hususunda son derece etkili olmuştur. Çatışmacı bir coğrafya olan Orta Doğu'da kendilerini demokratik seküler olarak nitelendiren ve Arap kimliğinden farklı etnik kökenlere sahip olan iki devlet arasında kurulan ilişkiler de Türkiye nezdinde farklılaşmıştır. Bu çerçevede Türkiye-İsrail ilişkileri son dönemde 1990'ların askeri bürokrasisinden koparak sivil politik alana eğilim göstermeye başlamıştır.

Uluslararası ilişkilerde ekonomi ve politika iç içe geçmiş haldedir. Farklı ya da aynı bölgedeki ülkelerde ekonomik çıkarlar siyasi kararları etkiler durumda ya da bir diğer şekilde siyasi kararlar ticari ve ekonomik ilişkileri şekillendirir durumdadır (Arı, 2009). Hangisinin nerede başlayıp nerede bittiğini görebilmek zordur. Devletler arası ilişkileri bu iki disiplin (ekonomi ve politika) şekillendirmektedir. Uluslararası ilişkilerde de bu durum “Ekonomi-Politik” yaklaşım olarak alınmıştır. Ekonomi-politik kavramının tanımından söz edilecek olursa kısaca; toplumsal ve bireysel

davranış tercihlerinin odak noktasında bulunduğu politika ve ekonomi disiplinlerinin etkileşimi ve kesişimi sonucunda ortaya çıkmış disiplinler arası bir çalışma sahasıdır. Ekonomi-politik, ekonomi ve politika bilimleri sayesinde doğmuştur. Bu disiplinin bir bölümü devlet olan politika tarafından oluşturulmaktayken diğer bölümü ise esas unsurun piyasa olduğu ekonomi tarafından oluşturulmaktadır. Devletlerin aldıkları politik kararların ekonomiye yansımaları ya da bir diğer farklı şekilde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin zaman zaman iktidarların alacakları siyasi kararlara etkilerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Politikanın ekonomi üzerinde olası etkilerini ve bu olası etkilerin şiddetini ölçmek için olay inceleme metodolojisi literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. “*Olay inceleme metodolojisi piyasaları etkileyen ekonomik, siyasi, askeri, kültürel vb. olayların hisse getirileri üzerinde yarattığı değişimi ölçen etkili bir yöntemdir*” (Çömlekçi & Şahin, 2019). Literatürde politik ilişkilerin ekonomi üzerine yansımaları ölçen pek çok çalışma olmakla birlikte İsrail Türkiye politik ilişkilerinin, ekonomi üzerine yansımalarını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlar şunlardan oluşmaktadır; Birinci bölümde soğuk savaş öncesi dönemden günümüze İsrail, ikinci bölümde Türkiye İsrail ilişkilerine genel bakış, üçüncü bölümde ise Türkiye İsrail ilişkilerinin ekonomik politik analizi gerçekleştirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE İSRAİL

1.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem

“Soğuk Savaş” kavramını ilk kez 17 Nisan 1947 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri başkanı ve aynı zamanda yatırımcı Roosevelt’in danışmanı olan Bernard Baruch kullanmıştır (Merih, 2006). Soğuk savaş tek bir tanımla sınırlı kalmayıp pek çok farklı biçim ve tanımda açıklanmaya çalışılmış bir kavramdır. En basit ve açık tabirle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında yaşanan ideolojik çatışma ve düşmanca tutum dönemini ifade etmektedir. Bu süreçte iki devlet birbirleriyle silahlı mücadeleye girmemiş olup dönem propaganda, ekonomik baskı ve silahlanma uygulamalarıyla sürmüştür (Keskin, 2001). Soğuk savaş, iki kutuplu bir sistem ortaya çıkarmış ve bu iki kutbun etrafında kümelenmiş diğer ülkelerle kurulan geniş kapsamlı bir güç dengesine sahne olmuştur. İlişkilerin her anlamda güce dayandığı ve tarafların birbirlerine karşı silah kullanmadığı bu gergin süreç “Soğuk Savaş Dönemi” olarak isimlendirilmektedir (Sönmezoğlu, Güneş, & Keleşoğlu, 2011; Sander, 1994).

Soğuk savaş dönemine ilişkin bir diğer belirsizlik de ne zaman başladığıyla ilgilidir. Bu konuda ortak bir fikir birliği olmamakla birlikte soğuk savaşın başlangıcı farklı kaynaklar tarafından 1945 Yalta Konferansı, 1945 Potsdam Konferansı, 1946’da Churchill’in gerçekleştirdiği Demir Perde konuşması ya da 1947 Truman Doktrini olarak kabul edilmektedir (Merih, 2006). ABD ile SSCB’nin İkinci Dünya Savaşı’nda ortak bir düşmana karşı mücadele etmesine rağmen soğuk savaşa girmesinin nedenleri yine İkinci Dünya Savaşı’nda bulunmaktadır. Nasıl İkinci Dünya Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasında bağlantılar var ise, İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş arasında da bağlantılar bulunmaktadır. Hatta ABD-SSCB çekişmesinin kökeninin Bolşevik Devrimi’ne değin uzandığını söylemek mümkündür.

Soğuk savaş döneminin baş aktörleri olan ABD ile SSCB, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından başta ideolojik, ekonomik ve siyasi nedenlerle birbirlerinden önemli ölçüde ayrılmış ve iki kutuplu yeni dünya düzeninin başını çekmişlerdir. ABD savaşın en büyük ekonomik gücü olarak görülürken SSCB de savaş sonrasında dünyanın askerî açıdan en güçlü devleti olarak öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda

Japonya ve Almanya'ya karşı mücadele etmiş olan bu iki devlet arasındaki mücadelenin kökeni 20'nci yüzyıla dayanmaktadır. Rusya ile ABD, ilk olarak Asya'da karşı karşıya gelmiştir. ABD'nin batıya, Rusya'nın ise doğuya doğru ilerlediği 19'uncu yüzyılın sonlarında Çin'in Mançurya eyaleti ABD tarafından ticaret amacıyla kullanılmak istenmekteyken Rusya bu eyaleti ticarete kapatılmak için çabalıyordu. Bunun karşılığında ABD, Rusya'nın yayılmacılığına karşı hamle olarak Mançurya'yı ticarete açık tutmak isteyen Japonya'nın yanında yer almıştır. Rusların 1905 yılında Japon-Rus Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte ABD ile Rusya arasında Asya'da gerçekleşen mücadele sonlanmıştır (Sander, 1994; Acar, 2007).

ABD, ekonomik ve siyasi menfaatlerinin tehlike altında olması nedeniyle 1917 Bolşevik Devrimi'nde devrim karşıtı cephe almıştır. ABD, dünya devrimi isteyen Bolşevik hareketinin ABD'nin liberal ekonomik politikalarına zarar vermesinden çekinerek, Bolşevik Kızıl Ordu'nun karşısında yer alan Çarlık yanlısı Beyaz Ordu'ya askerî destek sağlamıştır (Ataöv, 2006). ABD'li iş adamlarının Sovyetlerle temas kurmasına rağmen iki ülke arasında SSCB'nin ABD tarafından tanındığı 1933 yılına değin herhangi bir siyasi ilişki gerçekleşmemiştir. Ancak 1925-1930 yılları arasında iki ülkenin birbirleriyle olan ticaret hacimlerinde artış yaşanmıştır. Ticari ilişkilere rağmen, en başta güven sorunları nedeniyle siyasi ilişkiler bu dönemde kurulmamıştır (Sander, 1994).

İki ülke, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya karşısında birlikte hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır. Savaşı Almanya'nın kazanması, Avrupa'da dengelerin Almanya lehine büyük oranda değişeceği anlamına gelmekteydi. Bu nedenle ABD, böyle bir sonucu önleyebilmek adına SSCB'yi Almanya karşısında hem ekonomik hem de askerî açıdan desteklemiştir. Öte yandan ABD'nin Japonya'yı atom bombaları ardından savaş dışı bırakması ile birlikte İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'ya karşı birlikte hareket edilmesine rağmen, iki ülke arasındaki tarihi güvensizlikler bu ittifakın kalıcı olmasına imkân vermemiştir. İngiltere ve Fransa'nın güçsüz çıktığı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni dünya düzeninde anlaşamayan bu iki ülke arasında -ABD ve Rusya- bir soğuk savaş süreci başlamıştır. Savaşın başlangıç tarihi gibi, savaşı hangi tarafın başlattığı konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Soğuk savaş, temelde ideolojik bir savaştır. ABD'nin kapitalizmi ile SSCB'nin komünizmi birbirine tamamen zıt iki sistemdir.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'nun belirgin özellikleri olarak petrol temelli jeo-ekonomik yapılanma ve küresel stratejik rekabetin ispatı niteliğindeki jeopolitik hat ayrışmaları öne çıkarken, İsrail'in kuruluş süreci de bölge içindeki kültürel ve siyasi çatışmaları tırmandırmıştır (Davutoğlu, 2001).

Ortadoğu'daki dengeler, Soğuk Savaş döneminde İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte değişmiştir. Özünde Yahudiler ile Araplar arasındaki anlaşmazlıklar İsrail devletinden önceye dayanmaktadır. Soğuk Savaş dönemindeki belirleyici olaylar kronolojik olarak incelendiğinde İsrail'in kuruluş savaşı niteliğindeki 1948-49 Arap-İsrail Savaşı; 1950 Geri Dönüş Kanunu ve İsrail'e Yahudi Yerleşim Hakkı; 1950'de Filistin'in batısının Ürdün, Gazze Şeridi'nin ise Mısır tarafından ilhak edilmesiyle birlikte Filistin devletinin tümüyle yok edilmesi; 1951'de Ürdün Kralı'nın öldürülmesi, 1952'de Mısır'da Kral Faruk'un devrilmesiyle birlikte Arap sosyalizmi ve anti-emperyalist söylemlerle Cemal Abdül Nasır'ın ön plana çıkması; İsrail'in Hittin Korkusu¹'nu körükleyen ve Mısır ile Batı'yı karşı karşıya getiren 1964'te Filistin Ulusal Kongresi'nin Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kurması; önceki savaşlardan farklı olarak Arap ve İsrail dünyasını karşı karşıya getirerek yeni bir dönem açan ve İsrail'in Doğu Kudüs, Gazze, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı işgal ederek topraklarını üç katına çıkardığı 1967 Arap-İsrail (Altı Gün) Savaşı ve devamında BM Güvenlik Konseyi tarafından alınmış 242 sayılı kararın İsrail tarafından tanınmaması; Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat tarafından 1969'da gizlice kurulan El Fetih'in İsrail operasyonları; Suriye'nin Golan Tepeleri'ne ilerlediği, Mısır'ın ise Kanal ve Sina'yı geçerek Bar-leva Hattı'nı yardığı 1973 Yom Kippur Savaşı; Lübnan'a Filistin Kurtuluş Örgütü'nü çökertmek amacıyla 1978'de yapılan saldırı; 1981'de Golan Tepeleri'nin İsrail tarafından ilhak edilmesi ve daha sonra İsrail'in 1982 yılında hareketi tamamlamak amacıyla Lübnan'ın %40'ını işgal etmesi; 9 Aralık 1987 ile Gazze-Eriha Antlaşması arasında geçen süredeki intifada ve 1988 yılının kasım ayında Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da Filistin devletinin kurulması ilanı ön plana çıkmaktadır (Çebi, 2006).

---

¹ Hittin Savaşı, Selahaddin Eyyubi'nin liderliğinde Müslümanların haçlıları Kudüs'ten çıkarmak için Hıristiyan âlemiyle yaptıkları savaştır. Hittin, Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır. Kudüs, Haçlıların kontrolünden çıkmış ve değişen konjoktüre göre çeşitli Müslüman devletlerin egemenliğinde kalmıştır. İsrail, kurulduğu günden itibaren yeni bir Hittin ile her an karşılaşabilirim korkusuyla hareket etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde Soğuk Savaş döneminde İsrail Devleti'nin kurulması ile birlikte yukarı sözü edilen Ortadoğu'da dengeleri değiştiren önemli politik gelişmeler detaylarıyla birlikte incelenecektir.

1.2. İsrail Devleti ve Gelişimi

2.2.1. Coğrafi Özellikler

İsrail devleti, Afrika ve Asya kıtalarının birleştiği bir noktada yer almaktadır. Coğrafi açıdan Asya kıtasında bulunmakta olup batıda Akdeniz, kuzeyde Lübnan ve Suriye, doğuda Ürdün, güneyde ise Mısır ve Kızıldeniz ile çevrilidir. Knesset (İsrail Meclisi) kararına göre başkenti Kudüs olarak kabul edilmesine karşın Birleşmiş Milletler bu kararı tanımamaktadır (United Nations, 2017). Nüfusun çoğunluğunun Yahudi olduğu tek devlet İsrail'dir. Coğrafi olarak uzun ve dar bir şekle sahip olan İsrail 470 Kuzey-Güney uzunluğunda ve en geniş bölgesinde 135 kilometre genişliğindedir. Sınır ve ateşkes hatları içerisindeki toplam yüzölçümü 27.817 km²'dir. Yaklaşık 7 milyon 282 bin kişinin yaşadığı İsrail farklı kültürel, gelenek ve dini anlayışlara sahip insanların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Para birimi olarak Yeni İsrail Şekli kullanılmaktadır.

2.2.2. Batı Şeria ve İsrail

Doğu Akdeniz kıyısında yer alan İsrail'in kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün, batısında Akdeniz, güneybatısında ise Sina Yarımadası ve Gazze bulunmaktadır. Musevi dua şalı tallit üzerindeki desen İsrail bayrağına da ilham vermiş, bayrakta da Davut'un Kalkanı'nın (Magen David) rengi olan mavi kullanılmıştır. Yedi Kollu Şamdan, devletin resmi amblemidir. Şamdana şeklini eski çağlardan beri var olduğu bilinen "moriah²" adlı, yedi dallı bir bitkinin verdiği söylenmektedir. İki yanda yer alan zeytin dalları ise İsrail'in barış arayışını simgelemektedir. Menora'nın anlamına ve kökenine ilişkin pek çok iddia mevcuttur.

2.2.3. Yahudilerin Kısa Tarihi

Yahudiler, inanışa göre Hz. Yakub'un on iki oğlunun soyundan gelmektedir. İsrail, Hz. Yakub'a verilmiş bir isimdir. Tevrat'ta, Yakup ailesinin göç ettiği sırada Tanrı'nın meleğinin bir adam kılığında Yakup'a görüldüğü yazılıdır. Ailenin nehrin karşısına taşınmasının ardından bu adam Yakup'la gün doğumuna değin güreşmiştir.

---

²Eski çağlarda, bir zamanlar var olduğuna inanılan yedi dallı bitki. Daha sonraların, Museviliğin sembollerinden biri olarak kullanılan, tanrının dünyayı yedi günde yaratışını simgeleyen sembol.

Yakup'u yenemeyeceğini anlayan adam, kendisine “Bırak beni, gün ağarıyor!” demiş ancak Yakup buna karşılık kendisine “Beni kutsamadıkça seni bırakmam.” diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine adam Yakup'u, “tanrı ile gürleşen” anlamına gelen İsrail adıyla kutsamıştır (bursakilisesi.com, 2018). Tevrat'ın yaratılış kısmında ise (Eski Ahit, Tekvin Bap 35) Tanrı Yakup'a görünmüş ve O'nu kutsayarak Yakup olan ismini İsrail şeklinde değiştirmiştir (incil.info, 2018).

İbranicedeki anlamı Abdullah veya safyetullahtır. Yakub'un soyundan gelenlere İbrani denmektedir. İbraniler aynı zamanda “Benu İsrail” yani “İsrailoğulları” olarak da adlandırılmaktadır. Tevrat'ta da Yakub'un Mısır'a göç ederken onun yanında gelen halkı da İsrailoğulları olarak adlandırılmıştır. İshak oğlu Yakub'un en büyük oğlu Judo ya da diğer ismiyle Yahuda'dır. Hz. Yakub'un on iki oğlu ve soyu İsrailoğulları şeklinde bilindiği gibi, Yahuda ismine binaen Yahud olarak da isimlendirilmiştir. Ülkenin sakinleri de Yahudi olarak adlandırılmıştır. Bu ırk Hz. İbrahim'e dayanmakla birlikte en büyük peygamberi ve teşkilatçısı, İsrailoğulları'nın kurtarıcısı Hz. Musa'dır. Bu nedenle İsrailoğullarına “Hz. Musa'ya inanan, ona bağlanan” anlamında Musevî de denmektedir.

2.1.4. Türk – Yahudi İlişkileri ve Siyonizm Kavramı

İngiliz General Edmund Allenby'nin Haçlı Seferleri'nin bittiğini de söylediği 1517 yılında Filistin toprakları Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Bundan tam 400 yıl sonra ise aynı topraklar Birinci Dünya Savaşı'nda Birleşik Krallık tarafından işgal edilmiştir. Türk topraklarındaki Yahudi varlığı ve dolayısıyla Türkiye'nin Yahudilerle ilişkilerinin temeli 15'inci yüzyıla değin uzanmaktadır. 1491'de İspanya Engizisyon Mahkemeleri'nin sınır dışı ettiği 200 binden fazla Yahudi'ye davette bulunan tek ülke Osmanlı Devleti olmuştur. Bu tarihten sonra Yahudiler, Osmanlı tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle de 16'ncı yüzyılda Yahudiler Osmanlı sarayında bankerlik, diplomatlık, hekimlik gibi görevler üstlenmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Yahudiler bankacılık, ticaret, sanayi gibi alanlarda ön plana çıkmıştır. Siyonizm, zannedilenin aksine, 19'uncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmış bir kavram değildir. Muharref Tevrat'ta dünya krallığının merkezi niteliğine sahip bir Yahudi devleti kurulacağı yazılmaktadır. Bu nedenle, Siyonizm tarihi Tevrat tarihi kadar eskidir. Siyonizm için vazgeçilmez bir ülkü olan bu ülkenin sınırları Tevrat'ta şu şekilde açıklanmıştır: *“Ayak tabanınızın bastığı her yer sizin olacak. Sınırınız çölden Lübnan'dan ırmaktan, Fırat Irmağı'ndan Garp Denizine kadar olacaktır. Önünüzde kimse duramayacak, Allah'ınız*

Rab size söylediği gibi dehşetinizi ve korkunuzu ayak basacağınız bütün diyar üzerine koyacaktır" (bibleonline.ru, 2018).

Filistin’de bulunan birinci Musevi tapınağı Babilliler tarafından yıkıldıktan sonra, Siyon kelimesi özel bir anlam kazanarak yurtlarından kovulan Yahudi halkının Filistin’e dönme isteğini taşıyan bir duygusal hazine niteliği kazanmıştır (Öke, 2012). Siyon kavramı tarihte çok uzun süredir yer almaktadır ancak bu kavramı siyasi bir akımı niteleyecek şekilde kullanan ilk isim, bunu 19’uncu yüzyılın ilk çeyreğinde yapan Rus Yahudisi Nathan Birnbaum olmuştur. Birnbaum, kendi çıkarttığı “Kendi Kendine Kurtuluş” dergisinin 1 Nisan 1890 tarihli sayısında Siyonizm’i “Musevilerin Filistin’e yerleştirilmesi amacını güden, üyelerini Yahudilerin oluşturduğu bir siyasi parti örgütünün yaratılması” olarak tanımladığını ifade etmiştir (Öke, 2012). Siyonizm, Öke tarafından da “Yahudilerin Filistin’de bağımsız bir devlet şeklinde var olması ve Yahudiliğin burada tüm kurumlarıyla birlikte dirilmesini hedefleyen evrensel bir hareket” olarak değerlendirilmiştir.

1.3. İsrail’in Temelleri

1.3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Filistin

“Biltmore Programı”, 9-11 Mayıs 1942 tarihlerinde New York’ta bulunan Biltmore Oteli’nde gerçekleştirilen Dünya Siyonist Teşkilatı Kongresi’nde 11 Mayıs 1942’de kabul edilmiştir. Bu programa göre Filistin tümüyle Yahudi göçüne açılacak, ülkenin inşası ve göçün kontrolü için Jewish Agency (Yahudilerin çıkarları için mücadele eden bir örgüt) görevlendirilecek ve Filistin’de demokratik, yeni dünyaya adapte olmuş bir Yahudi topluluğu (Jewish Commonwealth) oluşturulacaktır (Ben-Gurion, 1973). Dünya Siyonist Örgütü’nün faaliyetleri bu süreçle birlikte ABD’de büyük hız kazanmıştır. Amerikan Yahudilerini kısa zaman içerisinde ikna eden Siyonistler, onların desteğini kazanarak onlar adına da konuşmaya başlamıştır. Bu durum, Amerikan hükümetinin de Yahudilerin görüşlerini dikkate alması gerekliliğini doğurmuştur. Böylelikle, Amerikan siyaset sistemi de Siyonizm’i destekleyecek bir yapıya bürünmüştür. İngiltere’de başlayan Siyonist hareketin merkezi bu dönemde ABD’ye geçirilmiştir (Çandar, 1976).

Dönemin ABD başkanı Franklin D. Roosevelt, Arap dünyasındaki liderlere Ortadoğu’ya ilişkin çeşitli sözler vermiştir. Roosevelt’in ölümüyle başa gelen Truman ise Siyonist tasarımı en başından desteklemiştir. ABD, kurulma aşamasındaki

Birleşmiş Milletler’i, Yahudi devletini kurmak için önemli bir araç olarak değerlendirmiştir. Yahudi göçmenlerin Filistin topraklarındaki hak iddialarından vazgeçmeyeceği görülünce, Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmalar da şiddetlenmiştir. Bu koşullar altında ne yapılması gerektiğine karar vermekte zorlanan Büyük Britanya, konuyu Birleşmiş Milletler’e aktarmıştır. Biltmore Programı, temelde Yahudi çoğunluğunun esas alındığı bir Yahudi devleti kurulmasını öngörmüştür (Armaoğlu, 1989). Bu program Araplar tarafından yoğun tepkiyle karşılanmış ve bu rapor karşısında kendi tezlerini öne sürmek isteyen Araplar da bir protokol hazırlamıştır.

Araplar, İkinci Dünya Savaşı döneminde de bir arada hareket edip ortak çıkarlarını gözetmeye karar vermiştir. Bu karara binaen 25 Eylül 1944’te İskenderiye Protokolü imzalanmış, bundan yalnızca altı ay sonra da Arap Birliği Paktı’nın temelleri atılmıştır. Arap Birliği bugün Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Irak, Yemen, Sudan, Libya, Kuveyt, Tunus, Cezayir ve Fas gibi devletlerin içerisinde yer aldığı bir birliktir (Ben-Gurion, 1973). Arap birliğinin sağlanmasında İskenderiye Protokolü’nün önemi büyüktür. Birliği en önemli üyelerinden birisi Mısır’dır. Mısır, aynı zamanda Ortadoğu devletleri arasında da dengeleyici bir konuma sahiptir. Birlik, özünde Araplığı ön plana çıkartmaktadır. Müslüman çoğunluk barındırmasına rağmen İslam Birliği niteliği taşımamaktadır. Bernard Lewis, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Ortadoğu’da “iki buçuk” devlet olduğunu ifade etmiştir. Bunlar Osmanlı, İran ve “yarım” olarak değerlendirilen Mısır’dır. 20 asıl ve 3 ek maddeden oluşan Arap Devletleri Birliği Paktı Antlaşması 22 Mart 1945’te imzalanmış ve bunun ardından bağımsızlıklarını kazanan Libya (1953), Sudan (1956), Fas ve Tunus (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Güney Yemen (1967), Bahreyn, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Moritanya (1973), Somali (1974), Filistin Kurtuluş Teşkilatı (1976) ve Cibuti (1977) birliğe üye olarak katılmıştır. Diğer ülkeler çoğunlukla barışçıl yollarla ve sıkı pazarlıklarla bağımsızlık kazanırken, Cezayir ve Güney Yemen bağımsızlık için çok büyük mücadeleler vermiştir. Arap Birliği sayesinde Ortadoğu’da egemen Arap devletlerinin ortak siyasi amaçlar için bir araya gelmesi sağlanmıştır. İngilizler başta bu projeyi desteklemiş olsalar da devamında amaçları çatışan üye ülkeleri kendi menfaatleri için yönlendirmeyi tercih etmiştir (Lewis, 1973). Bu komisyonun çalışmaları sonucunda “Morrison Beyaz Kitabı” adlı rapor 26 Eylül 1944’te sunulmuştur. İçeriği o dönemde açıklanmamış olan bu rapora göre, İngilizler

bu komisyon ile Araplar ve Yahudiler arasında bir taksim planlamıştı. Bu dönemde İngiltere'nin Ortadoğu Bakanı da Filistin'de üniter bir devlet kurulması gerekliliğini vurgulamış ve bunu hükümete bir rapor sunarak bildirmiştir. Buna ek olarak Dışişleri Bakanlığı ve Sömürge Bakanlığı da kendi alternatiflerini hükümete rapor olarak sunmuşlardır. Bu alternatifler taksim, üniter devlet, Yahudi göçlerine izin verilmeye devam edilmesi veya Filistin'in mevcut şekliyle manda olarak idare edilmeye devam edilmesi şeklindedir. Tüm bu alternatiflerden de açıkça görülebileceği üzere o dönemde İngiltere, Filistin politikaları konusunda kararlı olmaktan uzaktır ve hiçbir şekilde somut bir plana sahip değildir. İngilizler, Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla birlikte içinden çıkamadıkları bu sorunu Birleşmiş Milletler'e devretmiştir.

1.3.2. Birleşmiş Milletler ve Filistin Komitesi

Çok kanlı geçen İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte milyonlarca insan yaşamını yitirmiş, savaşta yer alan veya almayan çok sayıda ülke ciddi zararlar görmüştür. Silah bırakılmasına ilişkin olarak Missouri zırhlısında 2 Eylül 1945'te imzalanan anlaşmayla birlikte tüm cephelerde silahlar bırakılmış ve savaş sona ermiştir (Sander, 1994). 1939 ile 1945 yılları arasında süren İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi rejimi, Avrupa'da Yahudileri sistematik bir planlamayla tamamen yok etmeyi amaçlamıştır. Bu planın uygulanma aşamasında 1.5 milyonu çocuk olmak üzere yaklaşık 6 milyon Yahudi hayatını kaybetmiştir. Nazi ordularının Avrupa içerisindeki etkinliğini arttırmasıyla birlikte Yahudiler vahşice zulme uğramış, gettolarda yaşamaya zorlanmış, çok sert müdahalelerle karşılaşmış ve akıl almaz eziyetlere maruz kalmıştır. Gettolarda toplanan Yahudilerin büyük bir bölümü kamplara taşınmış; şanslı olanlar ağır işçilik yaparak hayatta kalmayı başarsa da büyük çoğunluk gaz odalarında veya kurşuna dizilerek katledilmiştir. Tüm bunların ardından, Avrupa'dan savaştan önce ayrılmış olanlar da eklendiğinde, dünyanın bir dönem en dinamik ve canlı Yahudi cemaatini oluşturan 9 milyon kişinin yalnızca üçte biri hayatta kalabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda "Yeni Dünya Düzeni" kurulabilmesi için oluşturulan kuruluşlardan biri de Birleşmiş Milletler'dir. 24 Ekim 1945'te kurulan Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyeti'ne benzemekle birlikte ona kıyasla daha karmaşık bir anayasal yapıya, daha büyük bir bütçeye ve daha yaygın bir yönetim kadrosuna sahiptir. Üye sayısı, Milletler Cemiyeti'ndeki üye sayısının iki katından fazladır ve uzmanlık kuruluşları ile organları gerçekte daha iyi örtüşmektedir. Birleşmiş Milletler'in kuruluş aşamasında Asya ve Afrika devletleri, çoğunlukla henüz

bağımsızlıklarını kazanamamış olduklarından dolayı yeterince temsil edilmemiştir. Buna rağmen, Milletler Cemiyeti'nin aksine, Birleşmiş Milletler temelde Avrupa örgütü değildir. BM teorik olarak tüm devletlerin eşit kabul edildiği ancak pratikte ülkeler arasında ciddi farklılıkların bulunduğu bir örgüttür. Kuruluşunda devletlerin egemen eşitliğine vurgu yapılmış olmasına karşın, örgüt içerisindeki toplumsal, siyasal ve ekonomik güç temelli hiyerarşi düzeni oldukça belirgindir. Nihayetinde bu durum ABD, Fransa, İngiltere, Çin ve Sovyetler Birliği'nin Güvenlik Konseyi'nde üstünlüğü sağlamasına yol açmıştır (Sander, 1994).

1945 yılından sonra uluslararası problemlerin görüşülmesi ve paylaşılması konusunda Birleşmiş Milletler çok önemli bir rol oynamıştır. 2 Nisan 1947'de İngiltere Birleşmiş Milletler'e resmi başvuruda bulunmuş ve Filistin konusunun Genel Kurul gündemine alınması, Genel Kurul'un bu mesele için bir oturum yaparak meseleyi incelemek amacıyla özel bir komite kurup konunun Genel Kurulun sonbahar normal toplantısında da değerlendirilmesi yönünde bir talepte bulunmuştur (Armaoğlu, 1989). Bu bağlamda konuyla doğrudan ilişkili olan, Birleşmiş Milletler'in kurduğu Birleşmiş Milletler Filistin Komisyonu'nu da ele almak gerekmektedir. BM Genel Kurulu, 15 Mayıs 1947'de gerçekleştirdiği oylamada 45 olumlu oya karşı 7 olumsuz oyla 11 üyeden oluşan BM Filistin Özel Komitesi (United Nations Special Committee on Palestine – UNSCOP) kurulmasına ve bu komitenin de raporunu en geç 1 Eylül 1947'de sunmasına karar vermiştir (Armaoğlu, 1989). Filistin'e giden komite, bunun üzerine bir azınlık ve bir de çoğunluk planı hazırlamıştır.

1.3.3. Taksim Planı

Filistin Komisyonu, 16 Haziran ile 24 Temmuz tarihleri arasında çalışmalarını gerçekleştirdikten sonra karara varmıştır. Buna göre, 1947'de BM Filistin Özel Komitesi'nin (UNSCOP) önerisi şu yönde olmuştur: Filistin bir Yahudi, bir Arap devleti ve Kudüs'ü çevreleyen, BM kontrolü altında kalacak bir bölge şeklinde üçe ayrılmalıdır. Plan uyarınca bölgede kurulacak Arap devletine Gazze'ye ek olarak Refah Sahil Şeridi, El Halil ve Berşeva, kuzeyde ise Celile ve Nablus verilecektir. Yahudi devleti ise Hayfa ve Tel Aviv etrafındaki sahil bölgesinin yanı sıra güneyde Hule ve Necef vadilerini içermektedir. Planın üçüncü aşamasıyla ilgili olarak ise Kudüs ve Beytüllahim şehirlerindeki yönetimin Corpus Seperatum (Uluslararası Kontrol Birimi) statüsünde kabul edilerek BM Vesayet Konseyi'ne bırakılması öngörülmüştür. Buna ek olarak planda siyasi açıdan taksimin bir gereklilik olduğu

ancak ekonomik birliğin bozulmaması gerektiği de belirtilmiştir (Süer & Ömür Atmaca, 2010).

BM Genel Kurulu'nda 29 Kasım 1947'de oylanan plan, 13 olumsuz ve 10 çekimser oya karşılık 33 kabul oyuyla 181 (II) A kararı olarak kabul edilmiştir. Taksim kararı, nüfusun %70'e yakın bir bölümünü oluşturan Filistin Araplarının kendi kaderlerini tayin etme hakkını ihlal ederek, örgüt ilkeleriyle ters düşmüştür (Cattan, 1969, s. 31). Bu kararın onaylanmasındaki önemli aktörlerden olan ABD Başkanı Harry S. Truman, görevi bıraktıktan sonra yayımladığı iki ciltlik anı kitabında Yahudi örgütlerinin baskı ve ağırlığıyla ilgili olarak ikinci ciltte (s. 153 ve 158) şunları yazmıştır: *“ABD’de Yahudi önderlerinin ileri gelenleri Amerikan gücünü ve silahlı kuvvetlerini Filistin’deki Yahudi amaçları yararına kullanmam için üstüme türlü baskılar yapıyorlardı... Başka hiçbir konuda Beyaz Saray’a yönelik böylesine baskı ve propaganda gördüğümü sanmıyorum. Siyasal içgüdülerle eyleme geçen ve gene siyasal tehditlere başvuran aşırı nitelikte Siyonist ileri gelenlerinin birkaçının ayak dirmeleri beni rahatsız etti ve sinirlendirdi.”* Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu onayının hukuk açısından bağlayıcı olmayıp yalnızca tavsiye niteliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 13 ülke, bu plan için olumsuz oy vermiştir. Bu ülkeler Hindistan, İran, Küba, Irak, Afganistan, Pakistan, Mısır, Lübnan, Suriye, Yemen, Türkiye, Suudi Arabistan ve Yunanistan'dır. Türkiye'nin olumsuz oy vermesindeki öncelikli etken, dinî bağlardan çok bölünme nedeniyle bölgedeki istikrarın olumsuz etkilenmesi ihtimali olmuştur (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). Öte yandan, “Taksim Planı” uyarınca 1947 yılında BM Genel Kurulu'nda Filistin'de iki devlet kurulması kararı alınırken Türkiye ve Arap ülkeleri bu karara karşı çıkmıştır. Buna karşılık Mayıs 1948'de İsrail söz edilen kurallara uygun olarak kurulduğunu iddia etmiş; Türkiye de 1948 yılının aralık ayında ABD ve Fransa ile birlikte Birleşmiş Milletler bünyesindeki Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda yer alarak Şubat 1949'daki İsrail-Arap ateşkesinin ardından İsrail devletini tanımıştır. Aradaki 15 ayda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mart 1947'de Truman Doktrini ile birlikte ABD müttefiki olan Türkiye, Batı'nın savunma konseptiyle uygun olarak İsrail'i tanımak durumunda kalmıştır. ABD'deki Yahudi lobisinin Türk-Amerikan ilişkileri üzerindeki olumlu etkisi de üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konudur (Tasni, 2011).

Türkiye, Kasım 1947'deki BM oylamasında Filistin'in Yahudi ve Arap devleti olarak ikiye bölünmesine ilişkin taksim planına karşı ret oyu kullanmıştır. Bu noktada, Müslüman bölge devletleri ve krallıkların aksine, Türkiye'nin en önemli motivasyonu anti-komünizm konusundaki uzlaşmazlık olmuştur. İngiltere'nin Ortadoğu'da bulunması Türkiye açısından çok önemli olmuştur. Çünkü Yahudi devletinin o dönemde Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki temsilcisi olmasından korkulmuştur (Nachmani, 1987). Toprakların yıllarca el değiştirmesinin ardından, Filistin'de Yahudilerin toprak oranı %6 civarında kalmıştır. 181 sayılı kararla birlikte ise Filistin topraklarının %55'i Yahudilere verilirken %45'i Araplara verilmiştir (Karaman, 1991).

1.3.4. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Arap – İsrail Savaşı

İkinci Dünya savaşı devam ederken ve savaş sonrasında yaşanan gelişmeler İsrail-Arap sorunun farklı boyutlara taşımıştır. Hitler'in yaklaşık 6 milyon Yahudi'yi öldürmesi ve hayatta kalmayı başaran Yahudilerin tümünün yurtlarından sürülmesi, Yahudilerdeki devlet kurma ve Yahudilerin ulus olarak bir arada yaşayabileceği bir yere sahip olma kararının pekişmesine neden olmuştur. Siyonist hareket, bu soykırım sonucunda ihtiyaç duyduğu desteği ve uluslararası sempatiyi edinmeyi başarmıştır (Süer & Ömür Atmaca, 2010). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere Yahudilerin göç konusuna getirdiği sınırlamaları kaldırma taraftarı olmamış ve bu nedenle Siyonist örgütler tarafından hedef alınmaya başlamıştır. Siyonist milis gücü İrgun örgütü, 1946'da Kudüs'te bulunan İngiliz karargahını bombalayarak 92 kişiyi öldürmüştür. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşadığı siyasi ve ekonomik problemlerin yanı sıra Ortadoğu'daki sorunların kendisine çok büyük külfet yarattığını görünce Filistin'den çıkmanın yollarını aramaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte bölgenin etkin gücü haline gelen İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte bölgedeki bu rolünü ABD'ye bırakmıştır. Truman'ın başkanlık koltuğuna oturmasıyla birlikte ABD'de İsrail konusuna ilgi ve destek büyük oranda artmıştır. İngiltere gerek kendi karargahlarına yapılan saldırıları, gerekse bölgedeki Arap-Yahudi çatışmasını sebep göstererek bölgeden çekilmenin yollarını aramış ve Filistin meselesini Şubat 1947'de aldığı kararla Birleşmiş Milletler'e devretmiştir (Arı, 2012).

Araplar, azınlık planının Filistin'deki toprak bütünlüğünü koruduğu düşüncesindedir (Armaoğlu, 2009). Yahudiler ise çoğunluk planını yeterli bulmamakla beraber en azından ilk aşamada bağımsız bir İsrail devleti öngörmesi

nedeniyle desteklemiştir. Yahudilerin şikayetçi olduğu noktalar sınırlar ve Kudüs'ün statüsü olmuştur. Çoğunluk planı, BM Genel Kurulu'nun 27 Kasım 1947 tarihli toplantısında gerçekleştirilen oylamanın ardından 33 kabul, 13 ret ve 10 çekimser oyla, 181 sayılı Genel Kurul kararıyla kabul edilmiştir. Bu karar uyarınca Filistin toprakları çoğunluk durumuna göre Araplar ve Yahudiler arasında bölüşürülecek ve bu topraklarda iki devlet kurulurken Kudüs milletlerarası statüye sahip olacaktır. Buna ek olarak bağımsız Yahudi ve Arap devletlerinin ekonomik ilişkilerinin de sürdürülmesi amaçlanacaktır. BM Genel Kurulu'nda alınan taksim kararının hemen ardından Filistin'deki Yahudi ve Araplar arasında çatışmalar başlamıştır. Aralık 1947 ile Nisan 1948 arasında Arap Birliği dört kez toplanmış ve Filistin'in taksim edilmesine karşı çıkan, gerektiği halde silah kullanılmasını öngören bir dizi karar almıştır. Aynı dönemde Filistin topraklarında faaliyet gösteren Stern, Haganah ve İrgun adlı Yahudi terörist örgütleri sivil halkı hedef alan eylemlerinin sayısını arttırmıştır. Buna karşılık, Araplar da Yahudi sivillere karşı terör eylemleri gerçekleştirmeye başlamıştır (Erhan & Kürkcüoğlu, 2001). Pek çok Arap, Yahudilerin yoğun eylemleri sonucunda bölgelerinden ayrılmak durumunda kalmıştır. BM oylamasının ardından kararı kabul ettiğini bildiren İngiltere, bölgedeki kontrolün yalnızca tatbiki kuvvet ile uygulanabileceğini belirterek bu uygulamaların takibini üstlenemeyeceğini söylemiş ve 14 Mayıs 1948'de Filistin'deki manda yönetimini sonlandıracağını açıklamıştır. İngiltere'nin bu kararı almasında ABD'nin daha fazla Yahudi göçmen alınması konusundaki baskısı ve İngilizlere yönelik saldırılar nedeniyle kamuoyunu Filistin'deki İngiliz varlığına ikna etmenin çok güç bir hale gelmesi etkili olmuştur (İbas, 2005).

14 Mayıs 1948'de İngiltere'nin manda yönetimini feshederek bölgeden ayrılmasıyla birlikte BM Taksim Planı'nda Yahudilere verilmesi önerilen bölge, Yahudi Ajansı tarafından Tel Aviv'de yeni İsrail devleti olarak ilan edilmiştir. İsrail Devleti Bağımsızlık Bildirgesi'nde yeni kurulmuş bu devletin tüm Yahudilere açık olduğu ve ırk ya da din farkı gözetmeksizin tüm vatandaşların haklarının korunacağı ifade edilmiştir. İsrail devletinin ilk başkanı Chaim Weizmann olurken, ilk başbakan da David Ben-Gurion olmuştur. İsrail devleti ilanının 15 dakika sonrasında ABD, üç gün sonrasında ise Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştır (Süer & Ömür Atmaca, 2010). İsrail'in kurulmasıyla birlikte bölgede yeni mücadeleler baş göstermiştir. Silahlanan Arap devletleri, daha önce Arap Birliği toplantılarında aldıkları kararlar

doğrultusunda İsrail devletine karşı silahlı eylemlere başlamıştır. İsrail devletinin ortaya çıkması ve Arap-İsrail çatışmalarının alevlenmesi Yahudi meselesinin de farklı bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Avrupa'daki Hıristiyan-Yahudi çatışmasının yerini Ortadoğu'daki Müslüman-Yahudi çatışması almıştır. Bu döneme kadar Ortadoğu'da Avrupa'dakine benzer bir Yahudi nefreti yokken, İsrail devletinin kurulması ve Yahudi göçleriyle birlikte Ortadoğu, Yahudi meselesinin en önemli noktası haline gelmiştir (Davutoğlu, 2008).

1.3.5. İsrail'in Tanınması ve 1958 Anlaşması

Türkiye, İsrail'i tanıma konusunda aceleci davranmayıp Arap-İsrail savaşının sonucuna göre hareket etmeyi tercih etmiştir. İsrail devletinin kurulması sürecinde ağırlıklı olarak Arap yanlısı bir tavır sergileyen Türkiye'nin tutumunda çatışmaların sona ermesiyle birlikte değişiklikler yaşanmıştır. Türkiye'nin İsrail'i tanıma konusunda attığı ilk somut adım, 12 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun oluşturduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda ABD ve Fransa'yla birlikte yer alması ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın komisyon temsilcisi olarak görevlendirilmesidir (Özcan, 2005). İsrail devleti, devletin kuruluşuna tepki olarak ortaya çıkan şiddetli Arap muhalefetiyle ve tanınma çabalarıyla büyük mücadeleler vermiştir. Bu nedenle İsrail açısından Türkiye tarafından tanınmak oldukça kritik bir noktadır. Büyük çoğunluğu Müslüman olmasına karşın Arap olmayan ve bölgenin en önemli güçlerinden biri olan Türk devletinin İsrail'i tanınması, İsrail açısından oldukça prestijli bir durumdur. 14 Mayıs 1948'de, devletin kurulduğu gün Türkiye, İsrail Dışişleri Bakanı Sharret'ten İsrail devletinin kuruluş sürecinin anlatıldığı ve iki ülke arasındaki ekonomik ve politik iş birliği imkânlarının açıklandığı bir mektup almıştır. İsrail, bu mektupta aynı zamanda Türkiye'den tanınma talep etmiştir. Buna karşılık Türkiye, İngiltere'nin de etkisiyle beklemeyi tercih etmiş ve İsrail'in varlığını hemen tanıma talebini yanıtsız bırakmıştır (Özmen, 2006).

Türkiye, İsrail'i 28 Mart 1949'da tanıyarak bunu gerçekleştiren ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye, tanıma gerekçesinde "İsrail, BM üyesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye de yeni kurulan bu devleti BM örgütünün evrenselliği çerçevesinde tanımıştır" demiştir. Buna ek olarak Filistin hakkında da "*Mademki BM iki toplumdan birisinin kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını kabul ediyor, biz de yeni kurulan bu devleti tanıyacağız. Ancak unutulmaması lazım ki, aynı prensipten hareketle kendi devletlerini kuracaklarını açıkladıkları zaman Türkiye, Filistinlilerin de*

bağımsızlığını tanıyacaktı” ifadesine yer verilmiştir (Yılmaz T. , 2010). Bu sözlerle Arap toplumlarının tepkisinin yumuşatılması amaçlanmıştır. Açıklanan sebeplere ek olarak, Türkiye'nin İsrail'i tanımak için üç önemli sebebi daha vardır. İlk olarak, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri izlediği Batı yanlısı politikalar bunda etkili olmuştur. Kurulum çalışmaları süren NATO'ya üye olmak ve Truman Doktrini kapsamında ABD'den daha fazla mali ve siyasi destek almak isteyen Türkiye, dönem koşullarında bir anlamda İsrail'i tanımak zorunda kalmıştır. İkinci olarak, İsrail'in kurulmasının ardından yaşanan gelişmeler, İsrail'in Sovyetler Birliği'nin bir uydusu olduğu endişesinin yersiz olduğunu göstermiştir. İsrail, ABD ile yakın ilişkiler geliştirerek de SSCB uydusu olmadığını ispat etmiştir. Böylelikle, Türkiye için önemli bir endişe daha ortadan kalkmıştır. Üçüncü sebep ise Türkiye içerisindeki aydın kesimin Arap yanlısı politikalara karşı duydukları memnuniyetsizliktir. 1916 Arap Ayaklanmaları sırasında Türk askerlerinin “sırtlarından vurulduğu” iddiaları psikolojik açıdan Araplara karşı bir antipati uyandırmıştır. Arap motiflerinin Türk kültüründen çıkarılması aşamasında Arap devletlerine karşı aydınların geliştirmiş olduğu olumsuz bakış açısı da Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararını etkileyen önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2001).

“İsrail Başbakanı David Ben Gurion, Mısır'da yükselen Pan-Arap akımların ve bu ülkenin SSCB ile yakın ilişkiler içinde girmesinin Güney Batı Asya'da İsrail'in güvenliğini tehdit ettiği inancındaydı. Böylece İsrail Başbakanı Arap Devletlerinin hareket imkânlarını kısıtlamak için yeni bir oluşum meydana getirdi. Bu yeni oluşuma “Çevresel Pakt” adını verdi. Çünkü Ben Gurion pakta Arap devletlerinin çevresinde yer alan Etiyopya, İran ve Türkiye'yi dâhil etmek istiyordu.” (Erdemir, 2011). Bu dönemde Mısır devletinin yönetimini elinde bulunduran Nasır'ın ise jeopolitik tercihlerini SSCB tarafında yaptığı görülmektedir (Başyurt, 2005). Türkiye içerisinde 1957'de yaşanan sıkıntılar, 1958 yılının şubat ayında Mısır ile Suriye'nin birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması, Irak'ın darbenin ardından Bağdat Pakti'nden ayrılması gibi gelişmeler Türkiye'nin NATO üyesi olmasına karşın bölgede kendisini yalnız hissetmesine neden olmuştur (Tavlaş, 1999). İsrail, bu jeopolitik sıkıştırmadan kurtulmak için ABD'nin bilgisi dahilinde Etiyopya ve İran'ın da yer aldığı fakat Arap topluluğunun bulunmadığı bir çevreleme politikası oluşturmayı amaçlamıştır. Komünizm ve Arap milliyetçiliğine karşı ortak bir cephe oluşturulması ve Türkiye'nin de bu cephede yer alması ABD tarafından talep edilmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu,

2012). İsrail Başbakanı Ben Gurion ile İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir (Hürriyet, 1971), 28 Ağustos 1958’de gizlice Ankara’ya gelmiştir. Bu gizli ziyaretin sonucunda Türkiye Çevresel Pakt’a katılmıştır (Sönmezoğlu, 1998). Bu antlaşma kapsamında askeri eğitim ve tatbikat, silah sanayii, istihbarat gibi konularda iş birliği gerçekleştirilmiştir. Dönemin İsrail Genelkurmay Başkanı Yitzhak Rabin, İsrail-Türkiye ilişkilerini “Özel İlişkiler” olarak tanımlamıştır. Çevresel Pakt’a İran’ın da dahil olmasıyla birlikte üç arasında derhal “Trident” olarak isimlendirilen bir istihbarat ağı oluşturulmuştur (Erhan & Kürkçüoğlu, 2012).

1979’da Tahran’daki ABD elçiliğini işgal eden öğrenciler bu ilişkilere dair kayıtları ve CIA raporlarını yayınlamıştır. Bu evraklar MOSSAD, SAVAK ve MAH arasında 1958 yılında “Trident” adlı bir iş birliği anlaşmasının imzalandığını göstermektedir (Tavlaş, 1999). Türkiye, bugüne değin Aşkenaz ve Sefarad Yahudilerini kabul etmiş, Yahudiler cumhuriyetin kuruluş ve ekonomik atılım dönemlerinde pozitif ayrımcılıktan yararlanmış, Hitler zulmünden kaçan Yahudi akademisyenler Türkiye’de kabul edilmiştir. Einstein’ın bu konuya ilişkin olarak Atatürk’e bir mektup yazdığı bilinmektedir. İsrail, Türkiye’yle Araplara karşı “gizli ilişkiler” kurmak istemiştir. En başta Cumhuriyet Halk Partisi’nin İsrail gerçekliği konusundaki fiili durumu yeni yönetim olan Demokrat Parti tarafından da anlaşılmış ve aynı şekilde sürdürülmüştür. Yahudilere olan uluslararası destek, İsmet İnönü tarafından çok daha öncesinden fark edilmiştir. ABD ve Birleşik Krallık, “Kanal Krizi” ile birlikte kesilen Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden düzeltilmesi konusuna bu dönemde ağırlık vermiştir. Aynı dönemde Irak monarşisinin yıkılması, Lübnan’da iç savaş çıkması, Mısır’ın Irak monarşisinin yıkılışına destek vermesi, Ürdün rejiminin Nasır’ın etkisiyle sallantıya girmesi gibi gelişmeler genel duruma denk düşerek Türkiye’nin gizli temaslar konusundaki hassasiyetini üzerinden atmasına sebep olmuştur (Tavlaş, 1999).

Türkiye ile İsrail arasında 1958 ile 1966 yılları arasında çok yoğun bir iş birliği gerçekleştirilmiştir. ABD ile SSCB rekabeti ekseninde gelişen dış olaylar bu iş birliği kapsamında gerçekleşmiştir. İnönü ve Menderes dönemlerinde Türkiye-İsrail ilişkileri zıt yönde ilerlemeyip Batı ekseninde, Arap-İsrail dengesini gözetme temelli, Arap milliyetçiliği ve SSCB tehdidinin ağır bastığı bir denge mücadelesi şeklinde sürmüştür (Altunışık M. B., 1993).

1.3.6. İsrail'in Kudüs'ü Ebedi Başkent İlan Etmesi

1980 yılında İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhak ederek Kudüs'ü İsrail'in ebedi başkent ilan etmesiyle birlikte Türkiye, 30 Temmuz'da kabul edilen yasa uyarınca siyasi partilerden ve kamuoyundan gelen tepkilerin artması üzerine 28 Ağustos 1980'de Kudüs Konsoloslugu'nu kapatma kararı almıştır (Dursunoğlu, 2000). İlişkiler de bu süreçte “Maslahatgüzar/İkinci Kâtiplik” düzeyine gerilemiştir. Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkilerinde duraklama ve inişler söz konusu olmuştur. 2 Aralık 1980'de Bülent Ulusu hükümeti tarafından alınan bir kararla İsrail'le ilişkiler de “ikinci kâtiplik” düzeyine gerilemiştir. İsrail'e de bu yolu takip etmesine yönelik çağrılar yapılmıştır (Sönmezoğlu, 1998). Bu kararın hemen ardından, Suudi Arabistan Türkiye'ye 250 milyon dolar değerinde bir çek teslim etmiştir (Sönmezoğlu, 1998). Batı cephesi, bu durumu bertaraf edebilmek adına ABD Senatosu'nda yer alan 61 senatörün imzaladığı bir uyarı mektubunu Türkiye Büyükelçiliğine göndermiş, askeri yönetim ise Türkiye'ye gelmek isteyen bir sporcu kafilesinin vize başvurularını reddederek cevap vermiştir. Bu olay ilişkilerin daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Tavlaş, 1999). 1981 yılının bahar aylarında ise Sina'daki Birleşmiş Milletler Gücü dağılmış, ABD ise bunun yerine tarafların da uygun görmesi üzerine çok uluslu bir kuvvet kurmuştur. İsrail, 1967'de Suriye'den aldığı (Hürriyet, 1967) Golan Tepeleri'ni 14 Aralık 1981'de ilhak ederek Camp David Antlaşması'nı ihlal etmiştir (Arı, 2012).

1.3.7. Lübnan'ın Bombalanması ve İlişkilerde Yumuşama

İsrail, 4 Haziran 1982'de “Galilee'ye Barış Operasyonu” kapsamında Lübnan'ı bombalamıştır. Bu eylem, İsrail zırhlı birliklerinin üç koldan Lübnan'a girmesiyle ise savaşa dönüşmüştür. İsrail, bu savaş kapsamında Ermeni terör örgütleri JCGA ve ASALA'nın da hedef alınacağını belirterek Türkiye'ye operasyonda yer alma davetinde bulunmuştur. Bir grup istihbarat yetkilisi gönderen Türkiye, İsrail'den Filistin Kurtuluş Örgütü'yle ilgili bilgiler edinmiştir (Arı, 2008). İsrail'in Bekaa yönünde ilerlemesi, bölgede faaliyet gösteren Türk kökenli örgütlerin de işgal karşısında direniş göstermesine yol açmıştır. Lübnan'da İsrail'in esir aldığı kişiler arasındaki anarşistlerin isimlerini içeren liste Türk yetkililerle paylaşılmıştır. Bu gelişme üzerine İsraili diplomatlar, Filistin Kurtuluş Örgütü ve Suriye'nin Türk teröristleri desteklediğine ve Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarında ASALA'yla ilgili belgeler olduğu bilgisini basına vermiştir. Takip eden haftalarda da Suriye kontrolündeki Bekaa'nın pek çok Türk örgütüne ev sahipliği yaptığı ve bu bölgede

PKK militanlarının eğitim gördüğüne dair bilgiler kamuoyuyla paylaşılmıştır (Özcan, 2005).

Ankara, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Beyrut'tan çekilmesini ve gerillaların Larnaka üzerinden Tunus'a ilerleyişini dikkatle takip etmiştir. 22-25 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen tahliyede gerillaların ağır silahları Güney Kıbrıs'ta bırakacakları, Beyrut'tan Filistin Kurtuluş Örgütü'yle birlikte ayrılan ASALA militanlarının ise Güney Kıbrıs'ta kalacakları yönündeki haberler Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir. Kenan Evren, bu olayların ardından 14 Şubat 1982'de Yahudi cemaat lideri David Asseo ile bir araya gelerek İsrail-Türkiye ilişkilerinin yumuşayacağına dair sinyaller vermiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). Bu olaylarla birlikte Türkiye ile İsrail arasında güvenlik ve istihbarat çevrelerinde iş birliği faaliyetleri artmıştır. İki ülke; PKK, Asala ve diğer Türk kökenli örgütlerle ilgili istihbarat paylaşımlarında bulunmuştur. Böylelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine en çok katkı sağlayan unsur olarak istihbarat paylaşımı önemini korumuştur.

1.3.8. 1980'li Yıllar

12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle birlikte Türkiye'nin güvenlik konusundaki yaklaşımı değişmiştir. 1980'e kadar yaşanan terör olayları Türkiye devletinin bekasını ciddi anlamda tehdit etmiştir. 1980 ile 1983 yılları arasında askeri hakimiyetle geçen dönemde ise realist politikalar tercih edilmiştir (Dursun, 2008). 1983 yılının kasım ayında parlamenter sistemin dönüşüyle Turgut Özal'ın iktidara gelmesi, hem liberalleşme yönünde adımlar atılarak Arap ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmeye çalışılmasına hem de İsrail'le ilişkilerin onarılmasına ön ayak olmuştur. Seksenli yılların ikinci yarısı, Türkiye-İsrail açısından sancılı bir geçiş dönemine şahitlik etmiştir. Bu dönemde ilişkilerin ısınmasını engelleyecek nitelikte pek çok olay yaşanırken, benzer şekilde iki ülkeyi birbirine yakınlığa taşıyan olaylar da yaşanmıştır. Örneğin Arap ülkelerinden gelen eylemcilerin Türkiye'deki yabancı diplomatları hedef aldıkları saldırıların sayısının artması, Türk güvenlik çevrelerindeki Filistin Kurtuluş Örgütü antipatisinin artmasına yol açmıştır. Ürdün Büyükelçiliği Başkâtibi Ziat J. Sati 1985 yılının temmuz ayında silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybederken, 1986 yılının Nisan ayında da Ankara'daki Amerikan Subay Kulübü'ne bombalı bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Eylül 1986'da İstanbul'daki Neve Şalom sinagoguna yapılan baskın 22 kişinin hayatına mal olurken İran rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınan mültecilere karşı saldırılar da artmıştır. Buna ek olarak FKÖ'nün Güney

Kıbrıs'ta aktif rol oynaması, ASALA ile Filistinli örgütler arasındaki yardımlaşmalar, ASALA'nın eylemlerini MİT kökenli dışişleri personeli üzerinde yoğunlaştırması gibi etkenler Türk istihbarat ve güvenlik çevrelerinin İsrail ile yakınlaşarak iş birliği içerisinde yer alması ihtiyacını doğurmuştur (Özcan, 2005).

3-4 Ekim 1985 yılında iki ülkenin dışişleri bakanlarının New York'taki BM Genel Kurulu toplantısında görüşecekleri açıklanmasına karşın bu görüşme Tunus'ta bulunan FKÖ karargahının İsrail tarafından 1 Ekim 1985'te bombalanması üzerine iptal edilmiştir. Dışişleri Bakanlığı bu olayı bir terör hareketi olarak değerlendirmiş ve İsrail'in silah kullanma siyasetindeki ısrarının Türkiye'de büyük bir infial ve üzüntü uyandırdığını dile getirmiştir. Kamuoyunda ise bu saldırı İsrail'in korsan bir devlet olduğu yönündeki düşünceleri destekleyecek biçimde kullanılmış, İsrail'in uzun menzilli saldırılarının Türkiye'yi de ilgilendiren ciddi bir konu olduğunun altı çizilmiştir (Özcan, 2005). FKÖ çevreleri, Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun BM Güvenlik Konseyi'nde saldırıyı kınayan bir konuşma yapmasından memnuniyet duymuştur. Tunus saldırısından dört ay sonra İsrail, Libya'ya gitmekte olan bir uçağı Hayfa'daki askeri üsse inmesi için zorlamış ve uçağı aramıştır. Türkiye basını, bu konuyu "yeni bir korsanlık" olarak değerlendirmiştir. İki ülkenin dışişleri bakanları Eylül 1986'daki BM açılışında görüşme kararı almış ancak bu görüşme de Halefoğlu'nun randevuya gecikmesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Geçiş dönemindeki bu inişli çıkışlı ilişkiler nedeniyle Türkiye İsrail'le yakınlaşma konusunda temkinli davranmış, ilişkilerdeki ısınma ancak aşamalı biçimde gerçekleşebilmiştir (Özcan, 2005).

1.3.9. Birinci İntifada ve Gerileme

Filistin halkının 1987 yılının Aralık ayında başlattığı Birinci İntifada hareketi dünya çapında büyük yankı uyandırmıştır. Olayın başlangıcı, Gazze bölgesinde bir İsrail kamyonetinin Filistinlileri taşıyan araca çarparak dört Filistinliyi öldürmesine dayanmaktadır. Bu olay üzerine Gazze İslam Üniversitesi öğrencileri, herkesi yaralıların tedavi edildiği hastanenin çevresine davet etmiş ve protesto gösterisi gerçekleştirmiştir. Askerlerin silahlı müdahalesine taşlarla karşılık verilmiş ve Filistin halkı eşine az rastlanır bir beraberlik örneği göstererek Filistin tarihinde yeni bir dönemece girilmesinin yolunu açmıştır. Olaylardan kısa bir süre sonra, İsrail askerlerinin Filistinli sivillere karşı uyguladığı şiddetin görüntüleri uluslararası basında yer almaya başlamıştır. Bu durum, dünyanın ilgisini Filistin konusuna

çekerken Filistinlilerin sempati kazanmasına da yardımcı olmuştur. Avrupa Topluluğu'nun ağır eleştirilerde bulunduğu İsrail'e karşı çeşitli tedbirler alınmış, ardından Birleşmiş Milletler de İsrail'i kınamıştır. İntifada, 1991 yılına kadar şiddetlenerek sürmüştür. Bu intifadayla birlikte mevcut statükonun sürdürülemez ve kabul edilemez olduğu görülmüş, iki tarafın görüşmesi mecburiyeti doğmuştur. Gelecekteki barış sürecinin ortamı bu şekilde hazırlanmış olup böylelikle ABD'nin Filistin Kurtuluş Örgütü ve Arafat'ı tanınması da sağlanmıştır (Aras, 1997).

Türk halkının da güvenini kazanan bu ayaklanma, silahsız siviller ile ağır silahlı askerlerin karşı karşıya gelişinin medyada yer bulması, tıpkı dünyada olduğu gibi Filistinlilerin Türkiye'de de sempati kazanmasını sağlamıştır. Filistin-İsrail çatışması, Türkiye-İsrail ilişkileri için daima hassas bir nokta olmuştur. Bu durum değişmemiş ve 1980'lerin ortasıyla birlikte yeniden gelişmeye başlayan İsrail ilişkileri, intifada sonucunda gerileyerek kesintilere uğramıştır (Aras, 1997; Öztürk, 2004).

1.3.10. Filistin Devleti'nin İlanı

Yaser Arafat, İntifada'nın dünyadaki olumlu etkilerini fırsat olarak değerlendirmiş ve 15 Kasım 1988'de Cezayir'de Filistin'i bağımsız bir devlet olarak ilan etmiştir. Türkiye, bu devleti ilanının yalnızca altı saat sonrasında tanımış ve Filistin'i tanıyan 11'inci ülke olmuştur (Aras, 1997; Yılmaz T. , 2001). Türkiye, Filistin-İsrail çatışmasını bölgedeki istikrarsızlığı körükleyen bir unsur olarak değerlendirmektedir. Türkiye, Filistin konusunda ABD'den çok Batı Avrupa'ya yakın bir tutum sergilemektedir. Bu nedenle Batı'daki ilk tanıma kararı Türkiye'den gelmiştir. Bu durum, İsrail'de hayal kırıklığıyla karşılanmıştır (Öztürk, 2004). Türkiye, tanıma nedeniyle Filistin lehine değişen dengeleri yeniden sağlamak mecburiyeti hissetmiştir. Bu nedenle İsrail'in Birleşmiş Milletler'de temsil edilmesinin yasaklanması konusundaki öneride daima çekimser oy kullanmayı tercih eden Türkiye, 1989 yılında ilk kez bu öneride karşı oy kullanmıştır. Filistin devleti Arap ülkeleri tarafından tanınırken, İsrail bu devleti tanımamıştır (Öztürk, 2004; Yılmaz T. , 2001).

Soğuk Savaş dönemindeki Türkiye-İsrail ilişkileri pek çok çeşitli olay nedeniyle ilerlemeler ve gerilemeler yaşamışsa da büyük oranda kesilmeden devam etmiştir. Bu ilişkide belirleyici olan unsurlar Türkiye'nin Batı müttefikleri ve Müslüman

çoğunluklu bir ülke olması olmuştur (Akçay & Anlı, 2013). İlişkiler, Soğuk Savaş döneminde genellikle ABD-SSCB rekabetinin gölgesinde kalmıştır. İsrail'in tanınması ve 1958 tarihli istihbarat paylaşımına dair antlaşma haricinde bu süreçte önemli bir stratejik adım atılmadığını söylemek mümkündür.

1990'lı yıllarda Suriye'nin PKK'yı açıkça desteklemesi, silah ihtiyacının Batılı devletlerden karşılanamaması, lobilerin Türkiye karşıtı güçlü kampanyaları, Ortadoğu'da barış ihtimalinin artması gibi nedenler iki ülkeyi anlaşılabilir ve makul sebepler temelinde birbirleriyle yakınlaştırmıştır.

1.4. İsrail'in Siyasal Coğrafyası

İsrail, siyasal coğrafya yoksunluğu nedeniyle jeopolitik bir çıkmazdadır ve bu durumdan kurtulmanın yollarını aramaktadır. Örnek vermek gerekirse, yüzölçümünün azlığı, İsrail'in stratejik derinlikten yoksun olmasına neden olmaktadır. İsrail, savunmadan çok proaktif savaş yöntemleriyle hareket etmektedir. Yöntem olarak düşmanı saldırıdan önce yıpratmayı tercih etmektedir. Bunun nedeni, derinlikli savunmayı mümkün kılacak bir coğrafyaya sahip olmamasıdır (Efegil, 2013).

Eski dönemlerden bugüne Yahudiler ağırlıklı olarak üç bölgede yaşamıştır. Bu bölgeler Babil dahil Mezopotamya, o dönemde fethedilen ülkelerde sürgün yönteminin uygulanması nedeniyle Kuzey Afrika ve Kral Callut dönemine Fenikelilerle birlikte gittikleri İspanya'dır (Groeples, 1999). İsrail, jeopolitik konum açısından yetersiz kalan bu coğrafyaya yetinmemektedir.

1.5. İsrail'in Jeopolitik Arayışları

Yahudi nüfusunun büyük bölümü İsrail'de doğmuş, geri kalan kısmın büyük bölümü de dışarıdan göç etmiştir. İsrail'de genç nüfus yoğun olmasına karşın nüfus artış hızı kademeli olarak düşüşe geçmiştir. 2020 yılında İsrail nüfusunun 8,1 milyon ile 8,9 milyon arasında olması beklenmektedir. Yahudi toplulukları Aşkenaz, Sefarad ve Doğu Yahudileri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Aşkenaz Yahudilerinin büyük bölümü Doğu ve Avrupa'dan göçmüşken Sefarad Yahudileri önce İspanya ve Portekiz'den Avrupa'nın içlerine kaçmış, daha sonra da İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte İsrail'e göç etmiştir. Doğu Yahudileri ise Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Müslüman ülkelerinde yaşamıştır. İsrail'in nüfusunun yaklaşık 4'te 3'ünü Yahudiler oluşturmaktayken Müslümanların oranı %16, Hıristiyanların oranı %2, Dürzîlerin oranı ise %1,7'dir (Yağış, 2010).

Üç milyona yakın çalışanı ile İsrail'in GSYİH değeri 200 milyar doların üzerindedir. Başlangıçta enflasyonla kalkınma modelini benimsemiş olmasına karşın yatırımların artmasıyla birlikte İsrail finans kontrolünü %5 civarında bir değer kaybıyla sağlamaktadır. Borçlanma seviyesi bütçenin yarısına denk düşmekteyken ihracat düzeyi bunun çeyreğidir. Bunlar sürdürülebilir göstergelerdir. Emeklilik yaşı 65 civarındadır ve sağlık sigortası mevcuttur. Sosyal güvenlik için bütçeden aktarım yapılmaktadır (Yağış, 2010). Zorunlu olan askerlik eğitimi liseden sonra başlamaktadır ve kızlar iki yıl hizmet ederken erkeklerde bu süre üç yıldır (Sabah, 2010). Okuma yazma oranı oldukça yüksektir (Yağış, 2010).

Ekonomi, dış pazar ihracatı planına göre şekillenmiştir. Az nüfus nedeniyle ihracat, su ve arazi konusundaki yetersizlik de tohum teknolojisiyle birlikte ileri teknoloji hamlelerinin yapılması gerekmiştir. Sermaye desteği ve doğrudan yatırım İsrail ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Bazı sektörlerde yatırımlar ileri teknoloji alanına kaymaktadır. Enflasyonun minimal düzeyde seyrettiği İsrail'de cari işlemlerde de açık gözlenmemektedir. Para birimi İsrail Şekeli, makro ölçekli sermaye akışıyla ilişkili olarak tırmanma eğilimindedir (Yağış, 2010). Tarımda, sosyalist dönemden beri varlığını sürdüren kolektif bir üretim yöntemi olan "Kibbutz" kullanılmaktadır. Bir anlamda laboratuvar haline getirilen Necef Çölü'nde tarımsal üretim hacmi arttırılmıştır. Kibbutzlara ek olarak, kooperatif benzeri birimler olarak faaliyet gösteren "Moşavim"ler de mevcuttur. Tarım bu teşkilatlar tarafından yürütülmektedir. Ana tarım bölgesinin Eşdraelon olduğu İsrail, sulama sistemleri açısından çok gelişmiş bir ülkedir. İleri teknoloji sayesinde bugün tarımda öncü ülkelerden biri konumundadır. Ar-Ge harcamalarının GSYİH'e oranı %4,5'tir. Bu nitelikli işgücüne yönelik yatırımlara 1980'den sonra başlanmıştır. İsrail aynı zamanda biyoteknoloji alanında da oldukça ilerlemiştir. Bunun yanında telekomünikasyon, bilgisayar gibi üst düzey üretime ihtiyaç duyan alanlarda da gelişmiştir. Altyapı ulaşım, konut, işyeri gibi yerlerin inşasında ve inşaat sektöründe ileri düzeydedir. Ar-Ge konusundaki çalışmaların sonucunda tıp, uzay, genetik, havacılık, deniz suyu arıtma gibi alanlarda da büyük aşamalar kaydedilmiştir. Mescid-i Aksa ve Ağlama Duvarı gibi yapılar turizm girdisi sağlamaktadır. Denizden 400 metre aşağıdaki çöküntüde yer alan Ölü Deniz ve Eski Kudüs de ülkedeki cazibe merkezlerindedir (Yağış, 2010).

İsrail'de güneş enerjisi, petrol ve gaz konusundaki çalışmalar devam etmektedir. Ülke, dünyanın önde gelen elmas işleme merkezlerine ev sahipliği

yapmaktadır. Elmas yontma teknolojisi sayesinde elmaslar hem yontulmakta hem de rantabilite kazanmaktadır. Vergi kolaylığının bir sonucu olarak rekabet gelişmiştir. Komşularıyla ilişkisi olmayan İsrail; EFTA, AB ve ABD gibi önde gelen birlik ve ülkelerle imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmalarıyla dış ticaretini sürdürmektedir (Yağış, 2010). İthalatta dış ilişkiler gözetilmektedir. Bazı ürünler için satın alma vergisi (TAMA) uygulanmaktadır. Yerli üretim toptan satış fiyatı üzerinden hesaplanmaktadır ancak ithalat ürünlerinde ürün değerinin üzerine TAMA da ilave edilmektedir (Yağış, 2010). Knesset olarak isimlendirilen İsrail Parlamentosu 120 üyeden oluşmaktadır. Eğlence, müzecilik, medya, spor, müzik ve görsel sanatlar gibi alanlarda evrensel normlara uyulmaktadır (Efegil, 2013).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ: 1950'DEN GÜNÜMÜZE

2.1. Literatür Taraması

İki ülke arasında yaşanan ilişkilerde politik olayların ekonomik duruma etkisinin tespitine yönelik olarak kullanılan olay inceleme metodolojisi özellikle son yıllarda literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanmış bir yöntemdir.

Literatürde daha önceki çalışmalar incelendiğinde olay inceleme metodolojisi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kısa ve uzun vadede gerek uluslararası siyasi, diplomatik ilişkilerin gerekse firmaların aldığı kararların piyasalara etkisini analiz etmek için olay inceleme metodolojisi uygun bir yöntemdir. İlk olay inceleme yöntemini kullanan 1933 yılında Dolley'dir (Kaya, İ., Köylü Keskin, M., Günay, B., 2017).

Olay inceleme metodolojisi geniş bir kullanım alanına sahip olduğu için literatürde farklı konularla ilişkilendirilmiştir. Türkiye'de olay inceleme metodolojisi ile yapılan çalışmalara değinilecek olursa; Akıncı, Çulha, Özlale, ve Şahinbeyoğlu; ekonomik kriz sonrası dönemde gelişmekte olan ülkelerde merkez bankalarının ülke ekonomilerine yaptıkları döviz müdahalelerinin etkisini analiz etmişlerdir (Akıncı, Ö., Çulha, O., Özlale, Ü., Şahinbeyoğlu, G., 2005). Sakarya, Çalış ve Kayacan firmaların temettü ödeme duyurularının hisse senetleri üzerindeki etkisini ölçmek için olay inceleme yöntemi kullanmışlar ve yaptıkları analiz sonucunda firmaların kamuya açıkladıkları özel bilgilerden ilgili firmanın hisse senetlerinin piyasada anormal getiriler yarattığını ortaya koymuşlardır (Sakarya, Ş., Çalış, N., Kayacan, Arif M., 2018).

15 Temmuz darbe girişiminde Bist 30/100 endekslerinde işlem gören firmaların hisse senetlerine getirilerini açıklamak için olay çalışması yöntemi ile analiz eden Kaya, Köyle ve Günay; darbe girişimi gerçekleşmeden önce bazı yatırımcıların bu beklenti ile Borsa İstanbul da pozisyon aldıkları sonucuna varmışlardır (Kaya, İ., Köylü Keskin, M., Günay, B., 2017). Abadie ve Gardeazabal; İspanya'nın Bask bölgesindeki terörist çatışmalarını örnek olay olarak kullanarak çatışmanın ekonomi üzerindeki etkilerini olay inceleme yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir (Abadie, A., Gardeazabal, J., 2009). Geyikçi ve Tepeci; Rus Uçak krizi, 15 Temmuz darbe girişimi ve terör saldırılarının Borsa İstanbul turizm endeksleri üzerindeki etkisini olay

inceleme metodolojisi ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarında incelemeye konu olan her bir krizin ve saldırının turizm endeksine farklı etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (Geyikçi, Umut B., Tepeci, M., 2017).

Bu çalışmada Türkiye-İsrail arasındaki diplomatik ilişkilerin ve siyasi krizlerin iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilere yansımaları analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye ve İsrail çoğu durumda, karşılıklı ilişkilerinde ekonomik ve politik ilişkileri ayırmayı başarabilmiş iki ülkedir. 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara krizi ile iki ülkenin politik ilişkileri kopma noktasına gelmiş ise de ticari ilişkilerde bu durum gözlemlenmemiştir. Yine de, 2016'da ilişkilerin normalleşmesi, özellikle turizm, ticaret ve enerji alanlarında potansiyel ekonomik işbirliğinin genişlemesini sağlamaya doğru ilerleyen önemli bir kilometre taşıdır.

İki ülkenin karşılıklı çıkarlara rağmen, İsrail ile Türkiye arasındaki ekonomik işbirliği iki önemli nedenden ötürü zarar görebilir. Birincisi, 2016 yılında iki ülkeyi bir araya getiren ekonomik teşvikler de dahil olmak üzere bazı temel teşvikler ortadan kalkmıştır. Ayrıca, potansiyel karşılıklı yararlarına rağmen, politik engeller daha fazla işbirliğini engelleyebilecek ilave riskler doğurmaktadır. Türkiye, İsrail ilişkileri üzerine gerçekleştirilmiş çalışmalar incelendiğinde; Mayıs 2018'de İsrail'deki yorumcular, Türkiye'yle diplomatik mücadelenin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere de zarar verebileceği konusunda açıklamalar yapmışlardır (Peretz, 2018).

Prof. Dr. Sandıklı, Bilgesam raporunda; 2006 yılında 1000'den fazla sivilin öldürüldüğü İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgaline Türkiye sert tepki gösterdiğini ve bu siyasi krizin iki ülke ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilediğini söylemiştir (Sandıklı, 2011). Türkiye ve İsrail arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkiler konjonktürel gelişmelere bağlı olarak zaman zaman iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Ancak genel anlamda ülkeler arasındaki ticaret hacminin arttığı görülmüştür. Çakmak ve Ustaoglu (2017), Lee-Staniccih yapısal kırılma testi yöntemiyle gerçekleştirdikleri çalışmada Türkiye ve İsrail arasındaki politik ilişkilerin ekonomik ilişkileri doğrudan etkilediğini, iki ülke arasındaki siyasi kriz dönemlerinde ticaret hacimlerinde geçici daralmalar olduğunu ortaya koymuşlardır. TESEV'de yayınlanan bir başka çalışmada ise Akgün vd. (2014); Türkiye İsrail arasındaki ticari, ekonomik, siyasi ilişkiler 2008 yılına kadar hızla artmış ancak bu tarihten sonra yaşanan diplomatik krizlerden sonra karşılıklı çıkarlara dayanan mevcut ticari ilişkiler devam ederken, yatırımların durma

noktasına ulaştığı ve iki ülke arasındaki potansiyel işbirliği alanlarında yeni girişimlerin olmadığı vurgulanmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkileri farklı dinamikleri ele alarak inceleyen Ulus (2016), çalışmasında Türkiye İsrail ekonomik ilişkilerinin 2001 Türkiye ekonomik krizinde olumsuz etkilendiği ancak iki ülke ticaretinin 2008 Gazze Savaşı'ndan ve hatta 2010 Mavi Marmara olayından herhangi bir darbe almadan kurtulduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte geneline bakıldığında, Türkiye İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin iki ülke arasında siyasi ve diplomatik krizlerden olumsuz yönde etkilendiğine değinmiştir Türk-İsrail ilişkilerini Farklı bir bakış açısı ile değerlendiren Nachmani (2018), Türkiye ve İsrail vatandaşlarının karşılıklı ticari ilişkileri bulunmasından dolayı ekonomik yaklaşmanın hükümetler arası siyasi yaklaşmayı da beraberinde getirdiğini söylemiştir. Türkiye ile İsrail ilişkilerini siyasi ve ekonomik açıdan ele alan Yergin vd. (2012); iki ülke arasında siyasi ilişkilerin sertleşmesinden ekonominin ve ticaret hacminin etkilenmediğini söylemişlerdir. Sarıaslan çalışmasında (2019); Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi konjonktürdeki dalgalanmalardan etkilenmeden artarak ve etkinliğini artırarak devam ettiğini vurgulamıştır.

Uluslararası politika ve ekonomi arasındaki ilişkiler açısından; Pollins *Çatışma, İşbirliği ve Ticaret: Uluslararası Siyasal Etkileşimlerin İkili Ticaret Akışı Üzerindeki Etkisi* (1989) adlı yaptığı çalışmasında; ülkeler arası ticari ilişkilerin politik anlamda dostluk ve düşmanlık ilişkilerinden önemli ölçüde etkilendiğine vurgu yapmıştır. Uluslararası ilişkiler uzmanları; ülkeler siyasi politikalarını şekillendirirken, buldukları coğrafi bölgede ya da global düzende kendi çıkarları ile örtüşen ülkelerle diplomatik ilişkilerini sürdürüp aynı zamanda bu ilişkilerin ekonomik refahları ile doğru orantılı olmasını göz önünde bulundurduklarını dile getirirler. Örneğin; Keohane (1984), ticaret ve iktidarın dış politika yaparken birbirini tamamladığını savunur.

Prof. Dr. Tayyar Arı (2009); siyasi ve ekonomik faktörlerin birbirinden ayrı ele alınamayacak kadar iç içe olduğunu ve bu durumun ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık olgusunu doğurduğunu savunur. Hatta Arı; iki ülke arasında oluşan bağımlılık ilişkisinin güçlü olan devlete diğer ülkenin dış politikasını yönetme avantajı sağladığını ortaya koyar. Robert Gilpin (1975) gibi bazı yazarlar devletlerin siyasi çıkarlarının uluslararası ekonomik yapıyı doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilediğini

çoğu zamanda bu çıkarların ekonomik yapıyı belirlediğini savunmuşlardır. Gilpin'e göre; uluslararası düzende hegemon ve emperyal güçler, kendi ekonomik ve güvenlik çıkarları doğrultusunda uluslararası ekonomiyi oluşturmaya çalışırlar. Çok uluslu ilişkilerde durum böyle iken ikili ilişkilerde ise dış politika ve ekonomi arasındaki bağlantı ülkelere göre farklılık gösterir. Holsti (1986) bu konuya; 'bütün ülkelerin refah ve güvenlik hedefleri vardır, ancak bunları düzenleme ve politika belirlemeleri zaman içinde farklı meselelere göre değişkenlik gösterir.' diyerek açıklık getirmiştir. Holsti'ye göre (1986), bazı ülkelerin güvenlik diplomamasi ve ekonomi diplomamasi çok az bağlantıya sahipken bazıları içinse iç içe geçmiş durumda olup ticaret ve güvenlik endişeleri birbirinden ayrılmaz bir şekilde birbirleri ile dirsek teması içerisindedir.

Öte yandan Robst vd. (2006), ise coğrafi konum olarak birbirlerine yakın olan ülkeler için ticaretin çatışmalar üzerinde daha fazla etkisi olduğunu söylemişlerdir. Bölgesel konum olarak birbirlerine yakın ülkelerin ticari anlamda işbirliği için bir girişimleri ya da onları teşvik edecek ekonomik çıkarları söz konusu değil ise çatışma olasılıklarının, işbirliği olan ve coğrafi olarak birbirine uzak olan ülkelere göre daha yüksek olabileceğine değinirler. Bir diğer yandan Barbieri (2002); ikili ticaretin ikili çatışmaları artırdığını savunmuştur. Literatürde bazı teoristler, ticaretin çatışma olasılığını azalttığını iddia ederken bazıları ise ikili ticaretin diplomatik krizleri artırdığını savunur.

2.2. Türkiye-İsrail Politik İlişkileri

Filistin meselesi gibi bölgesel nedenlerden ve Batılı güçlerin Ortadoğu'ya müdahalesi gibi küresel nedenlerden dolayı Türkiye-İsrail ilişkileri, inişli çıkışlı da olsa bir süreklilik arz etmektedir. 2010 yılında Mavi Marmara krizi ile politik ilişkiler önemli ölçüde askıya alınmış ve Türkiye İsrail büyükelçisini geri çekmiştir. Türkiye-İsrail politik ilişkisi farklı açılardan tartışılmıştır. Örneğin, bir grup yazar iki taraflı ilişkileri şekillendiren iç faktörlere odaklanarak analize yönelmişlerdir.

Ofra Bengio (2009) *Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine* isimli kitabında, ilişkileri Mayıs 1948'de İsrail Devletinin kurulmasından Aralık 2008-Ocak 2009'daki Gazze'deki taarruzlara kadar ilişkilerin tarihi, jeo-stratejik ve siyasi-kültürel kökenlerini analiz etmiştir.

Benzer biçimde Michael B. Bishku (2006, s. 177-194), ilişkileri siyasi İslam anlayışının yükselişi ve ikili ilişkiler bağlamında ele almıştır. Oğuzlu (2010) ve Kösebalaban (2010) ise Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin değişen dinamiklerini yapısal ve gerçekçi bir bakış açısıyla incelemişlerdir. Bu çalışmalarında yerel ve kimlik ile ilgili faktörleri yapısal faktörlerle tamamlamaya çalışırlar ve kimlikle ilgili faktörlerin 1990'lı ve 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin iklimi üzerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Politik ilişkilerde iki ülke arasında farklılıkların görüldüğü başlıca alanlar; Filistin meselesi, Suriye iç savaşı, Kıbrıs ve Kürt azınlıklar ile ilgili politikalar olarak öne çıkmaktadır.

2.3. Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri

2010-2016 yılları arasında İsrail ile Türkiye arasındaki diplomatik krize rağmen, bu yıllarda ikili ticaret artış göstermiştir (Hürriyet Daily News, 2016). Bununla birlikte, 2016 verilerine göre, Türkiye'de faaliyet gösteren İsraili firmaların sayısında bir azalma olmuş ve "Mavi Marmara" dan önce Türkiye'de faaliyet gösteren İsraili şirketlerin yüzde 33'ü Türkiye faaliyetlerini sonlandırmıştır (Azulay, 2016). Bu durum her iki tarafı da etkileyen gerilimlerle açıklanabilir. İsraili yatırımcılar Türkiye'yi riskli, istikrarsız ve İsrail karşıtı bir iklime sahip olarak gördüler. Türk iş adamları ise İsraili meslektaşlarına kriz yıllarında İsrail'de iş yapmak için hükümetten "yeşil ışık" beklediklerini söylemektedirler.

İlişkilerin normalleşmesinin ardından iki ülke arasındaki ticaret artış göstermeye başlamıştır. 2017 yılında İsrail, Türkiye için en önemli on ihracat pazarından biriydi. Türkiye'nin İsrail'e ihracatı 2016'da 4.3 milyar dolara ulaştı ve 2017'nin ilk 11 ayında da önemli bir artış görüldü (Zengin, 2017). 2002'den beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin öncelikli gündemlerinden biri ekonomi olmasından ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türk iş dünyasının çıkarlarını hemen her şeyin üstünde tutmasından dolayı ekonomik ilişkinin pozitif bir şekilde devam edeceği öngörülebilir. İsrail açısından da Türkiye önemli bir ticari partnerdir. Türkiye, İsrail'in ABD, İngiltere, Çin ve Hollanda'dan sonra beşinci büyük ticaret ortağıdır. İki ülke arasındaki toplam ticaretin 8 milyar \$ seviyesine geleceği öngörülmektedir ve bu rakam 2016 yılında gerçekleşen ticaretin iki katıdır (Aydoğan, 2017).

2.4. Türkiye – İsrail İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Ortadoğu'da oluşan Türkiye-İsrail ilişkileri bölgenin gelişimi açısından şüphesiz büyük önem taşımaktadır. İki ülke arasında 1996 yılında yapılmış olan stratejik anlaşmalar uyarınca ilişkilerde iyileşme yaşanmıştır. Tarihsel köken açısından zengin olan iki ülke arasındaki ilişki ele alınırken bölgedeki en normal kabul edilen ulus devletleri üzerinde ayrıca önemle durulmaktadır. Buna karşın, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilere yönelik ilk tartışmalar Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olmasıyla başlamıştır. Takip eden yıllarda ise Ortadoğu jeopolitiğinin ön planda tutulması nedeniyle 1990'lı yıllar itibariyle resmî bir iş birliğine geçiş söz konusu olmuştur. Bundan hareketle, iki ülke arasındaki tarihsel ilişkilerin Soğuk Savaş'tan da öncesine dayandığını söylemek mümkündür (Walker, 2006).

29 Kasım 1947'de Filistin için kurulmuş özel bir komite Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ülkenin bölünmesi yönünde bir teklifte bulunmuş ve bu teklif 33 olumlu oya karşılık 13 ret oyuyla kabul edilmiştir. Bu teklifte karşı oy kullanan ülkeler altı Arap devletinin yanı sıra Türkiye, Pakistan, Hindistan, Yunanistan, Küba, İran ve Afganistan olmuştur. Buna ek olarak, Arap devletlerinin öneriyi “yasadışı, adaletsiz, Birleşmiş Milletler şartlarının hükümlerine aykırı” olarak değerlendirmesine ilişkin olarak Türkiye temsilcisi herhangi bir yorum getirmemiştir. Arapların konuya karşı duyarlı olmasının yanı sıra, Türkiye-İsrail ilişkileri konusunda uzmanlaşmış bir kişinin Türkiye'nin “Yahudi devletinin Sovyet köprübaşını oluşturmasından” korktuğu için Filistin'deki İngiliz varlığının sürdürülmesi gerektiği iddiasında bulunulmuştur. Buna karşılık, İsrail-Arap Savaşı'nda Türkiye tarafsızlığını korumuştur. Bu savaş sırasında Türkiye tarafından Suriye'ye küçük çaplı bir askerî eğitim kadrosu gönderilip Filistinli mültecilere bir miktar çadır ve çeşitli gereçler hediye edilmiş olmasına karşın Türk gönüllülerin Arap ordusuna katılması engellenmiştir. Bunun yanı sıra, İsrail'in Birleşmiş Milletler dünya vücuduna katılmasına ilişkin kabul oylamasında Türkiye çekimser kalmıştır (Bishku, 2006).

1949 yılının Nisan ayında kurulan NATO'da Türkiye'nin kurucu üye olarak yer almaması dikkat çekmiştir. Türkiye, SSCB tehdidi nedeniyle Batı Bloku ile yakınlaşmış olmasına karşın yine SSCB tehdidine karşı oluşturulmuş olan NATO'ya dâhil olamamış ve bu nedenle ilk etapta İsrail ile ilişkilerini güçlendirme yolunu seçmiştir. İlişkiler, Arap devletlerin ilgisini uyandırmamak adına başlangıçta düşük

seviyeli olarak gerekleŒmiŒ ve zaman içerisinde aŒamalı biçimde geliŒtirilmiŒtir. Bu sureler ile birlikte Türkiye ve İsrail arasında güvenlik ve istihbarat alanlarında eŒitli ortaklıklar geliŒtirilmeye baŒlanmıŒtır. Türk Hkmeti tarafından 26 Kasım 1949’da alınan karar uyarınca Seyfullah Esin, İsrail ile Türkiye arasında Ortak Elçi olarak atanmıŒtır. 4 Temmuz 1950’de imzalanan ‘‘Ticaret ve deme AnlaŒması’’ ile ‘‘modus vivendi’’ anlaŒmaları, İsrail ve Türkiye arasındaki ilk diplomatik iliŒkilerin iŒareti olmuŒtur. 6 Mart 1950’de ise Türkiye, İsrail’le iliŒkilerini ‘‘de jure 6’’ seviyesine getirmiŒtir (ınar, 2016).

2.5. 1950-1960 Arası Türkiye – İsrail İliŒkileri

2.5.1. Politik İliŒkiler

2.5.1.1. Bağdat Paktı

Kore SavaŒı’nın 1950 yılının haziran ayında baŒlamasıyla birlikte Amerika BirleŒik Devletleri hem Avrupa hem de Uzak Doğu’da savunmaya yönelik olarak eŒitli önlemler almaya baŒlamıŒtır. Bu amaçla Kore SavaŒı’nın asıl sebebi olarak değerlendirilen Sovyetler Birliği’nin etrafında bir güvenlik kordonu oluŒturulmak istenmiŒtir. Ortadoğu, SSCB’ye sınırı olmasına karŒın ilk etapta Batı’nın kolektif sisteminin dıŒında kalmıŒtır. Bununla birlikte, Kore SavaŒı’yla birlikte Ortadoğu’nun öneminin artması nedeniyle bu bölgenin Batı sistemine bağlanması görevini batının lideri konumundaki Amerika BirleŒik Devletleri doğrudan stlenmiŒtir (Kürkçüoğlu, 2011). ABD DıŒiŒleri Bakanı John Foster Dulles’in 1953 yılının mayıs ayında gerekleŒtirdiėi ve bölgedeki ülkelerle temaslarda bulunduğu Ortadoğu gezisiyle birlikte ortaya Kuzey KuŒaėı kavramı ıkmıŒtır. Bu duruma göre Pakistan, Irak, Türkiye, Suriye ve İnan; Sovyet tehlikesini algılamaktadır ve bu tehlikenin farkındadır. Bu nedenle, Ortadoğu’nun savunması için bu devletlere ihtiyaç vardır. Aynı dönemde, Arap lkelerinin büyük bir bölümü öncelikli tehdidin İsrail olduğu grŒn savunmuŒtur. Amerika BirleŒik Devletleri, Arap devletlerinin olası bir pakt için gönüllü olmaması nedeniyle bu çabadan vazgemiŒ ve bunun üzerine dönemin Türkiye BaŒbakanı Adnan Menderes bölge ülkeleriyle eŒitli temaslarda bulunmak üzere ziyaretler gerekleŒtirmiŒtir. Bunun sonucunda bölgedeki devletlerden yalnızca Irak olası bir pakta sıcak baktığını dile getirmiŒtir. İlerleyen dönemlerde Adnan Menderes ile Irak BaŒbakanı Nuri Sait arasındaki grŒmeler sıklamıŒ ve pakt yolundaki ilk adım 12 Ocak 1955 tarihli Türk-İrak Ortak Bildirisi’nin yayınlanmasıyla atılmıŒtır. Bağdat Paktı’nın da temelini oluŒturan belgelerden birisi olan Türk-İrak

Ortak Bildirisi'nin dördüncü paragrafında şu ifadelere yer verilmiştir: *“Yapılacak antlaşma, Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 51. maddesinde belirtilmiş olan meşru savunma hakkına dayanarak gerek bu bölgede gerek bu bölge dışından yani her nereden gelirse gelsin, bağıtlı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında iş birliği yükümlülüğü içerecektir. Antlaşmaya vakit geçirmeden kesin biçimi verilecek ve hemen imzalanacaktır”* (Yılmaz T. , 2001).

Bu maddede yer alan bölge dışı tehdit unsuru Sovyetler Birliği iken bölge içi tehdit de İsrail olarak kabul edilmiştir. İsrail, Türkiye'nin bildiriye imzalayarak Arap-İsrail çatışmasında Arapların tarafını tutacağından endişe duymuş ve buna ek olarak yine Türkiye'nin olası bir Irak-İsrail savaşında Irak'ı savunma garantisi vermesi nedeniyle de kaygılanmıştır. Bölge ülkelerinin tepkilerine karşın Türkiye ve Irak, 24 Şubat 1955'te Karşılıklı İş Birliği Antlaşması'nı da Bağdat'ta imzalamıştır. İsrail, Bağdat Paketi'nin imzalanması esnasında Irak Başbakanı Nuri Sait'in Adnan Menderes'e antlaşma metnine eklenmesi üzere verdiği mektupta *“Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki ülkenin sıkı iş birliği içinde çalışmak üzere mutabık”* olduğu ifadesi nedeniyle de daha derin bir biçimde endişe duymaya başlamıştır (Özcan, 1999). Bu dönemde Demokrat Parti Hükümeti, İsrail Hükümetine Arap devletleriyle varılan herhangi bir uzlaşmanın İsrail ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkilemeyeceğine yönelik güvence vermiş olmasına karşın İsrail bu teminatı yeteri kadar ikna edici bulmamıştır (Yılmaz T. , 2001). Bağdat Paketi'nin 5'inci maddesinde yer alan *“İşbu Antlaşma Arap Birliği üyesi devletlerden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve Taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılımına açık bulunacaktır.”* ifadesi antlaşmaya tüm Arap devletlerinin yanı sıra İngiltere, ABD, İran ve Pakistan'ın katılabileceğini fakat Irak tarafından tanınmayan İsrail'in katılımının kati surette imkânsız olduğunu çok ince bir dille açıklamaktadır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2001).

Buna karşılık, bu hüküm pakt karşısında cephe almış olan Arap çevrelerine yeterli gelmemiş ve aynı zamanda İsrail'de de kendilerine karşı bir pakta girişildiği algısı yaratmıştır. İsrail, Bağdat Paketi'na tepki gösterirken antlaşma İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından *“İsrail'e karşı”* olarak değerlendirilmiş ve antlaşmanın *“İsrail'e karşı Arap duygularını teşvik ederek Arap saldırganlığını arttıracak olmasına”* yönelik endişeler dile getirilmiştir (Kürkçüoğlu, 2011). Bağdat Paketi'na İngiltere 4 Nisan 1955'te üye olurken Pakistan aynı yıl içerisinde 23 Eylül'de, İran ise 3 Kasım'da

pakta dâhil olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, paktta resmî olarak yer almamakla birlikte toplantılara gözlemci göndermiştir. Batı politikaları kapsamında bölgedeki etkinliğini arttırmayı hedefleyen Türkiye, Ortadoğu politikalarına Bağdat Paktı ile aktif bir giriş yapmış olmasına karşın Araplar üzerinde istenen etkiyi uyandıramamıştır. Türkiye'nin öncülük ettiği Bağdat Paktı da bu alanda istenenleri gerçekleştirmediye yetersiz kalmıştır. Arapların bir araya getirilmesi amacıyla oluşturulan pakt tam aksi yönde sonuçlar yaratmış ve Araplar arasındaki ayrılıkların daha da derinleşmesine yol açmıştır. Aynı doğrultuda, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfuzunu arttırmasını kolaylaştırması yönüyle de kuruluş amacının tam aksi yönünde bir işlev ortaya koymuştur. İsrail, antlaşma maddeleri nedeniyle bölgede yalnız kalmış ve güvenliğe yönelik ciddi kaygılar gütmeye başlamıştır. Bu durumdan İsrail-Türkiye ilişkileri de etkilenmiş; İsraili yetkililer, Türkiye'nin güvencelerine rağmen Türkiye'ye karşı şüpheli bir tutum geliştirmiştir.

2.5.1.2. Süveyş Krizi

Ortadoğu, Bağdat Paktı nedeniyle gerilmiş ve kutuplara ayrılmış durumdayken diğer bir gerilim Mısır başkanı Nasır tarafından yaratılmıştır. Süveyş Kanalı'nı işletmekte olan Fransız-İngiliz ortak şirketini millileştiren Nasır yeni bir krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nasır, Mısır yönetimini darbe yoluyla ele geçirmesinin ardından başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkiler kurma gayreti içerisinde olmuştur. Bu süreçte Mısır, ABD'den ekonomik kalkınma açısından büyük önem atfettiği Asvan Barajı'nın inşası ve silah alımı için yardım talebinde bulunmuştur. ABD, başlangıçta Mısır'a olumlu cevap vermesine karşın Mısır'ın silah ödemelerini mal yoluyla yapmak istemesi problem yaratmıştır. Bu durumun ardından Nasır yardım için Sovyetlere yönelirken Dünya Bankası, ABD ve İngiltere baraj inşası için Mısır'a kredi taahhüdü vermiştir. Mısır'ın Doğu Bloku ile yakınlaşması 1955 yılı sonrasında da devam etmiştir. Bu süreçte Mısır 1955 yılının eylül ayında Çekoslovakya'yla silah alım sözleşmesi imzalamış ve 1956 yılının mayıs ayında ise Çin Halk Cumhuriyeti'yle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Nasır ise ağustos ayında Moskova'ya bir ziyarette bulunacağını ifade etmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2001).

ABD, Mısır ve Nasır'ın bu eylemlerini tepkiyle karşılamış ve yapmayı planladığı yardımların iptalini ilan etmiştir. Dünya Bankası ve İngiltere de ABD ile aynı yolu izlemiştir. Bu gelişmelerin ardından Nasır, devrimin dördüncü yıl kutlamaları amacıyla bulunduğu İskenderiye'de gerçekleştirdiği konuşmasında 26

Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini duyurmuştur (Süer & Atmaca, 2006). Kanalın ortak yönetimini elinde bulunduran İngilizler ve Fransızlar bu karara büyük tepki göstermiştir. ABD ise Nasır'ın tümüyle Sovyetlere yanaşmasını istemediği için iki devleti yatıştırarak problemlerin görüşmelerle çözülmesi yönünde çabalamış ve bu amaçla Birinci ve İkinci Londra Konferansları düzenlenmiştir. Mısır'ın bu konferanslarda alınan kararları tanımadığını bildirmesi üzerine Fransa ile İngiltere, İsrail ile yapmış oldukları gizli anlaşmayla birlikte Mısır'a saldırma kararı almıştır. Savaş, İsrail güçlerinin 29 Mayıs 1956'da Mısır'a saldırmasıyla başlamıştır. İngiltere ve Fransa, 30 Mayıs'ta iki ülkeye de savaşı en geç 12 saat içerisinde bitirmeleri için bir ulti-matom vermiş ve ülkelerin kanalların her iki yakasından da 10'ar millik bölgeler boyunca geri çekilmelerini talep etmiştir. İsrail tarafının aksine, Mısır'ın ulti-matomu kabul etmemesi üzerine Kıbrıs'taki Fransız ve İngiliz güçleri Mısır'a karşı saldırıya geçmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2001). Bu saldırılar, ABD'nin yanı sıra Sovyetler Birliği tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Londra ve Paris'te Bulganin'in tehdit içerikli mektupları etkili olurken özellikle ABD'nin tepkisi nedeniyle hem Fransa hem de İsrail, Mısır'dan çekileceğini bildirmiştir. İsrail de yine ABD baskısı üzerine Sina Yarımadası'ndan ayrılmıştır. Bu durum, Fransa ve İngiltere için yapacak herhangi bir şey bırakmamış; Mısır'ın istediğini alarak Süveyş Kanalı'nı başarıyla millileştirmesini sağlamıştır (Kürkçüoğlu, 2011).

Süveyş Krizi'yle birlikte İngiltere haricindeki Bağdat Paktı üye ülkelerinin başbakanları Tahran'da bir araya gelerek ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de yalnızca İsrail'in Mısır'a karşı gerçekleştirdiği saldırı kınanırken, Fransa ve İngiltere'den de Mısır'ın topraklarını terk etmeleri ve ülkenin egemenliği ile toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri talebinde bulunulmuştur. Buna karşın, İngiltere veya Fransa'ya karşı bir kınama kararı alınmamıştır (Bölükbaşı, 2011).

Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın gerçekleştirdiği saldırıyı uluslararası hukukun ihlali olarak değerlendirmesine karşın savaşın asıl sorumlusunun Nasır olduğunu belirtmiş ve kriz süresince Batı yanlısı tutumunu sürdürmüştür. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya sert tepki göstermesi mümkün olmamıştır çünkü Türkiye bu dönemde Fransa ile NATO, İngiltere ile de Bağdat Paktı dolayısıyla müttefik konumundadır. Buna karşılık Türk Hükûmeti, uluslararası kamuoyunun ve özellikle de Arap devletlerinin tepkisi sonucunda İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir (Kürkçüoğlu, 2011). Geri çekilen büyükelçi Hasan İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığına yaptığı

açıklamada Türk Hükûmetinin kararının İsrail'e karşı olmayan Bağdat Paktı'nı güçlendirmeye yönelik olduğunu ve Türkiye ile İsrail arasındaki olumlu ilişkilerin ve ticaretin bozulması hedefi taşımadığını belirtmiştir (Kürkçüoğlu, 2011).

Türkiye istihbarat ve ekonomi alanındaki işbirliğine ek olarak Amerikan Kongresi'nde çok büyük bir etkinliğe sahip olan Yahudi lobisinin desteğini kaybetmek istemediği için İsrail ile ilişkilerini bilinçli olarak tümüyle sonlandırmamıştır (Yılmaz T. , 2001). Bu nedenle yalnızca büyükelçiyi geri çağırarak yetinmiş, diplomatik ilişkiler ise maslahatgüzar düzeyinde sürdürülmüştür. Mısır ve Arap ülkeleri ise Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini kesmemesinden memnuniyetsizlik duymuştur. Bu ülkelerin tutumlarında Türkiye'ye karşı herhangi bir yumuşama gerçekleşmemiştir.

2.5.1.3. Çevresel Pakt

İsrail, bağımsızlık ilanının ardından çeşitli sorunlar yaşamıştır. Örnek vermek gerekirse, Arap devletleri İsrail'in bağımsızlık ilanını kabul etmemiş ve yeni kurulan İsrail devleti komşularınca yalnız bırakılmıştır. Buna ek olarak, İsrail'in Arap ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanması da ciddi bir güvenlik sorunu oluşturmuştur. İsraili yöneticiler, özellikle de Mısır'da Nasır'ın iktidarıyla birlikte kuvvetlenen Pan-Arap akımlarının ve ülkenin Sovyetlerle artan iş birliğinin kendi ülkeleri adına soruna yol açabileceği inancını taşımıştır. İsrail'in endişeleri 1958 yılının şubat ayında Suriye ile Mısır'ın birleşmesi ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmasıyla birlikte daha da artmıştır. Ben-Gurion, Arap ülkelerinden algılanan tehdidin bertaraf edilebilmesi için Arap olmayan ülkeler arasında bir antlaşmaya ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. İsrail Başbakanı, Arap devletlerinin manevra alanını kısıtlama amacıyla kullanmayı öngördüğü bu yeni oluşumu "Çevresel Pakt" olarak adlandırmıştır. Bunun nedeni, Ben-Gurion'un bu pakta Arap devletlerinin çevresinde bulunan İran, Etiyopya ve Türkiye'yi de dâhil etmek istemesidir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2001). Ben-Gurion, bu pakta başlatma aşamasında üç temel hedef üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki, çevredeki Arap olmayan ülkelerle ittifak oluşturarak İsrail'in yalnızlaştırıldığı Arap çemberini kırmak; ikincisi, bölgenin istikrara kavuşmasını sağlayabilecek yeni bir güç dengesi yaratmak; üçüncüsü ise Batı ve özellikle de ABD ile ilişkileri kuvvetlendirmektir (Bengio, 2009).

İsrail, çevre ülke olarak değerlendirdiği Etiyopya ve İran ile ikili anlaşmalar gerçekleştirerek işbirliğine gitmiş; ittifakın son önemli basamağı ise Türkiye olmuştur.

Yılmaz'a (2001) göre İsrail'in Türkiye'ye bu denli önem vermesinin başlıca nedeni, Türkiye'nin İsrail'i kuşatan Arap dünyasının göbeğinde bulunması ve coğrafi yönden değerlendirildiğinde de bu bölgenin dış kısmını oluşturmasıdır. Türkiye, başlangıçta bu antlaşmaya Bağdat Paktı nedeniyle sıcak bakmamıştır. Adnan Menderes'in Irak'ı pakt içinde tutmak istemesi İsrail'in de bu anlamda istekli olmamasına yol açmıştır. Buna karşılık, Türkiye bölgesel gelişmelerin bir sonucu olarak tutum değiştirmek ve İsrail'le yakınlaşmak durumunda kalmıştır. Türkiye, 1958 yılının şubat ayında Mısır ve Suriye'nin birleşip Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması ve Sovyet uzmanlarının bu ülkeye yerleştirilmesi nedeniyle tedirgin olmuştur. Ülke hem güneyden hem de kuzeyden Sovyetler Birliği tarafından çevrilmiş ve ciddi bir tehditle karşılaşmıştır. İsrail'in de hem Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasından hem de bölgedeki Sovyet nüfuzundan rahatsız olması iki ülkenin yeniden yakınlaşmasının önünü açmıştır. Yakınlaşmaya yol açan bir diğer faktör de 1957'de Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs'a ilişkin oylamada Irak'ın Türkiye karşıtı oy kullanması ve General Kasım'ın 1958 yılının temmuz ayında yaptığı darbeyle birlikte Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması sonucunda Türkiye'nin güneydoğusunda hâkim olan belirsizliktir. Bunların yanı sıra, çevre ittifakının ABD tarafından da faydalı görülmesi ve desteklenmesi Adnan Menderes'in tutumu üzerinde etkili olmuştur. İş birliği konusundaki ikna çabalarının sonuç vermesinin ardından İsrail yönetimi Türkiye'ye üst düzey ziyaretlerde bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Ben-Guiron'un yanı sıra Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Müsteşarı Şimon Peres ve Genelkurmay Başkanı Zvi Zur, Adnan Menderes ile görüşmek üzere 28 Ağustos 1958'de Ankara'ya gelmiştir. Arap ülkelerinin tepkisinden kaçınmak adına ziyaret sebebinin "El Al" uçağının motorundaki arıza nedeniyle Ankara'ya zorunlu iniş yapması olduğu belirtilmiştir. Bu görüşmelerde askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda iş birliği yapılmasına yönelik maddeler yer almıştır ancak temelde hedeflenen istihbarat alanında düzenli bilgi alışverişini sağlamak olmuştur (Yılmaz T. , 2001).

Bu dönemde Türkiye ve İsrail, İran'ın da katılımıyla Pan-Arap akımlarının ve bölgedeki Sovyet yayılcılığının önüne geçebilmek adına resmi olmayan üçlü bir ittifak kurmuştur. Trident ağı yoluyla ülkeler arasında istihbarat akışı sağlanmıştır. Türkiye'yle gerçekleştirilmiş olan çevre paktındaki ayrım ekonomik, askeri, politik-diplomatik bağlantılar düzeyinin yanı sıra gizli ve açık düzeylerde de ele alınmalıdır. İsrail açısından politik-diplomatik düzey, İsrail'in en az memnuniyet duyduğu düzey

olmuştur (Bengio, 2009). İsraili yöneticiler, devletin geleceği için dış ilişkilerde açık ve gizli olmak üzere iki ilişki tipine göre hareket etmiştir. Çevresel Pakt, İsrail'in takip etmiş olduğu gizli bir yol olarak Türk-İsrail ilişkilerinin Süveyş Krizi'nin ardından yeniden ısınmasını sağlamıştır. İsrail, devletin meşruiyetini ortaya koyması açısından diplomatik ilişkilere ve açık görüşmelere önem vermiştir. Türkiye ise hem NATO üyesi hem de Irak'ın Bağdat Paketi'nden ayrılmasının ardından paktın Türkiye'ye taşınmasıyla oluşan CENTO üyesi olarak bölgede farklı ittifaklar içerisinde bulunmuştur. İsrail, bölgedeki yalnızlaşan ve ittifak ihtiyacı duyan ülke olduğu için gizli iş birliğini kabul etmek durumunda kalmıştır. Bunun yanında Adnan Menderes de Arap ülkelerinin tepkisinden kaçınabilmek adına gizli iş birliğine sıcak bakmıştır. İsrail, politik-diplomatik düzeydeki ilişkilerin kurulma şekline yönelik hayal kırıklığı yaşamış olmasına karşın bu alandaki olumsuzluklar ekonomik iş birliği yoluyla hafifletilmiştir. Çevre ittifakının bir parçası olan bu yön Arap baskısından fazla etkilenmemiştir. Bu durumun bazı sebepleri vardır. İlk olarak, politik-diplomatik ilişkiler doğaları gereği açık olmak zorundadır. Buna karşılık, ekonomik iş birliğinin bazı yönleri gizli tutulabilmektedir. Bunun yanında, Türkiye, bazı alanlarda İsrail'in teknolojik uzmanlığına ihtiyaç duymuştur. Ekonomi sektörü, iki ekonominin birbirini tamamlayacağı motivasyonundan hareketle ikili ilişkilerin ilk bölümlerinde önemli bir teşvik edici güç olarak ön plana çıkmıştır. İsrail'in Ankara maslahatgüzarı, Türkiye'nin 1956 yılında İsrail'le ilişkilerini gereğinden fazla koparmamaya yönelik almış olduğu karar üzerinde ekonomik bağlara verilen önem büyük oranda etkili olmuştur (Bengio, 2009).

İsrail, ekonomik bağlar yoluyla politik ilişkiler geliştirebileceği beklentisiyle hareket etmiş ancak bu beklenti sonuçsuz kalmıştır. Türkiye, İsrail ile ekonomik bağı yalnızca Arap dünyasındaki ekonomik çıkarları tehlikeye girmediği sürece koruma ve sürdürme eğiliminde olmuştur. Arapların elinde bulundurduğu petrol ve Arap pazarında yer alma çabası Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Askeri alan da zaman içerisinde önem kazanmıştır. İki ülke arasında hava sahalarının eğitim amacıyla kullanılması izni veya çeşitli alanlarda teknolojik yardım ve eğitim gibi farklı alanlarda iş birliği gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda iniş ve çıkışa karşın Çevresel Pakt kapsamında Türkiye ile İsrail arasındaki iş birliği sekiz yıl sürmüştür. Dış politikadaki gelişmeler sonucunda Türkiye önceliklerini değiştirerek İsrail'i ikinci plana atmış; iki ülke arasındaki ittifakı güçlendiren sebeplerin ortadan kalkmasıyla birlikte İsrail'in de

önemi azalmıştır. Birleşik Arap Cumhuriyeti 1961 yılında dağılmış ve Türkiye, Suriye'yi bazı Arap devletlerinden daha önce tanımıştır. Türkiye, 1963 yılının sonunda da İsrail'le yakınlaşmasının sebebi olan tehdit kaynakları Suriye, Mısır, Irak ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde gelişmeler kaydetmiştir. Arap ülkelerinin kazandığı önem ve Kıbrıs meselesinin ortaya çıkışı Türk-İsrail ilişkilerini etkilemiştir. Özcan (2005), 1958 yılında başlatılan iş birliğinin, İsrail ile yakın askeri ilişkilerin Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasıyla uyum sağlamaması nedeniyle 1966 yılında dondurulduğunu ifade etmiştir.

2.5.1.4. Türkiye ve İsrail'in SSCB İle İlişkileri

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, sonuçları yönüyle Türkiye'nin güvenlik algısını değiştirip 20'nci yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Ankara'nın Batı etkisi altına girmesine yol açacak yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin geride kalan 30 yılda Türkiye'ye karşı dostane yaklaşımı, küresel hırslarla birlikte ortadan kalkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre önce, 19 Mart 1945 tarihinde Moskova 25 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetme yoluna gitmiştir. Bu antlaşma, Sovyetlere henüz çok güçlü olmadığı bir dönemde Türkiye üzerinden Karadeniz'de bir koruma sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise SSCB bu güçsüz hâlden uzaklaşarak bir dünya devi konumuna erişmiştir. Ankara, antlaşmanın feshi üzerine 4 Nisan 1945 tarihli yanıtında "İki tarafın çıkarlarına uygun ve ciddi tadilatı içeren yeni bir anlaşma akdi için yapılacak önerilerin hayırhahlıkla inceleneceği" bildiriminde bulunmuştur. SSCB ise bu ifade üzerine 7 Haziran 1945'te yeni bir anlaşmanın sağlanabilmesi için iki anlaşma şartı sunmuştur. Buna göre, Ermeni toprağı olduğu ve dolayısıyla Türkiye'ye haksız olarak verildiği iddia edilen Kars ile Ardahan SSCB'ye iade edilmeli ve Boğazlarda SSCB'ye üs verilmelidir (Kamel, 1999).

SSCB, Türkiye'ye karşı bu ağır talep ve iddialarını, ABD'nin Türkiye'ye Truman Planı çerçevesinde yardım sağlamaya başladığı 1947 yılına kadar devam ettirmiştir. Türkiye, NATO'ya üye olmasına ve Batılı devletlerin yanında bulunmasına karşın Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin etki ve baskısına maruz kalmıştır. Kazım Karabekir, Meclis'te gerçekleştirdiği ve SSCB'ye cevap niteliği taşıyan konuşmasında "*Boğazlar hakikaten Milletimizin boğazıdır. Oraya el attırmayız; fakat şu da bilinmelidir ki Kars yaylası da milli belkemiğimizdir*" demiş ve bu konuda taviz

verilmeyip gerekirse Sovyetler Birliği'ne karşı m¼cadele edilebileceğini sert bir tonda ifade etmiştir (Armaoğlu, 2004). Kazım Karabekir'in bu tutumu, T¼rkiye'nin kararlılığının ortaya konması açısından önemli olsa da İkinci D¼nya Savaşı'ndan kazançlı çıkmış olan SSCB'yi etkileyecek ölç¼de yeterli gelmemiştir. 19'uncu y¼zyılda SSCB'nin selefi olan arlık Rusyası'nın b¼lgesel ıkarlılarıyla m¼cadele eden T¼rkiye, kendisini 20'nci y¼zyılın ikinci yarısında da yine SSCB'nin isteklerinin karşısında bulmuştur. K¼kleri geçmişe dayanan endişeleri hafifletmek isteyen T¼rkiye, s¼rd¼rd¼đ¼ b¼lgesel m¼cadele kapsamında İkinci D¼nya Savaşı'ndan tıpkı SSCB gibi zaferle ayrılmış olan ABD ve temsilcisi olduğu Batı'nın desteğini aramıştır. SSCB, Boğazlar konusunda T¼rkiye'ye 1945 yılında nota vermiş; ABD Başkanı Truman ise bu davranışı SSCB'nin T¼rkiye'yi egemenliği altına alması olarak değerlendirerek her koşulda T¼rkiye'nin yanında durulması gerektiğini belirtmiş ancak bu tutumun harekete d¼n¼řmesi hemen gerçekleşmemiştir. T¼rkiye, notanın ardından ABD'den gelecek yardımı iki sene daha beklemiştir. ABD, aynı zamanda SSCB'nin Boğazlardaki kontrol istemine cevaben Akdeniz'e de b¼y¼k bir deniz kuvveti g¼ndermiřtir. ABD'nin almış olduğu bu karar, T¼rkiye politikasının önemli evrelerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Pehlivanodđlu, 2004).

Buna karşılığ, T¼rkiye'nin Truman Planı kapsamındaki yardım gelene kadar, 1945 ile 1947 yılları arasında Sovyetler Birliği'ne karşı m¼cadelesini yalnız s¼rd¼rd¼đ¼ de unutulmamalıdır. T¼rkiye, Soğuk Savaş s¼resince SSCB tehdidini s¼rekli olarak g¼z ön¼nde bulundurmuştur. Geçmişe yaşanan olaylar nedeniyle bu endişe T¼rkiye adına bir noktada travma h¼lini almıştır. T¼m bu sebeplerle Batı'ya yanaşmasına karşın T¼rkiye, Soğuk Savaş s¼resince ihtiyaç duyduğu her anda Batı'nın desteğini alamamıştır. Batı'ya duyulan g¼ven sarsılmadan önce T¼rkiye hem Ortadoğu'da hem de SSCB'ye karşı y¼r¼t¼len m¼cadelede Batı'nın en önemli m¼ttefiklerinden biri olmuştur. Öte yandan İsrail'in durumu T¼rkiye açısından 1948 ve 1949 yıllarında farklı bir konumda yer almıştır. SSCB, bu d¼nemde yeni kurulmuş olan İsrail devletine diplomatik destek sağlamış ve en b¼y¼k d¼řmanı olarak ABD'yi değil, İngiltere'yi g¼rm¼řt¼r. SSCB'nin lideri Josef Stalin, İngiltere'yi sarsabilmek amacıyla İsrail devletini desteklemenin iyi bir fırsat olduğunu d¼ř¼nmek ve hedefine ulaşabilmek için Sovyet uydusu Çekoslovakya'nın İsrail'e silah satmasına m¼saade etmiştir (Lewis, 2009). İsrail, Çekoslovakya'dan satın aldığı silahlar sayesinde ilk savaşından galip ayrılmıştır. 1940'lı yılların sonuyla birlikte uluslararası ilişkilerin

belirleyicisi dünyayı kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan ikiye ayıran, sosyalist ve kapitalist devletlerin oluşturduğu yeni devletler kümesi olmuştur (Primakov, 2010). Bu kutuplaşma sonucunda Türkiye 1950’li yıllardan başlayarak 1960’lı yılların ortalarına değin resmî ve açık bir biçimde SSCB’nin öncülük ettiği sosyalist kutbun karşısında yer almıştır. Bu süreçte İsrail ise “kapitalist” sistemin gizli ortağı olarak kabul edilmiştir. Bu durum, sosyalist düzen karşısında mücadelesini sürdüren İsrail ile Türkiye’nin aynı paydada birleşmesinin yolunu açmıştır. SSCB Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov, 1946 yılında “SSCB artık dünyanın en kudretli ülkelerinden biridir. Artık uluslararası ilişkilerde hiçbir sorun SSCB’siz karara bağlanamaz” açıklamasıyla Sovyetlerin Ortadoğu’ya hükmetme isteğini ortaya koymuştur (Kennedy, 2010).

Soğuk Savaş, 1955 yılından itibaren etkisini Ortadoğu’da da göstermeye başlamıştır. Sovyetler Birliği bu dönemde bölge içi meselelerle uğraşmanın yanı sıra Ortadoğu’da Batı Blokuna karşı mücadele etmekten çekinmemiştir. Ortadoğu’nun çatışmaya müsait statik yapılanması, Sovyetler Birliği’ne de bu bölgenin işleyişine dâhil olarak nüfuz kazanma isteği doğrultusunda fırsat sağlamıştır (Armaoğlu, 2004).

2.5.1.5. Türkiye’nin NATO’ya Girmesi

SSCB, 1948 yılında Çekoslovakya’da bir darbe gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Lüksemburg, Hollanda, Fransa ve Belçika bir araya gelerek 17 Mart 1948 tarihinde imzaladıkları antlaşmayla Batı Avrupa Birliği’ni kurmuştur. Bu antlaşma uyarınca, SSCB’nin üye devletlerden herhangi birine karşı saldırıya girişmesi durumunda tüm üye devletler birbirlerine yardım etmekle yükümlüdür. Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı Avrupa’nın kendi güvenliğini sağlamak için ABD’ye ihtiyaç duyacağı düşüncesinden hareketle yanına Kanada’yı da alarak 4 Nisan 1949 yılında Kuzey Atlantik İttifakı’nın kurulması konusunda öncülük etmiştir (Duman S. , 1995). ABD’nin öncülüğünü ettiği Batı dünyası, SSCB’nin yayılmacı politikasını engellemeyi tasarlamıştır. Bu stratejik plan kapsamında Ortadoğu’da Sovyet tehdidine karşı kalkan olarak İran, Yunanistan ve Türkiye yer almıştır. İsrail ve Arap ülkelerinin üç kıta arasındaki köprü işlevleri nedeniyle komünizmin eline düşmemeleri gerektiği görüşü hâkimdir (Bağcı, 1994). Bu hat, aynı zamanda Kore’den başlayarak Vietnam, Afganistan-Pakistan, İran, Türkiye ve Yunanistan’ı da kapsayacak paralel bir daire üzerinde SSCB’nin güney yayılmacılığı karşısında ana hat fonksiyonu taşımıştır. ABD, Truman Doktrini

çerçevesinde Türkiye'nin yanında yer almış ve bu durum Türkiye'nin NATO'ya girme konusundaki heyecanını arttırmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin NATO'ya girmesi kolay olmamıştır. Batı Avrupa devletleri, SSCB ile doğrudan sınır komşusu olan Türkiye'nin pakta dâhil olmasını veto etmiştir. Buna karşılık, Avrupalı devletlerin reddine rağmen Türkiye ABD'nin isteği doğrultusunda NATO'ya dâhil olabileceğinin farkında olmuştur. Bu amaçla Demokrat Parti, NATO yolunu açacağı düşüncesiyle ABD'nin büyük önem verdiği Kore Savaşı'na asker göndermiştir. Kore, Asya'ya komünizmin yayılmasına neden olabilecek önemli merkezlerden biri olması nedeniyle ABD açısından büyük önem taşımıştır. Türkiye, Kore Savaşı'na asker göndermesi ve gönderilen askerlerin gösterdiği yüksek başarılar sayesinde ABD nazarında stratejik değer kazanmıştır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2004).

Türkiye, aynı zamanda İngiltere'nin NATO'ya katılmanın ön şartı olarak belirlediği Ortadoğu Askeri Organizasyonu'nun kurulması için de 1951 yılında Ortadoğu'da faaliyetlerde bulunmuştur (Köni, 1994). Fransa, İngiltere ve Türkiye, 13 Ekim 1951 tarihinde Ortadoğu Müttefik Komutanlığı'nın kurulması konusunda Mısır'a teklif götürmüştür. İngiltere, teklifin baş planlayıcısı olup Yeni Zelanda, Avustralya ve Güney Afrika birliklerini de dâhil etmeyi planladığı komutanlık yoluyla Mısır üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek amacını taşımıştır. Bu sayede asıl amacın perdelenmesi ve İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndaki nüfuzunu koruması mümkün olabilecektir. Mısır ise bu teklifi İngiltere'nin Süveyş'ten uzaklaşmamak için öne sürdüğünü öngörerek reddetmiştir (Armaoğlu, 2004). Bu gelişme üzerine ABD, İngiltere'nin Ortadoğu'daki kötüleşen durumunun ortak bir komutanlık yoluyla geliştirilemeyeceğini görünce planını devreye sokarak olası bir Sovyet saldırısına karşı Ortadoğu'yu savunma sistemine dâhil etme kararı almıştır (Lewis, 2009).

Ortadoğu Komutanlığı fikrinin Mısır tarafından reddedildiği gün, NATO Konseyi Londra'da bir protokol imzalayarak Türkiye ile Yunanistan'ın NATO üyesi olmasını kabul etmiştir (Armaoğlu, 2004). İki ülke, 1952 yılıyla birlikte resmen NATO'ya dâhil olmuştur. Türkiye, NATO'ya dâhil olduktan sonra ABD müttefiki sıfatıyla Sovyet yayılmacılığının çevrelenmesi politikası kapsamında Ortadoğu'nun istikrar üreten gücü ve oldukça önemli bir ülke konumuna gelmiştir (Pehlivanoglu, 2004). NATO üyeliğiyle birlikte Türkiye'nin ABD'ye yönelik politikalarında da tam anlamıyla bir ittifak yapısı hâkim olmuştur. Bu politikalar beraberinde iki olumsuz sonuç getirmiştir. Bunlardan ilki, bu dönemde Türk dış politikasının tümüyle

Amerikan hükmü altına girerek bağımsız niteliğinden uzaklaşmasıdır. İkinci olarak ise Türkiye’de çeşitli askeri üs ve tesisler NATO üyeliği çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri’ne teslim edilmiştir (Armaoğlu, 1999).

2.5.1.6. Eisenhower Doktrini

Standard Oil petrol tekelinin sahiplerinden olan Nelson A. Rockefeller, 1956 yılında Amerikan Başkanı Dwight D. Eisenhower’a başkanın özel danışmanı sıfatıyla yazmış olduğu mektupta şöyle demiştir: *“Biz askeri paktlarımızı kurmayı ve sağlamlaştırmayı hedef alan tedbirlere devam etmeliyiz... Büyük ölçüde askeri ve politik nüfuz garantileyecek genişlikte bir ekonomik yayılma planını Asya, Afrika ve diğer az gelişmiş bölgelerde uygulamak zorundayız... Bu ülkelere yapılacak yardımlar ve açılacak krediler öncelikle askeri nitelikte olmalıdır. Oltaya takılan balığın yeme ihtiyacı yoktur. Bu konuda Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirdeyim; genişletilmiş askeri yardım, örneğin Türkiye’ye bazı hallerde düşünülenin tam tersi sonuçlar verebilir. Yani bağımsızlık eğilimini arttırıp, mevcut askeri paktları zayıflatabilir. Bu tip ülkelere doğrudan doğruya iktisadi yardım da yapılabilir, ama bu bize uygun ve bağlı hükümetleri iktidarda tutacak ve bize düşman muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır”* (Değer, 2004). Amerika Birleşik Devletleri, özellikle de Süveyş Savaşı’ndan sonra Ortadoğu’daki boşluğun Sovyetler Birliği’nin nüfuzunu arttırması için fırsat sağladığını ve Batı’nın yaşamış olduğu prestij kaybının bertaraf edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Buna ek olarak, bölgesel ekonomik problemlerin ortadan kaldırılmasının da komünizmin yayılmacılığı karşısında önemli bir araç olabileceği öngörülmüştür. Eisenhower Doktrini’nin tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle Süveyş Bunalımı’nın ve Sovyetler Birliği’nin Stalin’in 1953 yılındaki ölümünün ardından izlemiş olduğu dış politikanın bilinmesi gerekmektedir. Moskova, Stalin’in ölümünün ardından “barış içinde bir arada yaşama” anlayışını savunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Ortadoğu’daki ilerici hareketlerin tümü ideolojik temellerinden bağımsız olarak desteklenmiş ve böylelikle İngiltere, Fransa ve ABD’nin Ortadoğu’dan çıkarılması hedeflenmiştir. Bu politika kapsamında Ortadoğu’ya ilgisi artan Sovyetler Birliği, Bağdat Paktı’yla birlikte bölgedeki prestijini arttırmıştır (Sander, 1979).

Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’ya açılmak istemesinin öncelikli nedeni ekonomikten çok politik bir zemine oturmuş durumdadır. Türkiye, Irak, Ürdün, Lübnan ve İsrail komşuları Suriye’deki gelişmeleri yakından takip etmiş ve bir

anlamda Sovyet uydusu hâline gelmesinden rahatsızlık duymuştur. Öte yandan Sovyet-Suriye yakınlaşması, Sovyet siyasetinin uzun süre istemesine karşın gerçekleştirilmeyi başaramadığı bir durum olarak görülmektedir. Dönemin İsrail Başbakanı Ben-Gurion, Eisenhower'a mesajında “Suriye'nin uluslararası komünizmin bir üssü hâline gelmesi, zamanımızda hür dünyanın karşısına çıkan en tehlikeli hadiselerden biridir.” demiştir. Başkan Eisenhower ise Ortadoğu'daki durumu şu maddelerle özetlemiştir,

1. Rusya'nın her zaman gözü olduğu Ortadoğu şimdi uluslararası komünizmce her zamankinden daha fazla gerekli görülmektedir,

2. Sovyet yöneticileri amaçlarına erişebilmek için her türlü aracı kullanmaktan tereddüt göstermemeye devam etmektedir,

3. Ortadoğu'daki hür milletler bağımsızlıklarını sürekli olarak korumak için bir dış yardıma ihtiyaç duymaktadır ve bu dış yardımdan yararlanmak istemektedir (Bağcı, 2007).

Eisenhower Doktrini olarak adlandırılan belge bu koşullar altında 5 Ocak 1957 tarihinde kongrenin bilgisine sunulmuştur. Doktrinin içeriğinde dört madde yer almaktadır. Buna göre,

• Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu ülkelerinin ekonomik gelişimi için bu ülkelerle ortaklaşa iş birliği yapacaktır.

• Bölgedeki bir ya da birden fazla ülkenin isteği üzerine askeri yardım programları hazırlanacaktır.

• Bölgedeki bir ya da birden fazla ülkenin komünist ülkelere uğranacak açık saldırıya karşı talepte bulunması üzerinde askeri güç yardımıyla bulunacaktır.

• 1958-1959 yılları için 200 milyon Amerikan doları tutarında tahsisat onaylanarak başkanın emrine sunulacaktır (Bağcı, 2007).

Eisenhower Doktrini, Ortadoğu'yu ikiye ayırmıştır. Doktrin, Ortadoğu'da ilk olarak Lübnan tarafından 6 Ocak'ta kabul edilmiştir. Lübnan, doktrini kabul ederek o döneme kadar sürdürdüğü tarafsızlık politikasını terk etmiştir. Pakistan, Türkiye, Irak ve Yunanistan da Lübnan'ın ardından doktrini kabul eden ülkeler olmuştur. Bu ülkeleri ise Afganistan, Tunus, Fas, Libya ve son olarak İsrail takip etmiştir (Armaoğlu, 2004). Eisenhower Doktrini, temelde İngiltere'nin mecburen bırakmış olduğu boşluğu doldurmak ve Batılı ülkeler için büyük önem teşkil eden petrolün

düşmanın eline geçmesini engellemek amacını taşımaktadır. Bunun yanı sıra, bölgedeki komünizm etkisinin önlenmesi ve çıkabilecek olası bir Arap-İsrail Savaşı'na daha kolay bir biçimde müdahale edebilme şansı da yan amaçlardan biri olarak değerlendirilebilmektedir. Suriye, Mısır ve SSCB ise bu doktrini “Ortadoğu ülkelerinin iç işlerine yapılan bir müdahale ve Siyonizm’in beslediği emperyalist bir manevra” olarak değerlendirmiştir. Öyle ki, İsrail’de dahi doktrin olumsuz karşılanmıştır. Dönemin İsraili gazetecilerinin bir bölümü, bu plan sonucunda yeni bir Sovyet-Amerikan mücadelesinin ortaya çıkacağını ve İsrail’i yok etmek amacı taşıyan saldırgan milliyetçilerin de bu mücadeleden güç alacağını ifade etmiştir (Sander, 1979). Buna karşılık Türkiye, Eisenhower Doktrini konusunda istekli davranmıştır. Irak’ta gerçekleştirilen askeri darbenin bir benzerinin Türkiye’de gerçekleştirilebileceği korkusu Adnan Menderes tarafından hissedilmiştir. Muhalefet ile hükûmet, ilk kez dış politikaya ilişkin bir konuda fikir ayrılığı yaşamıştır. Bu durum, Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında devam eden “bipartizan” tutumunun da sonlanması anlamını taşımaktadır. Muhalefet lideri İsmet İnönü, 2 Ağustos 1958 tarihli basın toplantısında Menderes Hükûmetinin dış politikasını eleştirmiş ve Adnan Menderes’i Ortadoğu’da “macera politikası” izlemekle suçlamıştır (Aydemir, 2011).

2.5.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler, İsrail devletinin tanındığı 28 Mart 1949 tarihinden sonra diplomatik ilişkilerin elçilik düzeyinde kurulmasının ardından başlamıştır. Ekonomik ilişkilere yönelik müzakereler, hükûmetin Dışişleri Bakanlığı Umumî Kâtip İktisadi İşler Muavini Fatin Rüştü Zorlu’ya İsrail hükûmetiyle bir modus vivendi, bir ticaret ve ödeme anlaşması için müzakerede bulunma yetkisi vermesiyle birlikte 10 Mart 1950’de başlamıştır. İsrail’in ilk Ankara diplomatik temsilcisi olan İsrail Heyeti Başkanı Eliyahu Sasson ile Türkiye tarafından görevlendirilen Fatin Rüştü Zorlu’nun gerçekleştirdiği müzakerelerin ardından Türkiye ile İsrail arasında bir ticaret ve ödeme anlaşmasının yanı sıra bir de modus vivendi 4 Temmuz 1950’de imzalanmıştır (T.C. Başbakanlık, 2018). Ticaret anlaşması uyarınca ticari faaliyetler her iki ülkenin mevcut genel ithalat ve ihracat rejimlerine uygun olarak gerçekleştirilecek, taraflar birbirlerine ithalat ve ihracat konusunda her türlü kolaylığı sağlayacağını garanti edecek, iki ülke de karşı tarafın talebi doğrultusunda “menşe şahadetnamesi” talep edebilecek, anlaşma 4 Mayıs 1951

tarihine kadar geçerli olacak ve karşılıklı olarak feshedilmediği müddetçe kendisini senelik olarak yenileyecektir. Ödeme anlaşması ise ticari faaliyetlerdeki para işlemlerinin hangi biçimde ve nereye gerçekleştirileceğiyle ilgilidir. Anlaşma uyarınca ödemeler her iki ülkede de ülkenin milli para birimiyle gerçekleştirilecektir. Türk lirası ile Amerikan doları arasındaki transferlerde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın resmi kurunun, İsrail lirası ile Amerikan doları arasındaki transferlerde ise Anglo-Palestine Bank Ltd.'nin resmi kurunun esas alınmasına karar verilmiştir. Ticaret ve Ödeme Anlaşması, 4 Temmuz 1950'den başlayarak daha sonra eklenen protokollerle birlikte 18 Mart 1960'a kadar yürürlükte kalmıştır. Anlaşma 1953 yılında yenilenirken İsrail'in kredi marjının da 5 Kasım 1953 kararıyla birlikte 1,5 milyon dolara yükseltilmesinde karar kılınmıştır.

İsrail devleti kuruluşundan sonra yoğun miktarda göç almaya başlamış ve bunun sonucunda ciddi bir nüfus artışıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte ülkenin gıda ihtiyacını karşılama konusunda ağırlıklı olarak ABD, zaman zaman da Türkiye ön plana çıkmıştır. Örneğin, 13 Mayıs 1953 tarihinde İsrail'le yapılan görüşmeler sonucunda ülkeye 30 bin ton buğday satılması kararlaştırılmıştır. Türkiye ile İsrail, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bazı dönemlerde birbirine destek olmuştur. 19 Kasım 1960'ta Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü ile İsrail Devleti Posta Bakanlığı arasında Koli Özel Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma uyarınca iki ülke arasındaki koli gönderimi, Dünya Posta Kongresi'nin imzalamış olduğu, posta kolilerine yönelik esaslara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye, 1969 yılında da İsrail'e canlı hayvan ithalatına başlamış ve Türkiye'deki koyunlardaki düşük et ve süt veriminin melezleme yoluyla artırılması amacıyla 28 Temmuz 1969'daki yetkilendirmeye İsrail'den damızlık koyun satın alınmasının önünü açmıştır (T.C. Başbakanlık, 2018).

Çevresel pakt sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri olumlu etkilenmiştir. 1960 yılında İsrail'in GSYİH'ı 2,6 milyar \$ olarak kaydedilmiştir. (TheWorldBank, 2019) Aynı yıl Türkiye'nin GSYİH'ı yaklaşık 14 milyar \$ seviyesindedir.

2.6. 1960-1970'li Yıllarda Türkiye İsrail İlişkileri

2.6.1. Politik İlişkiler

2.6.1.1. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve İlişkiler

Demokrat Parti, 1946 yılında kurulduktan sonra 1950 yılında gerçekleştirilen seçimleri kazanarak iktidar olmuş ancak 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri

darbenin sonucunda iktidardan düşürülmüş ve parti yöneticileri askeri mahkemece yargılanmıştır. Askeri darbenin de içinde bulunduğu 1960-1970 yılları aralığı, Türkiye açısından pek çok önemli olayın gerçekleştiği oldukça kritik bir zaman dilimidir (Oran, 2004). 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbenin öncelikli amacı Demokrat Parti'ye ve iktidarda kaldığı süre içerisinde gerçekleştirdiği eylemlere karşı bir hamle yapmak olmuştur (Doğan, 1997). Bu darbenin hemen ardından yönetimi ele alan askerler hızlı bir açıklamayla ülkenin CENTO ve NATO'ya olan bağlılığını sürdürerek bu paktlara taraf olmanın gerekliliklerini yerine getireceğini bildirmiş ve Batı ile ilişkilerin zarar görmeyeceğini ifade etmiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, 30 Mayıs'ta ise Amerika Birleşik Devletleri yeni yönetimi tanıdığını duyurmuştur (Erhan Ç. , 2004).

İsmet İnönü'nün 20 Kasım 1961'de Hükûmeti kurmasının ardından ise Türkiye'nin Ortadoğu politikası netleşmiştir (Gerger, 1998). Türkiye, bu dönemde Batı'dan kopulmayacağını garantisini darbenin hemen sonrasında vermiş; İnönü Hükûmeti de bu anlayışı sürdürmüştür. Türkiye, darbeyi takip eden dönemde genel olarak İsrail'le ilişkilerin bozulmasını istememiş ancak iyi ilişkilere sahip olmaktan memnun olmasına karşın bu ilişkileri açıkça belli etme konusunda çekimser kalmıştır (Duman S. , 1995). İsrail, darbenin yanı sıra Çevresel Pakt'ın geleceğine ilişkin endişeler taşımıştır. 27 Mayıs darbesiyle birlikte iktidara gelen Orgeneral Cemal Gürsel ise anlaşmaya bağlı kalmakla yetinmeyip ilişkilerin de pek çok açıdan geliştirilmesini sağlamıştır. Gürsel, 15 Ağustos 1960'ta İsrail Büyükelçisi Morris Fischer'la bir görüşme gerçekleştirmiş ve bu görüşmede İsrail-Türkiye ilişkilerini "bölgedeki istikrar, barış ve ilerlemenin önemli bir kalesi" olarak gördüğünü beyan etmiştir. İsrail ise Türkiye'deki yönetimin bu çabalarını karşılıksız bırakmamış ve darbe hükûmetini tanıyan üçüncü ülke olarak İsrail-Türkiye ilişkilerindeki olumlu havanın devam ettiğini göstermiştir (Bengio, 2009).

2.6.1.2. Arap – İsrail Savaşı ve Türkiye

Üçüncü Arap-İsrail Savaşı, 5 Haziran 1967 tarihinde sabah saat 07:45'te İsrail uçaklarının Mısır havaalanlarına gerçekleştirdiği sürpriz saldırılarla başlamış ve bölgedeki Türkiye-İsrail ilişkileri açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İsrail, altı gün süren savaşla birlikte Ürdün, Suriye ve Mısır'ın hava kuvvetlerinin büyük bir bölümüne zarar vererek henüz savaşın ilk günlerinde Arap ülkeleri karşısında ciddi bir avantaj sağlamıştır (Umerova, 2006). Savaşın başlamasından

yalnızca üç gün sonra, 8 Haziran'da Sina yarımadasının tümü İsrail tarafından işgal edilmiş, Mısır'a ait malzemelerin ise %80'i tahrip edilmiştir. İsrail bu süreçte Süveyş Kanalı'nın doğu sahiline ulaşmayı da başarmıştır. Bu gelişmelerin ardından ateşkes antlaşması uygulanmış ve savaş sonucunda İsrail, Sina ve Kudüs'ü işgal ederken Golan'ı da kendi sınırları içerisine almıştır (Yergin, 2009). Türkiye-İsrail ilişkileri, 1964 Johnson Mektubu'yla birlikte eski olumlu havasından uzaklaşmıştır. Bunun üzerine İsrail'in yeniden Arap devletlerine saldırarak işgalde bulunması ilişkilerin yeniden kötüleşebileceğine yönelik önemli bir gösterge olarak algılanmıştır. Buna ek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin açık biçimde İsrail'i desteklemesi de Türkiye'yi İsrail'in karşısında yer almaya itmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e olan desteğini gizlememiş; askeri girişimleri açık biçimde destekleyerek savaş gemilerini de İsrail açıklarına göndermiştir (Umerova, 2006).

ABD'nin bu tutumu denge politikasından vazgeçerek tümüyle İsrail yanlısı bir politika uygulamaya başladığının göstergesidir (Burhan, 2008). 1967 Arap-İsrail savaşı, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde önemli bir olay olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ta yalnız kalmasının da etkisiyle savaş süresince ve sonrasında Arap ülkelerinin tarafını tutmuştur. İsrail'in işgalci ve yayılcı politikası da bu seçimde etkili olan önemli unsurlardan biridir. ABD ile İsrail'in çok yakın temasta bulunduğu savaş süresince Türkiye, ABD'nin İncirlik'teki hava üssünün İsrail'e yardım amacıyla kullanılmasına izin vermemiştir (Dursunoğlu, 2000). Bunun yanı sıra, dönemin başbakanı Süleyman Demirel savaşın sonucunun büyük oranda belirlenmiş olduğu 7 Haziran gününün ilk saatlerinde Mısır Devlet Başkanı Nasır'a bir destek mesajı göndermiş ve bu mesajdaki *"Bu mukadderat saatinde Türk milletinin kardeş Arap ülkeleri halklarına karşı olan dostluk ve kardeşlik hislerini belirtmek isterim. Temennimiz en kısa zamanda Arap ülkelerinin meşru haklarını koruyacak, haklı ve adil bir sulhun tesisidir. Hükûmetin, bu gayenin sağlanması için elinden gelen her gayreti sarf edeceği hususunu zat-ı devletlerine temin etmek isterim."* ifadeleriyle İsrail politikasındaki değişiklikleri açık biçimde göstermiştir (Özcan, 2005).

Türkiye, üçüncü Arap-İsrail Savaşı boyunca, 1956'da gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'na kıyasla çok daha farklı bir tavır sergilemiştir. İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'de bulunan üslerin Araplara karşı bir "oldubitti" ile kullanılmasının söz konusu olmayacağını belirtmiş ve İsrail'in tutumunu eleştirmiş; İsrail'in savaşta net

bir üstünlük elde etmesinin ardından ise “kuvvet yoluyla toprak kazancı sağlanmasına karşı olunduğunu” bildirmiştir. Türkiye, İsrail karşıtı demeçlerle yetinmeyerek başta Suriye olmak üzere savaşta ağır kayıplar yaşayan Arap ülkelerine giyecek ve yiyecek yardımında bulunmuştur. Savaşın ardından ise Türkiye, İsrail’e karşı tepkilerini başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çeşitli diplomatik forumlarda da dile getirmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2001).

Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı’nın ardından alınan Birleşmiş Milletler Kararında “Bütün bölgesel devletlerin güvenilir sınırlar içinde yaşama hakkına dokunulmaksızın, İsrail’in işgal ettiği topraklardan 242 sayılı BM Kararına göre çekilmesi” talebinde bulunmuştur (Erdoğan, 2005). Türkiye’nin savaşta tarafsız politika izlediğini belirterek Arap devletlerinin yanında bulunması, Türkiye topraklarındaki üslerin Amerikanlar tarafından İsrail’e lojistik destek sağlamak amacıyla kullanılmasına izin vermemesi, savaş sonrasında Birleşmiş Milletler’in Arap devletleri lehine vermiş olduğu kararların yanında olarak İsrail’in 242 numaralı BM Kararına riayet etmesini istemesi gibi gelişmeler Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin 1958’deki “altın dönem” ilişkilerine kıyasla çok daha farklı olduğunu açıkça göstermektedir. Türkiye, bu dönemde kendi problemlerini Arap devletlerinden alacağı destekle çözebileceği inancı nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail’in karşısında yer almak durumunda kalmıştır (Yavuz, 1994). Türkiye’nin Arap dünyasına ilişkin politikasını şekillendiren dört temel unsur söz konusudur. Bunlar sırasıyla şu şekildedir,

- Türkiye yerel çatışmalarda taraf olmayacaktır. Bununla birlikte, davet edilmesi durumunda taraflar arasında arabuluculuk yapabilecektir.

- Türk dış politikası, Arap güvenlik çıkarları konusunda hassastır. Türkiye’nin Batı ile yapacağı antlaşmalarda Arap güvenlik çıkarlarının zarar görmemesi gözetilecektir.

- Türkiye, Arap devletlerinin iç işlerine karışmamayı ilke edinmiştir.

- Türkiye, Arap devletleriyle ilişkilerin “ikili ilişkiler” düzeyinde kalmasının yararlı olacağı görüşündedir.

Türkiye; Ortak Pazar, Balkanlar, Yunanistan ve Kıbrıs gibi konularda fazlasıyla yalnızlaştığı ve bunaldığı için Arap dünyasını da karşısına almak istememiş ve bu nedenle Ortadoğu ülkelerine karşı yarı tarafsız bir politika izlemeyi tercih etmiştir (Köni, 1994).

2.6.1.3. İslam Konferansı

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs, Arap ülkelerinin ise Filistin ekseninde yaşadığı gelişmeler sonucunda bölge politikaları blok eksenli küresel politikalarından ayrılmıştır. 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında ABD Başkanı Johnson'ın gönderdiği mektup Türkiye'nin Batı yönlü bir politika yapılmasına gitmesinin önünü açarken 1967 Savaşı'ndaki yenilgiyle birlikte Cemal Abdülnasır'ın öncülük ettiği Arap milliyetçiliği anlayışının zayıflaması da Mısır ve diğer radikal Arap ülkelerinin tutumlarını yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur (Davutoğlu, 2004). Türkiye, Kıbrıs Bunalımı'ndan sonraki dönemde petrol krizi sebebiyle Arap dünyasıyla yakınlaşmıştır. Bu dönemde özellikle de Filistin konusu Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri geliştiren önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Türkiye, Batı'nın hassas noktası olarak değerlendirilen İsrail'e karşı 1967 Savaşı'nın ardından Filistin konusunu gündeme taşımıştır. Bu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs tutumu sebebiyle Türkiye Arap ülkeleriyle olan ilişkisini düzeltme yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar, Türkiye için İsrail'den uzaklaşma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir (Niray, 2003).

Üçüncü Arap-İsrail Savaşı'nın (1967) ardından bölgedeki önemli gelişmelerin başında İslam Konferansı örgütünün kurulma çalışmaları gelmektedir. 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail işgali altında bulunan Kudüs'ün doğusunda yer alan Mescid-i Aksa'nın yakılması nedeniyle tüm Müslüman ülkeler harekete geçmiştir (Arı, 2007). Yangın haberinin yayılmasının ardından pek çok Müslüman ülkede İsrail karşıtı protestolar düzenlenmiştir. Bunun üzerine Arap ülkeleri, Ürdün Kralı Hüseyin'in isteği üzerine 25 Ağustos 1969 yılında toplanarak bir İslam Zirvesi kararı almıştır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu toplamda 25 ülkenin katıldığı bu zirve 22-25 Eylül tarihleri arasında Fas'ın başkenti Rabat'ta gerçekleştirilmiştir (Armaoğlu, 2004). Zirvede Türkiye'yi Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil temsil etmiştir. Türkiye'nin bu zirvede yer alması sembolik açıdan oldukça önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte İhsan Sabri Çağlayangil, Birleşmiş Milletler kararları kapsamında Türkiye'nin Filistin sorununu desteklediğini belirtmiş ancak aynı zamanda Filistin sorununun "ulusal haklar bağlamında değerlendirilmeyip insan hakları çerçevesinde ele alınması gerektiğini" ifade ederek Amerika Birleşik Devletleri'nin görüşünü de savunmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin durumdan bağımsız olarak Batı'yı ve Batı'nın Ortadoğu'daki uzantısı olan İsrail'i rahatsız edebilecek tutumlardan kaçındığı

görülmektedir (Dursunoğlu, 2000). Türkiye, Ortadoğu’da ABD’ye karşı tutumunun en soğuk olduğu dönemlerde dahi ABD’yi kızdırmaktan kaçınmış fakat Kudüs’teki dinî mekânların İsrail kontrolünde bulunmasından da rahatsızlık duymuştur (Fuller, 2010).

2.6.1.4. Küba Krizi ve Kıbrıs Olayları

Küresel iki güç arasında 1960-1970 yılları arasında yaşanan yumuşama dönemi Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkileri de etkileyen yeni bir döneme geçilmesini sağlamıştır (Armaoğlu, 2004). Bu süreçte yaşanan yumuşama sayesinde Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izleyebilme konusunda avantaj yakalamıştır. Bu dönemdeki asıl etkiyi yaratan unsur Kıbrıs Krizi’nde Türkiye’nin yalnız kalmasıdır (Yavuz, 1994). Soğuk Savaş’ın yumuşamasıyla birlikte kapitalist veya komünist tarafta yer almak istemeyen “Bağlantısızlar” grubu ortaya çıkmıştır (Armaoğlu, 2004). Bu grup, temelde bağımsızlıklarını yeni kazanmış Asya ve Afrika ülkelerinin iki süper güç olarak ABD ve SSCB’ye karşı korunmasını ve desteklenmesini amaçlamıştır. Türkiye, Kıbrıs konusunu da göz önünde bulundurarak 1960’lı yıllarda Arap-İsrail sürtüşmesinde dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye, bu politika değişikliği kapsamında Filistin Kurtuluş Örgütü’nü uluslararası forumlarda açıkça desteklemiş ve Filistin davasını savunmuştur. 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşında ise Türkiye açık bir biçimde İsrail karşıtı tutum sergilemiştir. Türkiye bu savaşta askeri güç yoluyla toprak kazanımına karşı olduğunu belirterek İsrail’i kınamış, ülkedeki NATO üslerinin İsrail’e destek amacıyla kullanılmasına müsaade etmemiş ve Birleşmiş Milletler’de Arap ülkelerinin yanında yer alarak İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde oy kullanmıştır.

Detente döneminin, özünde 1962 Küba Krizi ile başladığı kabul edilmektedir ancak dönem bundan beş yıl öncesine, SSCB’nin kıtalararası balistik füze yapma kapasitesine eriştiği 1957 yılında başlamıştır. ABD, dikkatsizce bir hamlenin büyük felaketlere yol açabileceğini öngörerek savaş stratejisini yeniden gözden geçirmiş ve SSCB ile ikili ilişkiler üzerinde önemle durmuştur. Buna ek olarak, Fransa’da bağımsızlıktan yana olan De Gaulle’un 1958’de iktidara gelmesiyle birlikte bu ülkede İngiltere ve ABD aleyhinde politikalar izlenmiş, bu durum Batı’da SSCB’ye karşı önemli bir zaaf yaratmıştır. Buna karşılık SSCB, Batı’nın içerisinde bulunduğu bu görece zayıf durumu iyi değerlendirememiştir. Bunun başlıca nedeni SSCB’nin Çin Halk Cumhuriyeti’nin izlemiş olduğu bağımsız politikalar nedeniyle Batı’ya karşı rahatça manevra yapabilme kabiliyetini yitirmiş olmasıdır (Arı, 2008). Soğuk Savaş

döneminde pek çok sıcak çatışma da yaşanmıştır. ABD ve SSCB öncelikle 1948 yılında Berlin’de, daha sonra 1950 ile 1953 yılları arasında Kore’de ve son olarak 1962 yılında Küba’da ciddi bir savaşın eşiğine gelmiştir ancak bu çatışmalarda iki süper güç arasında doğrudan bir çatışma yaşanmamıştır. 1962 yılıyla birlikte nükleer kapasitenin artması iki ülkeyi de birbirine karşı daha temkinli olmaya itmiştir. 1960’lı yılların ortaları, ABD’nin stratejilerinde Türkiye’yi de ilgilendiren çeşitli değişikliklere şahitlik etmiştir. Teknolojik gelişmeler sonucunda temkinlilik politikası daha da hassaslaşmıştır. ABD’nin her biri 16 Polaris füzesi taşıma kapasitesine sahip olan stratejik denizaltılarını devreye sokmasıyla birlikte Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı nükleer strateji kapsamında taşıdığı önem azalmıştır. 1957 yılı öncesinde iki süper gücün de yalnızca orta menzilli füzelere sahip olması nedeniyle Türkiye, ABD açısından Sovyetler Birliği’nin vurulabilmesi için oldukça önemli bir ülke olmuştur. Öte yandan 1957 ile 1960 yılları arasında her iki ülkenin de uzak menzilli füze geliştirilmesiyle birlikte Türkiye’nin üs olarak sahip olduğu önem ve anlam azalmıştır. ABD, SSCB tehdidine karşılık özellikle de Avrupa’daki müttefiklerini korumak ve SSCB’yi tehdit altında bırakmak amacıyla 1958 yılında Jüpiter füzelerini Türkiye’ye yerleştirmiş ancak 1962 Küba Krizi’nde bu füzeleri pazarlık konusu yaparak 1963 yılında sökmüştür. ABD, Polaris füzelerini taşıyan stratejik denizaltıları sayesinde Jüpiter füzelerinden görece kolay bir biçimde vazgeçebilmiştir. ABD’nin yeni stratejik hamleleri sonucunda üslerin ve dolayısıyla Türkiye’nin stratejik önemi azalmıştır (Sönmezoglu, 1995). Küba Krizi’nde pazarlığa konu olan Türkiye, 1947 Truman Doktrini’nin ardından Sovyet tehdidi karşısında ilk kez yalnız kaldığını düşünmüştür. Türkiye ile Batı arasındaki yol ayrımının ilk olarak 1963’teki Kıbrıs Krizi’yle gerçekleştiği düşünülmektedir ancak 1962’deki Küba Krizi de bir anlamda bu ayrılığın işaretçisi olması yönünden büyük önem taşımaktadır (Köni, 1994).

Teknolojik gelişmelerin Polaris füzeleriyle sınırlı kalmadığı dönemde Sovyetler Birliği de önemli bir atılım gerçekleştirmiş ve 1957 yılında Sputnik uydusunu uzaya göndermeyi başarmıştır. SSCB, bu hareketiyle uluslararası güç dengesini kendi lehine çevirerek ABD’nin kıtalararası füzelerle vurulabilmesi imkânını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan güvenlik açığını kapatmak isteyen ABD ise güç dengesi yakalanıncaya kadar Sovyetler Birliği’yle ilişkileri germeme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda Doğu Akdeniz’de yaşanabilecek herhangi bir

Türkiye-Kıbrıs-Yunanistan krizi, ABD tarafından Sovyetler müdahalesiyle alevlenebilecek bir çatışma olarak değerlendirilmiştir (Sönmezoğlu, 1995).

2.6.2. Ekonomik İlişkiler

18 Mart 1960'ta yapılan anlaşmaya 30 Aralık 1960'ta ek protokol uygulanarak dönem dönem ithalatı veya ihracatı gerçekleştirilecek malzemeler için kontenjan artırımına gidilmesi yönünde bir talep getirilmiştir.

Bu bağlamda, sözgelimi İsrail'in mevcut kontenjanına ek olarak 100 bin ton krom ihracının ve İsrail'den 1961'de ithal edilecek malların yaklaşık üç milyon dolar arttırılmasının sağlanması amacıyla 21 Ağustos 1961 tarihinde karar alınmıştır. Türkiye, bu anlaşmalar kapsamında 1961 yılı içerisinde karşılıklı ihraç ve ithal edilecek mallar için geçerli olan ve geçerliliğini yıl sonuna kadar koruyacak protokollerle ilişkili listelerin yerine 1962 yılında geçerli olmak üzere yenilerinin oluşturulmasına yönelik girişimde karar kılmıştır. İsrail'in Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'na Katılma Protokolü, Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla Türkiye tarafından 11 Ekim 1962'de onaylanmıştır. 1962 yılı içerisinde değişen ek protokollerin 1963 ithalat ve ihracat düzenlemelerini de kapsamı amacıyla Bakanlar Kurulu 24 Ocak 1963'te yeniden karara varmıştır. İki devlet temsilcileri, iki ülke arasında yürürlükte olan 18 Mart 1960 tarihli ticaret anlaşmasını değerlendirmek, ithalat-ihracat kontenjan ve fiyatlarında düzenlemeler yapmak amacıyla 11 Mart ve 2 Nisan 1963 tarihleri arasında karara varmıştır. Benzer biçimde, 1964-1965 ve 1965-1966 yıllarını kapsayacak şekilde, anlaşma 16 Nisan 1965 tarihinde düzenlenerek yenilenmiştir. Türkiye ile İsrail arasında 1965'ten sonraki dönemde 18 Mart 1960 tarihli Ticaret ve Ödeme Anlaşması'nın yanı sıra 1967-68 mübadelelerinin düzenlenmesi amacıyla 31 Mart 1967'de Ankara'da bir anlaşma imzalanmıştır. 1968 ve 1969 yıllarında ise bu dönemi düzenlemek üzere 8 Mart 1968'de Kudüs'te imzalanmış olan ek protokol ve ekler onaylanmış, 1960 yılında yapılan anlaşma sürdürülmüştür. Kudüs'te imzalanan protokol 1969 yılını da kapsamış olmasına karşın İsrail ile Türkiye arasındaki siyasi gerilim dolayısıyla ekleriyle birlikte feshedilmiş ve 31 Mayıs 1969'da yürürlükten tamamen kalkmıştır. Bu fesihle birlikte modus vivendi'nin yürürlükten kalkmayacağı da belirtilmiş ve iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin 1950 tarihli anlaşma çerçevesinde gerçekleştirileceği ifade edilmiştir (T.C. Başbakanlık, 2018).

İsrail ile 1950 ile 1970 yılları arasında imzalanan 1950 ve 1960 anlaşmalarının başını çektiği ekonomik ilişkiler bazı gelişmelere de neden olmuştur. Bunlardan en önemlisi, İsrail vatandaşlarının bir bölümünün çeşitli yollarla Türkiye’de çalışmak istemesidir. İsraililer, Türkiye’de ağırlıklı olarak mühendislik, kültür ya da teknik alanlarında çalışmıştır. İsrail vatandaşlarının alacakları ücretler ve çalışma süreleri iç ve uluslararası yazışmalarda belirtilmiştir. Örnek vermek gerekirse, İsraili doktor mühendis Levi Koifman’ın Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Genel Müdürlüğü’nde 4.355,42 lira aylık ücretle 23 Eylül 1953 tarihinden itibaren üç ay süreyle çalışmasına izin verilmiştir. Başka bir İsrail vatandaşı Boris Robinovitch ise 30 Mart 1955 tarihinde Toprak Mahsulleri Ofisi’nde 80 lira yevmiyeye müşavir mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. 23 Mart 1955’te de İsraili Egen Kohner Kerten, İstanbul Konservatuvarı Şehir Orkestrası’nda iki yıllığına çalışma izni almıştır (T.C. Başbakanlık, 2018).

Askeri darbe sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri pozitif bir havada devam etmiştir. 1961 yılında İsrail’in GSYİH’ı 3,139 milyar \$ olarak kaydedilmiştir. Aynı yıl Türkiye’nin GSYİH’ı yaklaşık 8 milyar \$ seviyesindedir. (TheWorldBank, 2019) Bir önceki yıla kıyasla önemli bir düşüş görülmesinin nedeni şüphesiz ki askeri darbenin ticari faaliyetleri olumsuz etkilemesidir. Dolayısı ile İsrail ekonomik olarak gelişim göstermesine rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacmi daralmıştır.

1967 yılı verilerine göre İsrail’in GSYİH’ı 4,03 milyar \$, Türkiye’nin GSYİH’ı 15,667 milyar \$ dır. Türkiye bu dönemde %4,5 büyüme kaydetmiştir. İsrail’in kişi başı GSYİH’ı 1468 \$, Türkiye’nin kişi başı GSYİH’ı 473\$ olarak kaydedilmiştir (TheWorldBank, 2019). İki ülke arasındaki ticaret hacmi konusunda yeterli sayısal bilgi bulunmasa da Türkiye’nin Araplardan yana taraf göstermesi nedeniyle ticaret hacminin özellikle 1958 yılına kıyasla daraldığı ifade edilebilir.

1969 yılında Türkiye GSYİH olarak 19,467 milyar \$’a, İsrail ise 5,329 milyar \$’a ulaşmıştır. Türkiye’nin aynı yıl kişi başı GSYİH’ı 558\$, İsrail’in 1852\$ olarak kaydedilmiştir (TheWorldBank, 2019). Her iki ülkede de olumlu iktisadi gelişmeler ticaret hacmini genişletmiştir. Her ne kadar İsrail ile politik ilişkiler gerilese de, benzer bir gerileme ekonomik ilişkilerde gözlemlenmemiştir.

2.7. 1980-2000 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

2.7.1. Politik İlişkiler

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde 70’li yıllarda görülen soğukluk, 1980’li yıllarda da büyük oranda sürmüştür. Bu yıllarda Türkiye’nin Arap ülkeleriyle daha kolay yakınlaşmasını sağlayabilecek çeşitli olaylar gerçekleşmiştir. Bunların başında, ABD’nin Carter Doktrini kapsamında Körfez bölgesindeki Arap ülkelerini de kapsayan yeni bir güvenlik ağı oluşturma çabaları gelmektedir. Bu çaba, Türkiye açısından Körfez ülkeleriyle yakın ilişki içerisinde bulunma ihtiyacını doğurmuştur. Bunun yanında, 12 Eylül darbesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi (MGK) de uluslararası meşruiyet problemini ortadan kaldırmak için Arap ülkeleriyle yakınlık kurmak durumunda kalmıştır. MGK, darbeden sonraki üç yılda AET ülkeleriyle yaşadığı problemleri bertaraf edebilmek adına Ortadoğu ülkeleriyle ve SSCB ile iyi ilişkiler kurma gayretinde olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları sayesinde Türkiye’nin ihracatı özendirme programlarının 80’li yıllarda Ortadoğu pazarlarında anlam kazanması da Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkilerin ısınması açısından önemli bir gelişmedir (Özcan, 2005). Bu gelişmelerin İsrail’in tek taraflı karar ve uygulamalarıyla perçinlenmesi de Türkiye ile İsrail arasındaki olumsuz havanın güçlenmesine yol açmıştır. İsrail’in 1980 yılının Temmuz ayında Kudüs’ü başkent ilan etmesi, 7 Haziran 1981’de Irak’ta bulunan Osirak nükleer reaktörünü bombalaması, 18 Ocak 1981’de Golan’ı ilhak etmesi, 6 Haziran 1982’de Lübnan’ı işgal etmesi, 16-18 Eylül 1982’de Sabra ve Şatila kamplarında kıyımlar gerçekleştirmesi, Batı Şeria’da Yahudi yerleşim yerlerinin kurulması ve 1 Ekim 1985’te Tunus’taki Filistin Kurtuluş Örgütü karargâhının bombalanması gibi olaylar iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır (Özcan, 2005).

İsrail, Kudüs’ü “ebedi ve değişmez” başkent olarak ilan ettikten sonra bu eyleme büyük tepki gösteren Türkiye öncelikle 28 Ağustos 1980’de Kudüs Başkonsolosluğu’nu kapatarak cevap vermiş, ardından da 26 Kasım 1980’de Tel Aviv’deki maslahatgüzarlığı ikinci kâtip düzeyine indirmiştir. Kenan Evren, ilişkilerin en düşük seviyede olduğu bu dönemde Arap ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretlerde bölgedeki istikrarsızlıktan ve sorunlardan İsrail’i sorumlu tutmuştur. Bu sert tutum İsrail ve ABD tarafından eleştirilmiş ve bunun sonucunda 61 Amerikan senatör, Türkiye’nin Washington Büyükelçisine Türkiye’nin İsrail politikalarının Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde de olumsuz etkilere yol açabileceğini ifade ettikleri bir

mektup göndermiştir (Eminoğlu, 2016). Temsil düzeyinin düşürülmesinin ardından Tel Aviv’de bulunan tüm görevliler merkeze çağırılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Oktay İşçen, “İsrail’in taraf olduğu Ortadoğu anlaşmazlığında izlemekte olduğu uzlaşmaz politikadan ve Kudüs’ün yasal statüsü konusunda yaratmak istediği emrivakiden geri dönmek niyetinde olmadığını görülmesi” nedeniyle bu kararın alındığını ifade etmiştir. Buna ek olarak Türkiye’nin Birleşmiş Milletler’deki daimi üyesi Büyükelçi Coşkun Kırca da İsrail’in işgal ettiği Arap topraklarında yeni yerleşim merkezleri kurarak mevcut olanları genişletmesinin Türkiye’nin kararında belirleyici olduğunu ifade etmiştir (Özcan, 2005).

Türkiye, tutumunu eleştirilere karşı değiştirmemiş ve BM kararlarında da göstermekten geri durmamıştır. BM’nin İsrail’e karşı aldığı kararların yanında durmuş ve aynı zamanda Kasım 1988’de kurulan Bağımsız Filistin Devleti’ni de tanımıştır (Kasım, 2004). Buna karşılık, Lübnan’ın İsrail tarafından işgal edilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinde geçici bir yumuşama sağlamıştır. İsrail, Ankara ile yaptığı gizli bir anlaşma sonucunda Türkiye’yle iş birliğine gitmiş ve Türkiye’ye karşı eylemlerde bulunan Ermenistan’ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCGA) örgütlerinin Lübnan’daki temel eğitim merkezlerini ve karargâhlarını ortadan kaldırmıştır. Bu operasyon kapsamında JCGA lideri Agop Ahcıyan’ın da aralarında bulunduğu çok sayıda militan öldürülmüştür (Erhan & Kürkçüoğlu, 2013).

1990’lı yıllarda Türk dış politikasında yaşanan en önemli değişimlerden birisi, Türkiye ile İsrail arasında daha önce benzeri gerçekleşmemiş ölçüde önemli yakınlaşmaların yaşanmasıdır. Bu yakınlaşmalarda Türkiye’deki askeri ve siyasi odakların iç ve dış güvenlik kaygılarının artması gibi sebeplerin yanı sıra Soğuk Savaş’ın ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeni ve Filistin-İsrail konusundaki çözüme dayalı gelişmeler önemli pay sahibidir (Şimşek, 2005). Ortadoğu’daki stratejik parametreler, Körfez Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin dağılması gibi gelişmeler sonucunda değişmiştir. Irak’ın Körfez Savaşı’nda askeri gücünü büyük oranda yitirmesi, İsrail’in kendisine yönelik gördüğü tehditlerden birisinin azalmasını sağlamıştır. İsrail-Filistin konusu ise Saddam’ın Kuveyt’ten geri çekilmek için İsrail’in de Filistin’den çekilmesi şartını öne sürmesiyle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. ABD, Ortadoğu’da istikrarın sağlanabilmesi için Filistin sorununun çözülmesi gerektiği düşüncesinden hareketle çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 30

Ekim ile 3 Kasım 1991 tarihleri arasında Madrid'de gerçekleştirilen konferansta Filistin sorununa ilişkin önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bush yönetimi, İsrail'in Filistinlileri sınır dışı etme ve yeni yerleşim yerleri kurma politikasından vazgeçmesini talep etmenin yanı sıra 1992 yılının ocak ayında BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in bir grup Filistinliyi sınır dışı etmesini kınayan karara olumlu oy vermiştir. ABD, Batı Şeria ve Gazze'de yeni yerleşim yerleri açan İsrail'in bu tavrının barış sürecini zorlaştırdığını düşünerek ülkeyi daha uzlaşmacı bir politika izlemeye davet etmiş; vermeyi planladığı krediyi geciktirme yoluyla da yaptırım uygulamıştır. Bu tutum yumuşama sinyallerini başlatırken aynı zamanda İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin de gelişmesine yardımcı olmuştur (Kasım, 2004).

Madrid sürecinin de etkili olduğu bu dönemde Türkiye hem Filistin hem de İsrail'le diplomatik ilişkilerini 19 Aralık 1991 tarihinde eş zamanlı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltmiş ve maslahatgüzar Ekrem Güvendiren, güven mektubunu sunarak Ocak 1992'de İsrail'e atanan ilk büyükelçi olarak görevini sürdürmüştür (Özcan, 2005). İsrail ile Filistin arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla Madrid Konferansı'yla birlikte başlayan süreç, 13 Eylül 1993 tarihli Oslo Antlaşması ile sürmüştür (Özkoç, 2009). Türkiye, bu kapsamda Oslo'daki görüşmeleri desteklerken hem İsrail hem de Filistin'le ilişkilerini sürdürmüştür. Bu süreçte Filistin'e iki milyon dolarlık yardım yapılmış ve aynı zamanda 50 milyar dolarlık kredi teminatı da verilmiştir. Türkiye'nin süreçte aktif olarak yer alması hem Filistin hem de İsrail tarafından talep edilmiştir. O kadar ki, Filistin temsilcisi Fuad Yaseen, Türkiye'yi görüşmelerde yeterince aktif olmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir (Kasım, 2004). Filistin ile İsrail arasındaki ilişkilerin yumuşama eğilimine girmesi, 1990'lı yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerinin de havasının değişmesini sağlamıştır. Bu dönemde İsrail Devlet Başkanı Haim Herzog, İspanya'dan Yahudi göçünün 500'üncü yıldönümü nedeniyle Türkiye'yi ziyaret etmiş ve daha sonra 14 Kasım 1993'te Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş ile Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin İsrail'e resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretlerin ardından 1994 yılının başında İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman, aynı yılın nisan ayında ise Dışişleri Bakanı Şimon Perez ve Ekonomi ve Planlama Bakanı Şimon Shitrit de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'nin bu ziyaretlere karşılık vermesi de askeri, ekonomik ve siyasi ilişkilerin gelişmesine yardımcı olmuştur. 1994 yılının kasım ayında Tansu Çiller'in gerçekleştirdiği ziyaretler savunma sanayii alanında önemli adımlar atılmasına yardımcı olurken,

Süleyman Demirel de 1996 yılının mart ayında Kudüs'ü ziyarette bulunan ilk Türk Cumhurbaşkanı olarak önemli ticaret anlaşmaları yapmıştır (Kamel, 2014).

2.7.2. Ekonomik İlişkiler

İsrail ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler yalnızca ticaret, ödeme anlaşmaları ve İsrail vatandaşlarının Türkiye'de çalışmasıyla sınırlı olmamıştır. Bunlara ek olarak, Türkiye ve İsrail vatandaşları arasında ortak girişimlerde de bulunulmuştur. Örneğin, İsrail'deki Tel Aviv şehrinde bulunan Taal Manufacturers Of Plywood Kwuzath Mishmaroth Limited Şirketi, tamamı ihraç edilmek üzere ambalaj kutusu üretimi için gereken tahta plâka ve tahta başlık çitası üretmek amacıyla yerli ortaklarıyla birlikte Türkiye'de 4 milyon 500 bin liralık bir anonim şirketi kurmuştur. Benzer bir ortaklık girişimi de Vehbi Koç tarafından gerçekleştirilmiş; Koç'un 1 milyon Türk lirası sermayeyle Bursa yakınlarında kurmak istediği sebze ve meyve suyu fabrikası için Tel Aviv'deki Assi Limited Şirketi kurucuları olan Beirano Kardeşler ile ortaklığa gidilmiştir (T.C. Başbakanlık, 2018).

2.8. 2000 Sonrası Dönemde Türkiye – İsrail İlişkileri

2.8.1. Politik İlişkiler

2.8.1.1. İlk Dönem

İlk olarak Kasım 2002 seçimlerini kazanarak iktidara gelen AKP, takip eden üç genel seçimi de en yüksek oy oranıyla tamamlayarak tek başına hükûmet kurma başarısı göstermiştir. Bu süreçte AKP Hükûmetleri özellikle de Türk dış politikasında kapsamlı bir dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçlamış ve Ortadoğu'ya yönelik ciddi hamleler gerçekleştirmiştir. Bu dönüşüm çabasının etkileri İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler üzerinde de görülmüştür (Turan Y. , 2012). Millî Görüş geleneğinin anti-semitist söylemlerle ön plana çıkması ve dünyadaki problemlerden İsrail, Yahudilik ve Siyonizm'i sorumlu tutması partinin İsrail konusundaki tutumu konusunda en başından beri büyük merak uyandırmıştır (Özcan, 2005).

AKP'nin büyük bölümü Millî Görüş geleneğine sahip politikacılardan oluştuğundan, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin geleceği sorgulanmaya başlamıştır. Buna karşılık, AKP'li yetkililer bu süreçte Millî Görüş geleneğinden farklı bir biçimde İsrail'e karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmadıklarını ve ilişkileri geliştirmek istediklerini ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle, AKP'nin İsrail'e karşı ideolojik bir tavır alma niyetinde olmadığı anlaşılmıştır (Yeşilyurt, 2013). Parti

yetkilileri, partinin kuruluş aşamasında Millî Görüş çizgisinden uzaklaşarak özgün bir politika izlemeyi tercih ettiklerini sık sık belirtmiştir. Bu anlayış, İsrail’le ilişkiler konusunda hem iç basında hem de dış basında yoğun bir ikna çabasıyla desteklenmiştir (Yıldırım, 2012). Bu üslup değişikliği AKP’nin Millî Görüş çizgisinden uzaklaştığını göstermesi yönüyle önemlidir. AKP’nin baş sözcülerinden ve kurucu üyelerinden Murat Mercan, 2002’deki seçimlerin kazanılmasının ardından AKP’nin İsrail ile Türkiye arasındaki yakın ilişkileri koruması gerekliliğine ilişkin olarak şunları söylemiştir: *“Türk dış politikası siyasi partilere bağımlı değildir, Türk ulusal çıkarlarına bağlıdır. İki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak yararlı oldukça ilişkilerin seyrini değiştirmek için hiçbir sebep yoktur”* (Turan T. , 2008). Bu yolla anti-semitist karşıtı açıklamalar da yapılmış ve partinin İslamcı geleneğine yönelik olarak gelişen kaygıların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Yıldırım, 2012).

AKP iktidarındaki ilk aylarda İsrail’e bakanlık düzeyinde çok sayıda ziyaret gerçekleştirilirken Türkiye’ye de İsrail Devlet Başkanı Moşe Katsav ve Dışişleri Bakanı Silvan Şalom başta olmak üzere pek çok siyasetçi ziyarette bulunmuştur. Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk Grubu 2003 yılının temmuz ayında oluşturulmuş, 183’ü AKP’li olmak üzere 289 parlamenterin üye olduğu grubun başkanı olarak AKP’li milletvekili Suat Kılıç seçilmiştir (Özcan, 2005). İsrail-Türkiye ilişkilerini AKP iktidarında etkileyen en önemli olaylardan birisi, 16 Kasım 2003 tarihinde Beth İsrail ve Neve Şalom sinagoglarına düzenlenen terör saldırısıdır. Saldırı sonrasında Türkiye’ye gelen İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom’la ortak bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, saldırının Ramazan ayı içerisinde iki mabede yönelik olarak gerçekleştirildiğini hatırlatmış ve bu saldırının tüm Türkiye’ye karşı yapılmış olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2012). Aynı yılın aralık ayında ise İsrail İç Güvenlik Bakanı Tzaçi Hanegbi Ankara’ya gelmiş ve uluslararası organize suçlar, uyuşturucuyla mücadele, kadın ticareti ve yasadışı göç gibi konularda iş birliği yapılmasını öngören bir anlaşmayı imzalamıştır (Özcan, 2005). Amerikan Musevi Kongresi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ı ABD’ye gerçekleştirmiş olduğu 8 günlük gezinin ilk gününde “Cesaret Ödülü” ile ödüllendirmiştir. Başbakan, Musevi lobisinde Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin kötüleşeceğine yönelik kaygıları gidermek amacıyla “İki ülke arasında daima var olan karşılıklı anlayış, güven ve dostluk temelindeki ilişkilerin ivme kazandığını” ifade ederek İsrail’le ilişkilerin daha da geliştirilmesini istediğini belirtmiştir (Aydıntaşbaş, 2004). Erdoğan’ın bu ziyarette

Yahudi soykırımının insanlık suçu, antisemitizmin ise bir hastalık olduğunu ifade etmesi Yahudi lobisinde memnuniyet uyandırmıştır (Yeşilyurt, 2013).

2.8.1.2. Gerginlikler Dönemi

Türkiye-İsrail ilişkileri, 2005 yılındaki üst düzey ziyaretlerle birlikte yeniden yoluna girmesine karşın 2006 yılındaki olaylar sonucunda yeniden bozulmuştur. Hamas'ın siyasi büro şefi Halid Meşal'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret İsrail tarafından hoş karşılanmazken, İsrail'in Lübnan saldırısı da Türkiye'deki olumlu tutumun değişmesine yol açmıştır. 2006 yılının ocak ayında yapılan Filistin seçimlerinden Hamas'ın galibiyetle ayrılması ve Türkiye'nin Hamas'ın zaferine saygı duyulması gerektiğini açıklaması ve Halid Meşal'in liderliğindeki bir heyetin Türkiye'ye gelmesi ise Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir krize yol açmıştır. Türkiye, Halid Meşal'e resmi bir davette bulunmamış olsa da bu ziyaret iki ülke arasındaki bağların gerilmesine yol açmıştır (Tür, 2009). Türkiye, Hamas'la doğrudan görüşerek telkin yoluyla barış sürecine destek olmayı istemiş ancak bu amaca yönelik olarak gerçekleştirilen görüşmeler İsrail tarafında tepkiyle karşılanmıştır. Konuya ilişkin olarak İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi, *"Bu görüşmeye karşıyız. Hamas oyunun kurallarını kabul edene dek Türkiye Hamas'la görüşmemeli"* derken İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ra'anan Gissin de tepkisini *"Biz Abdullah Öcalan ile görüşseydik siz nasıl hissederdiniz?"* sözleriyle göstermiştir (Tür, 2009). Türkiye'de ise bu açıklamalar Dışişleri Bakanlığı tarafından "talihsiz beyanlar" olarak nitelendirilmiş ve açıklamada yapılan benzetmelerin yanlış ve yersiz olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak konuyla ilgili olarak duyulan memnuniyetsizliğin İsrail yetkililerine de iletildiği açıklanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, bu süreçte Türkiye'nin Hamas ile temas kurmasını özellikle de İran etkisinden kurtulabileceği düşüncesiyle olumlu bulmuş ve Hamas'a verilen mesajlar üzerinde durulması gerektiğini kaydetmiştir. Hamas açısından da İran etkisinden kurtulma ve diplomatik meşruiyet kazanma yönünden bu gelişmeler önemli fayda sağlamıştır (Kösebalaban, 2011).

12 Temmuz 2006'da Hizbullah'ın iki İsrail askerini kaçırmasının ardından İsrail kaçırılan askerleri kurtarıırken aynı zamanda bölgedeki Hizbullah faaliyetlerine de son vermek amacıyla toplamda 34 gün sürecek geniş ölçekli bir askerî harekât başlatmıştır. Bu harekât, uluslararası kamuoyunun büyük bölümü tarafından Lübnan halkına karşı toplu bir cezalandırma niteliği taşıdığı ve orantısız güçle gerçekleştirildiği gerekçesiyle tepki görmüştür (Yıldırım, 2012). Gazze ve Lübnan'a

yönelik olarak İsrail'in gerçekleştirdiği saldırılar, Türk yönetiminin tepkileriyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır. Recep Tayyip Erdoğan, 2006 yılının ağustos ayında düzenlenen İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Yürütme Kurulu toplantısında İsrail'in orantısız güç kullanarak kadınları ve çocukları öldürmekten çekinmediğini belirterek İsrail'e eleştirilerde bulunmuştur (Yeşilyurt, 2013). Aynı doğrultuda, Dışişleri Bakanlığı da Gazze Şeridi'ndeki olayların Lübnan'ın istikrarını tehdit ettiğini belirtmiş ve kaçırılan İsrail askerlerinin serbest bırakılıp İsrail'in operasyonunun sonlandırılması çağrısı yapmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkiler, 2006 yılında yaşanan siyasi krize rağmen tamamen sona ermemiştir. Aynı yılın mayıs ayında İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni Türkiye'ye ziyarette bulunurken haziran ayında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve temmuz ayında da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İsrail'i ziyaret etmiştir (Yeşilyurt, 2013). Türkiye, Ortadoğu politikasının bir parçası olarak Arap-İsrail çatışmalarında arabulucu görevi üstlenmeyi amaçlamıştır. Buna karşılık, bu çatışmada İsrail'in eylemlerine karşı verilen sert tepkiler ilişkilerin gidişatını etkileyen yeni bir unsur olarak ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2012). AKP hükûmeti ile birlikte ikili ilişkiler bölgedeki ilişkilere daha fazla bağımlı hale gelmiştir (Tür, 2009).

2007 ve 2008 yıllarında Filistin ile İsrail arasındaki gerginliklerin azalmasıyla birlikte Türkiye-İsrail ilişkilerinde de yumuşama gerçekleşmiştir. İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Şubat 2007'de Ankara'ya gelmiş ve Türkiye'nin arabuluculuk rolünü kabul etmiştir. Olmert, aynı zamanda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Hamas yönetimindeki yeni Filistin hükûmetini Ankara'ya davet edeceğini söylemesine ilişkin olarak *“Şiddeti bırakmaları ve İsrail'in varlığını tanımaları yönündeki koşulları kabul ettirebilirseniz, Hamas'la ilk görüşmeyi Türkiye'de yapmaya hazırım”* demiş ve Türkiye'nin ev sahipliğinde Hamas'la görüşebileceklerini ifade etmiştir. İlişkilerin yumuşadığını gösteren bir diğer gelişme ise Haaremüşşerif'te, Mescid-i Aksa çevresinde başlayan ve İslam dünyasının şüpheyle yaklaştığı inşaatların incelenmesi amacıyla bölgeye gitmek isteyen bir Türk heyetinin 20 Mart'ta İsrail'den onay alması olmuştur (Yeşilyurt, 2013). Bunun dışında, 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Annapolis kentinde gerçekleştirilmesi planlanan görüşme öncesinde Filistin Ulusal Yönetimi başkanı Mahmud Abbas ve İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, Ankara Forumu'nun yedinci toplantısı kapsamında Ankara'da bir araya gelmiştir. Bu toplantıda Abbas ve Peres, forumun barış süreci üzerindeki olumlu

etkisine değinmiştir (Hürriyet, 2007a). Peres, ilk kez bir Müslüman ülkede gerçekleştirdiği parlamento konuşmasında *“Türkiye, Gazze’nin füzelerden kurtulmasına, İsraili askerlerin evlerine geri dönmesine ve Filistinlilerin huzur içinde yaşamasına katkıda bulunabilir”* sözlerine yer vermiştir (Hürriyet, 2007b). Abbas ise Türkiye’nin bağımsız Filistin devleti konusunda kendilerine devamlı destek olduğunu belirtirken hem İsrail-Filistin sorunları hem de İsrail-Arap sorunlarının çözülmesine yönelik olarak önemli adımlar atılacağına inandıklarını ifade etmiştir (Sabah, 2007). İki liderin tavrından da anlaşılabilceği üzere, toplantıda Türkiye’nin barış sürecindeki rolünün önemine dikkat çekilmiştir.

2007 yılının eylül ayında ise Suriye topraklarının İsrail jetleri tarafından Türkiye üzerinden bombalanması üzerine geçici bir kriz yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı Ali Babacan, bu eylemi “kabul edilemez” olarak nitelendirirken ekim ayında iki ülkeye de ziyarette bulunarak İsrail tarafından bir açıklama beklediklerini kaydetmiştir. Bunun üzerine İsrail’in Türkiye’den ülkenin görmüş olabileceği herhangi bir zarar için özür dilemesiyle kriz sonlanmıştır (Yeşilyurt, 2013). 2008 yılında Türkiye’nin İsrail ve Suriye arasında arabuluculuk görevini üstlenmesiyle ilişkiler yeni bir boyuta taşınmıştır (Tür, 2009). Birbirleriyle doğrudan görüşmeyi reddeden İsrail ve Suriye hükümetleri arasında arabuluculuk görevini üstlenen Türkiye, 2005 yılında başlayan süreci 2008’de başarıyla tamamlamış ve iki ülke temsilcileri Türkiye’ye gelerek hükümet aracılığıyla görüşmelerde bulunmuştur (Yılmaz M. E., 2010). İki ülke, görüşmelere başladığını eş zamanlı bir açıklamayla duyurmuştur. Bu açıklamada *“Suriye ve İsrail Türkiye’nin nezaretinde aracılı barış görüşmelerine başlamıştır. Her iki taraf, bu görüşmeyi iyi niyetle sürdüreceklerini beyan etmişlerdir. İki taraf, aralarındaki diyalogu Madrid Konferansı ilkeleri çerçevesinde, kapsamlı bir barışa ulaşılması hedefi doğrultusunda kararlı ve sürekli bir şekilde yürütmeyi kararlaştırmıştır”* denerek Türkiye’ye ev sahipliği ve süreçteki rolü nedeniyle teşekkür edilmiştir (Milliyet, 2008). AKP’nin iktidara gelmesinden sonra pek çok çevrede ilişkilerin hız kestiğine ve devamlı olarak kriz-normalleşme-kriz döngüsüyle sürdüğüne yönelik düşünceler gelişmiştir. Buna karşın, İsraili kanaat önderleri, Türkiye’nin 1990’larda başaramadığı arabuluculuk rolünün, AKP’nin Ortadoğu’da artan nüfuzu sayesinde AKP Hükümeti tarafından daha iyi bir biçimde yerine getirilebileceğini düşünmüştür. İsrail için önemli bir fırsat olarak görülen bu

durum, Türkiye ilişkilerinin İsrail açısından da daha değerli hâle gelmesini sağlamıştır (Tür, 2009).

2.8.1.3. Krizler Dönemi

İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkiler AKP iktidarı süresince krizlerin yumuşamaları, yumuşamaların da yeni krizleri takip ettiği bir döngüde gerçekleşmiştir. Türkiye-Suriye yakınlaşmasıyla birlikte Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk görevi üstlenmesi nedeniyle olumlu bir seyir izleyen ilişkiler, İsrail'in Gazze operasyonu ile birlikte yeniden kötüleşmiş ve krizlerin yeni krizler yarattığı bir döngüde devam etmeye başlamıştır. Bu süreçle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler gerilirken kriz de derinleşmiştir. Bu dönemde gerginlik İsrail'in Dökme Kurşun Harekâtı ile başlamış ve Davos Ekonomi Forumu'nda Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında yaşanan "Davos Krizi" ile devam etmiştir. Buna ek olarak Anadolu Kartalı tatbikatının uluslararası boyutu Türkiye tarafından iptal edilmiş, TRT'de gösterime giren ve Filistinlilerin yaşadığı dramı konu alan "Ayrılık" dizisi İsrail'de tepki çekmiştir. İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'un Türkiye İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u alçak koltukta ağırlayarak yol açtığı "Alçak Koltuk Krizi" ve son olarak Gazze'ye insani yardım götüren Mavi Marmara gemisine İsrail kuvvetlerinin operasyon düzenlemesi ilişkilerdeki gerilimi zirveye çıkararak Türkiye-İsrail ilişkilerinde oldukça zorlu bir dönem başlatmıştır (Yılmaz T. , 2010).

1990'lı yıllardan 2000'li yıllara gelene değin İsrail, Türkiye ile iyi giden siyasi ve ekonomik ilişkilerinde Türkiye'nin tepkisini çekmemek adına, Yunanistan, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin içinde bulunduğu, Orta ve Doğu Akdeniz'de Adriyatik'ten başlayıp İsrail sahillerine kadar olan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) kurulmasına yönelik anlaşmayı sonuca ulaştırmamayı tercih etmiştir. Ancak 2000 yıllarında başlayan krizler dönemi olarak adlandırabileceğimiz Dökme Kurşun Operasyonu, Davos Krizi ardından Mavi Marmara saldırısı ile ilişkilerin kopma noktasına geldiği dönemin 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmasını imzalamıştır (Kırlıdökme, 2014).

2.8.1.4. Mavi Marmara Olayı

37 farklı ülkeden gönüllülerin oluşturduğu, İsrail'in Gazze'ye yönelik olarak 2007'den beri uygulamakta olduğu ablukayı kaldırmayı ve Gazze Şeridi'ndeki

sivillere insani yardım götürmeyi amaçlayan “Gazze’ye Özgürlük” konvoyu, 31 Mayıs 2010’da uluslararası sularda İsrail Silahlı Kuvvetleri’nin saldırısına uğramıştır (Özcan, 2010). Bu saldırı sonucunda, Gazze’deki 1,5 milyon Filistinliye İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) koordinatörlüğünde doğrudan yardım ulaştırmayı amaçlayan uluslararası yardım filosunda yer alan altı geminin en büyüğü olan Mavi Marmara’da biri Türk kökenli ABD vatandaşı olmak üzere 9 Türk yaşamını yitirmiştir. İkili ilişkileri geçmiştekilerden farklı bir biçimde çok ciddi ölçüde sarsan bu saldırı Türkiye tarafından sert tepkiyle karşılanırken Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada İsrail’i kınamıştır:

“Gazze halkına insani yardım ulaştırmak arzusunu taşıyan ve aralarında yaşlı, kadın ve çocukların da bulunduğu çok sayıda ülkeden sivillere karşı İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından güç kullanılması sonucunda, elde edilen ilk bilgilere göre en az iki kişinin hayatını kaybetmiş ve 30’dan fazla kişinin yaralanmış olmasını en ağır şekilde protesto ediyoruz. İsrail masum sivilleri hedef alarak, insan hayatını ve barışçı girişimleri hiçe saydığını açık bir biçimde bir kez daha göstermiştir. İsrail’in bu insanlık dışı uygulamalarını şiddetle kınıyoruz. Açık denizlerde gerçekleşmiş, uluslararası hukukun ağır bir ihlalini teşkil eden bu müessif olay ilişkilerimizde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilecektir. Tel Aviv Büyükelçiliğimiz tarafından sürdürülen girişimlerin yanı sıra Bakanlığımıza davet edilen İsrail’in Ankara Büyükelçisi nezdinde bu kabul edilemez olay kuvvetle kınanmakta ve kendisinden acilen izahat talep edilmektedir. Gerekeceği ne olursa olsun, yalnızca barışçıl faaliyetlerde bulunan sivillere karşı bu tür hareketlerin kabulü mümkün değildir. İsrail’in uluslararası hukukun ihlalini teşkil eden bu davranışının sonuçlarına katlanması gerekecektir” (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010a).

Bu açıklamanın ardından Ahmet Davutoğlu da İslam Konferansı Örgütü Yürütme Kurulu’nda gerçekleştirdiği konuşmada İsrail’i bir “terör devleti” olarak nitelemiş ve bu saldırının “Bizim 11 Eylül’ümüz olduğunu” ifade ederek şunları söylemiştir: *“İsrail’in gemilere saldırısında Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü. İsrail’in eylemi eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içermektedir. Bu devlet terördür. Bu tek olay bölgenin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu bizim 11 Eylülümüz olmuştur ki bu bizim bölgesel ve küresel bakışımıza*

derin tesiri olacaktır ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak anlamına gelmektedir” (Milliyet, 2010).

Türkiye, iki ülkeyi ilk kez bu kadar ciddi bir ölçüde karşı karşıya getiren bu saldırının ardından uluslararası kamuoyunu harekete geçirmiştir. Bu kapsamda BM Güvenlik Konseyi, İslam Konferansı Örgütü, Başkanlar Konseyi ve NATO olağanüstü toplantıya çağırılarak İsrail’in bu organizasyonlar tarafından yapılacak açıklamalarla kınanması sağlanmıştır (Özcan, 2005). Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun talebi üzerine olağanüstü toplanan BM Güvenlik Konseyi’nde Davutoğlu, İsrail’in saldırısının haydutlukla eşdeğer olduğunu ifade ederek şunları dile getirmiştir: *“Bu durum en basit ifadelerle, haydutlukla ve korsanlıkla eşdeğerdir. Bir devlet tarafından işlenen cinayettir. Bunun hiçbir mazereti veya haklı gerekçesi yoktur. Böyle bir yola yönelmiş bir ulus devlet uluslararası camianın saygın üyesi olarak meşruiyetini kaybetmiştir”* (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010b). Buna ek olarak İsrail’le birlikte gerçekleştirilmesi planlanan üç askeri tatbikatın iptal edildiği açıklanırken Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol da görüşmelerde bulunmak üzere Ankara’ya çağırılmıştır (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). İsrail ise bu tutum karşısında Heron insansız hava aracı konusunda eğitim vermek amacıyla Türkiye’de bulunan görevli subayların ve diplomatların ailelerinin geri çağırıldığını duyurmuştur (Özcan, 2005). Türkiye, saldırılar sonucunda ilişkilerin eski düzeye gelebilmesi veya en azından normalleşebilmesi için İsrail’den dört talepte bulunmuştur,

- İsrail’in Mavi Marmara’da yaşananlar sebebiyle Türkiye’den resmî olarak özür dilemesi,
- Saldırıda yaşamını yitirenlerin ailelerine ve yaralılara tazminat ödenmesi,
- İsrail’in olayda yaşananların araştırılması için kurulacak araştırma ekibinin vesayetini kabul etmesi,
- Gazze ablukasının kaldırılması (Aytürk, 2011).

İsrail’in gerçekleştirmiş olduğu saldırı Türk kamuoyunda sert bir dille eleştirilmiş, İsrail tarafı ise kendini savunmuştur. İsrail’in milliyetçi yönü ağır basan gazetesi Yediot Ahronot saldırının gerçek sorumlusunun gemideki yolcular ve yolcuların provokasyonları olduğu, İsrail’in egemenliğine karşı yapılan saldırılara yanıt verdiği ve dolayısıyla meşru müdafaa hakkını kullandığı iddiasında bulunmuştur (Atlıoğlu, 2010). İsrail’in Birleşmiş Milletler’deki büyükelçisinin yardımcısı Daniel Carmon ise BM Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada “Ne çeşit barış eylemcileri

bıçak, sopa ve diğer silahlarla askerler saldırır?” sorusunu sormuştur (Benhorin, 2010). Jerusalem Post gazetesinin yazarı Zvi Mazel ise bir yazısında “*Konvoydaki eylemciler insani yardımla ilgilenmiyorlardı, onlar bize zarar vermeyi amaçladılar ve başardılar*” ifadelerini kullanarak İsrail’in masum olduğunu ifade etmiştir. Mazel, yardım için giden gönüllüleri yazının başlığında da belirttiği üzere “barış militanı” olarak nitelmiş ve İsrail askerlerine belirli bir plan doğrultusunda sopa ve bıçaklarla saldırdıklarını iddia etmiştir (Mazel, 2010). Buna karşılık, saldırı İsrail medyasının belirli bir bölümü tarafından da eleştirilmiştir. Haaretz gazetesi, operasyonu çok sert bir biçimde eleştirmiştir (Atlıoğlu, 2010).

Mavi Marmara saldırısına ilişkin ilk rapor, araştırmaların ardından BM İnsan Hakları Konseyi Vaka İnceleme Heyeti tarafından hazırlanarak 27 Eylül 2010 tarihinde yayınlanmıştır. Heyet, filonun yola çıkma amacını meşru bulmuş ve filoya uluslararası sularda gerçekleştirilen saldırının hukuksuz olduğu kanaatine varmıştır. Raporda geminin ele geçirilmesini takip eden olaylarda yaralıların kafalarının, çenelerinin ve sırtlarının tekmelendiğine, sözlü tacize uğradıklarına ve yaralı olmayan tutsakların İsrail Silahlı Kuvvetleri tarafından insanlık dışı muamelelere maruz bırakıldıklarına dikkat çekilmiştir (IHH İnsani Yardım Vakfı, 2010). Bununla birlikte İsrail yetkililerinin işkence sayılmasa dahi insanlık onuruna yakışmayacak biçimde, İşkenceye Karşı Sözleşme’nin 16’ncı maddesinde ifade edildiği biçimiyle “zalimane, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele ya da cezalandırma olarak tanımlanabilecek davranışlarda” bulunduğu yönelik bir bölüm de mevcuttur (United Nations General Assembly Human Rights Council, 2010).

Türkiye’nin talebi üzerine, saldırıyı araştırmak için BM bünyesinde faaliyet gösterecek yeni bir komisyon BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon tarafından 2 Ağustos 2010’da kurulmuştur. Başkanlığını Yeni Zelanda eski Başbakanı Sir Geoffrey Palmer’in üstlendiği komisyonda başkan yardımcısı Kolombiya eski başkanı Alvaro Uribe olurken; İsrail temsilcisi İsrail Savunma Bakanlığı hukuk eski danışmanı Joseph Ciechanover, Türkiye temsilcisi ise emekli büyükelçi Özdem Sanberk olmuştur (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). Saldırının ardından İsrail ile Türkiye arasındaki ilk görüşme, İsrail Sanayi Bakanı Binyamin Bel Elizer ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu arasında, Brüksel’de gerçekleştirilmiştir. Görüşme gizli olarak tasarlanmasına karşın hemen ertesi gün İsrail basınına sızdırıldığı için herhangi bir sonuç alınamamış, İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman ise görüşme konusunda

bilgilendirilmediğini ifade ederek sert tepki göstermiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). İsrail'in Hayfa kenti yakınlarındaki yangın için yardım gönderen ilk ülkenin Türkiye olması üzerine iki ülke arasında yine diyalog sağlanmış; İsrail Başbakanı Netanyahu, Başbakan Erdoğan'ı arayarak kendisine teşekkür etmiştir. İkili ilişkilerin yumuşayacağı umudu, Mavi Marmara olayının araştırılması amacıyla hazırlanan Palmer Raporu sonucunda kaybolmuştur. Bu rapor sonrasında ilişkiler daha da kötüye gitmiştir. Türkiye'nin ilişkilerin normalleştirilmesi için sunduğu koşulların bir kısmı sonradan yerine getirilmiş olsa da yaşanan saldırı iki ülke arasındaki ilişkilerin ciddi yara almasına yol açmıştır (Uzer, 2011).

2.8.1.5. Palmer Raporu

Mavi Marmara'da yaşananların araştırılması amacıyla 2 Ağustos 2010 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği bünyesinde faaliyet göstermesi planlanan yeni bir komisyon kurulmuştur. Başkanlığını Yeni Zelanda eski Başbakanı Sir Geoffrey Palmer'ın üstlendiği komisyonda başkan yardımcısı Kolombiya eski başkanı Alvaro Uribe olurken; İsrail temsilcisi İsrail Savunma Bakanlığı hukuk eski danışmanı Joseph Ciechanover, Türkiye temsilcisi ise emekli büyükelçi Özdem Sanberk olmuştur. Komisyon başkanının ismiyle anılan rapor, diplomatik gerekçelerle farklı zamanlarda üç kez ertelenmiş ve çalışmalarını ancak 2011 yılının temmuz ayında tamamlayabilmiştir. Raporun ertelenmesinin en önemli sebeplerinden biri, Türkiye'nin Mavi Marmara'da yaşananlar nedeniyle İsrail'den özür ve tazminat talebidir. Bu taleplerin karşılıksız kalması nedeniyle, İsrail'in raporun açıklanmasının altı ay daha geciktirilmesi talebini Türkiye reddetmiştir. Rapor, BM yetkilileri tarafından açıklanmadan önce New York Times gazetesine sızdırılmış ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası gerçekleşmiştir. 105 sayfalık bu raporda özet, giriş, Türkiye ve İsrail'in Ulusal Soruşturma Raporları'nın özetleri, olgu ve koşulların tespiti, gelecekte benzer olaylardan nasıl kaçınılabileceğine ilişkin tavsiyeler bölümleri yer almıştır. Giriş kısmında ise raporun içerik ve sonuçlarının herhangi bir bağlayıcılık taşımadığı ifade edilmiştir (Sandıklı, 2011). Raporunda, *“Abluka altında tutulan bölgenin çok uzağında, nihai uyarı yapılmadan İsrail askeri güçleri tarafından Mavi Marmara gemisine düzenlenen askeri operasyon ölçüsüz ve mantık dışıdır. Mavi Marmara gemisini ele geçirmek için İsrail askeri güçleri tarafından düzenlenen operasyonda dokuz yolcunun öldürülmesi ve birçok kişinin yaralanması kabul edilemez,”* ifadeleriyle 31 Mayıs 2010'da İsrail'in 70 mil

açıklarındaki uluslararası sularda gerçekleşen olayda İsrail'in sorumluluğu vurgulanmıştır. Buna karşılık, Gazze ablukasının meşruiyetine yönelik göndermeler de yapılmış ve Türkiye'nin Gazze ablukasının kaldırılması konusundaki şartı “*Deniz ablukasını Gazze'ye deniz yoluyla silah taşınmasını önlemek amacıyla yapılan, uluslararası hukuka uygun meşru bir güvenlik önlemi olup, uygulanması uluslararası hukukun gereksinimlerine uygundur*” ifadesiyle yok sayılmıştır (Görgülü, Akgün, & Senyücel Gündoğar, 2014). Öte yandan raporda 9 kişinin ölümünde İsrail Silahlı Kuvvetleri'nin orantısız güç kullandığı ve yakın mesafeden yapılan atışlara ilişkin kanıtların İsrail Hükûmetince açık bir biçimde açıklanamadığı da kabul edilmiştir (Sandıklı, 2011).

Türkiye'nin haklılığının satır aralarında dile getirildiği raporda bazı çelişkiler de mevcuttur. Türkiye, “*Vatandaşlarını veya bayrağını taşıyan gemilerin bir deniz ablukasını kırmaya niyetlendiğinin farkına varan devletler demokratik haklarla ve özgürlüklerle uyumlu olarak, gemileri bu eylemlerin riskleri konusunda uyarmalı ve vazgeçirme konusunda önleyici adımlar atmalıdır*” ifadesinde eleştirilmiştir (Sandıklı, 2011).

Gazze ablukasının meşru görülmesi, Gazze ablukasını kaldırmak ve bölgeye yardım götürmek için yola çıkmış olan filonun amacının hukuka aykırı olarak görülmesi anlamını taşımaktadır. Bu nedenle Türkiye bu anlayış sebebiyle en baştan haksız bir pozisyona itilmiştir. Bu açıdan, Türkiye'nin haklılığı ve ablukanın hukuka uygunluğu kendi içerisinde çelişkiler barındırmaktadır. Raporun en önemli noktasını bu durum teşkil etmektedir. Gazze ablukasının meşru sayılması durumunda, “*İsrail Doğu Akdeniz'in uluslararası sularının istediği bölgesinde Gazze'ye karşı güvenlik tedbiri uygulama adı altında müdahale hakkına sahip olabilecek midir? Bunun sınırı nedir?*” soruları gündeme gelecektir (Erdurmaz, 2011). Bu noktada, 1994 tarihli Denizdeki Silahlı Çatışmalara Uygulanabilir Uluslararası Hukuka İlişkin San Remo El Kitabı (SRM) devreye girmektedir. SRM'nin 103'üncü paragrafında yer alan “*Ablukanın sivil halkın hayatlarını sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları gıda maddeleri ile diğer malzemeleri tedarik etmelerini engellemesi hâlinde, abluka uygulayan taraf sivil halka insanî yardım ulaştırmaya yönelik çabalara izin vermekte yükümlü tutulmuştur*” ifadesi, Gazze'ye yardım amacı taşıyan konvoyun uluslararası haklılığının kanıtlayıcısıdır (Topal, 2012). Buna ek olarak raporda Türkiye'nin İsrail'den taleplerine ilişkin olarak yalnızca tazminat konusunda haklı olduğu,

İsrail'den özür yerine “üzüntülerini belirtmesinin” talep edilmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir (Şahin, 2011). Türkiye, rapora sert bir tepki göstermiş ve daha önceki taleplerine ek olarak yaptırım yoluna gitmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından açıklanan yaptırımlar beş madde olarak şu şekildedir,

1. *Türk-İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilecektir.*
2. *Türkiye ile İsrail arasındaki askeri anlaşmalar askıya alınmıştır.*
3. *Doğu Akdeniz’de en uzun kıyısı bulunan sahil devleti olarak, Türkiye Doğu Akdeniz’de seyruşer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır.*
4. *Türkiye, İsrail’in Gazze’ye uyguladığı ablukayı tanımamaktadır. İsrail’in 31 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla Gazze’ye yönelik olarak uyguladığı ablukanın Uluslararası Adalet Divanı’nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu’nu harekete geçirmek için girişimlere başlıyoruz.*
5. *İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine tarafımızdan gereken her türlü destek verilecektir* (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010c).

İsrail, bu yaptırım paketine karşılık yaşanan ölümler nedeniyle üzgün olduğunu belirtmesine karşılık resmî bir özürün imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Haaretz gazetesinin haberinde de BM’nin yaşananlar nedeniyle İsrail’in Türkiye’ye özür borcu olmadığını ifade edildiği vurgulanmış, İsraililerin rapordan duydukları memnuniyet paylaşmıştır (Ravid & Lis, 2011).

Financial Times da İsrail’in tutumunu eleştirerek özür dilememenin ve tazminat ödememenin bir hata olduğunu, Türkiye ile ilişkilerin İsrail açısından önem taşıdığını yazmıştır. Raporu resmî olarak yayınlanmasından önce sızdıran New York Times’ta ise “*BM raporunun, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkileri iyi yönde değiştirmesi gerekirken tam tersine iki ülkenin de kendi kuyusunu kazdığı*” yorumu yapılmıştır (Sandıklı, 2011). Palmer Raporu’yla birlikte daha da sorunlu bir biçimde bozulan Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail’in sonradan tazminat ve özür konusundaki değişen tutumu nedeniyle yumuşamış olsa da ablukanın henüz kaldırılmamış olması nedeniyle tam anlamıyla bir normalleşme görmemiştir.

2.8.1.6. Son Dönem

Yaşanan gelişmelerin ardından BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Türkiye ve İsrail'in Ortadoğu açısından önemli olduğunu söyleyerek bölgedeki barış süreci için iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi yönünde bir çağrı yapmıştır (DW, 2011). ABD adına açıklamada bulunan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Victoria Nuland da iki ülke arasındaki anlaşmazlık dolayısıyla üzüntü duyduklarını ifade ederek iki ülkenin de ABD'nin müttefiki olduğunun altını çizmiş ve iki tarafın da sorunların çözümü için çaba sarf etmesini istemiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011). Kuzey Afrika'da başlayarak Ortadoğu'ya yayılan, halkların demokrasi ve özgürlük talebiyle canlanan ve Arap Baharı ismiyle bilinen isyan hareketi sonucunda bölgedeki devletler politikalarını değiştirme ihtiyacı duymuştur. Bu yönüyle değerlendirildiğinde 2011 yılıyla birlikte başlayan isyan hareketleri sonucunda hem Türkiye'nin hem de İsrail'in öncelikleri değişmiş, dikkatler bölgede yaşanan diğer gelişmelere kaymıştır. Bu sebeple ikili ilişkiler uzunca bir süre herhangi bir gelişim görmemiştir. İsrail'in Gazze'de bir aracı vurma üzerine, İsrail ile Filistin arasında kısa süreli bir gerginlik yaşanmıştır. Saldırıyı karşılıklı roket saldırıları takip ederken Gazze tarafından yapılan saldırı İslami Cihad ve Halk Direniş Komiteleri tarafından üstlenilmiştir. Gazze Şeridi'ni kontrol eden Hamas ile İsrail arasındaki örtülü ateşkesin devam ettiği dönemde Filistinli diğer silahlı gruplar havan topu ve roket saldırılarına devam etmiştir (Sabah, 2012a). Duruma tepki gösteren Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla olayı kınamış ve *“Bölgede yeniden şiddet sarmalına girilmesi barıştan yana olan hiçbir tarafa fayda sağlamayacaktır. Bu çerçevede, uluslararası toplumun saldırılara kayıtsız kalmayarak, gereken tepkiyi göstermesini ve derhal sükunetin tesis edilmesini bekliyoruz. Bu vesileyle, İsrail'i bir kez daha Gazze'ye yönelik olarak uyguladığı insanlık dışı ve kabul edilmesi mümkün olmayan politikalarına son vermeye çağırıyoruz”* açıklamasıyla uluslararası bir ateşkes çabası için hareket çağrısında bulunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012a). İsrail-Türkiye arasındaki ilişkilere yönelik olarak yeni bir gelişme 23 Mayıs 2012 tarihinde yaşanmıştır. İstanbul Cumhuriyet Savcısı Mehmet Akif Ekinci'nin Mavi Marmara baskını sırasında işlenmiş suçlara yönelik olarak hazırladığı iddianamede dönemin İsrail Genelkurmay Başkanı Gabiel Ashkenazi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eliezer Alfred Marom, İstihbarat Başkanı Amos Yadlin ve Hava Kuvvetleri Komutanı Avishay Levi “firari sanık” olarak yer alırken dört komutan için 10 kez ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası

istenmiştir. Dosyada Türkiye'nin Nazi Almanyası döneminde 20 bin Musevi'ye pasaport verdiğinin altı da çizilmiştir (Ayrar, 2012). Türkiye Cumhuriyeti Mahkemeleri uluslararası arenada tanınmaktadır ve tüm uluslararası kurullara üyedir. Bu nedenle, Türk mahkemelerinin verecekleri cezaların infaz edilebilmesi ve suçluların yakalanması için Uluslararası Polis Teşkilatı'na (İnterpol) başvurularak yakalama kararı çıkarılabilmektedir. Bu nedenle, bu süreç iddianamede ismi geçen komutanlar ve İsrail Hükûmeti için sıkıntılı bir dönem olmuştur. İHH Yardım Vakfı da *“Sadece özür ve tazminatla bu hukuksuzluğun üstünü örtmeyi hedefleyen İsrail'in, hukuk mercilerinde verilecek kararlar zarar gören tüm gerçek ve tüzel kişiler için tazminat ödeyerek zararları karşılama ve saldırı kararı alan ve saldırıya karışan tüm suçluların cezalandırılmasını sağlaması gerekmektedir. Zira BM tarafından da tespit edilen söz konusu suçların karşılığı hukukta hem tazminat hem de suçluların cezalandırılmasıdır”* açıklamasıyla yasal sürecin takipçisi olacağını ve suçluların cezalandırılması gerektiğini bildirmiştir.

Hamas'ın askeri kanadının lideri olan Ahmet Cebari'nin öldürülerek Gazze'ye operasyonlar düzenlenmesi bölgede yeni bir gerginliğe yol açmıştır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un gerginliğin tırmandırılmamasına ve sivil haklarının korunmasına yönelik olarak iki tarafa da yaptığı çağrı taraflarca dikkate alınmamış, İsrail'in şiddetini arttırdığı saldırıların sonucunda çok sayıda sivil yaşamını yitirmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, İslam Şurası toplantısında İsrail'in Gazze saldırılarına tepki göstermiş ve İsrail'in terör estirdiğini, bu nedenle de bir terör devleti olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı da yaptığı açıklama yoluyla İsrail'in saldırılarını kınarken Gazze halkının yanında olduğunu belirtmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2012b).

İsrail, saldırılarına devam ettiği süreçte Gazze üzerindeki ablukasını da kuvvetlendirmiştir. Mısır'ın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen anlaşma sonrasında ateşkes kararı alınmış; İsrail, Gazze'ye yönelik operasyonlarına son verirken Filistin de sınırdaki eylemlerini ve roket saldırılarını durdurmuştur. Sedat Laçiner, bir analizinde Gazze saldırılarını yaklaşmakta olan İsrail seçimleriyle ilişkilendirmiş ve İsrail seçimlerinin Filistin'de *“çok kan akacağı”* anlamına geldiğini belirtmiştir. Bunun nedeni, İsrail hükümetinin ne kadar Filistinli öldürürse o kadar çok oy alması olarak açıklanmıştır (Laçiner, 2012). Birinci Körfez Savaşı'nın ardından Tel Aviv'de ilk kez savaş sirenlerinin çalması, Filistinlilere yönelik saldırıların İsrail halkının gözünde

meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Hükümetin saldırgan politikalar sayesinde seçimler için kazanımlar elde edeceği de açıktır.

2012 yılının son aylarındaki en önemli gelişme, Filistin'in Birleşmiş Milletler'de "üye olmayan gözlemci devlet" statüsüne erişmesidir. Filistin'in gözlemci devlet olma talebi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda gerçekleştirilen oylamaya 138 ülke olumlu oy verirken 9 ülke olumsuz oy kullanmış; 41 ülke ise çekimser kalmıştır. Bu karar, Filistin için İsrail'in illegal yerleşimlerini, işgalini ve saldırılarını Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşıyabilme olanağını doğurmuştur (BBC, 2012). Dört Pasifik ülkesinin yanı sıra Panama, İsrail, Amerika Birleşik Devletleri ve Çek Cumhuriyeti aleyhte oy kullanmıştır. İsrail, BM'nin kararına sert tepki göstermiş ve Mahmud Abbas'ın barış yanlısı olmadığını ifade etmiştir. ABD ise BM kararının barış sürecine zarar verecek türde talihsiz bir karar olduğunu söylemiştir. Buna ek olarak, ABD'li bazı senatörler Filistin'in yeni statüsünün İsrail'e karşı kullanılması hâlinde ABD'nin maddi desteğinin kesilerek Washington'daki temsilciliğın kapatılması için Senato'ya öneride bulunacaklarını belirterek Filistin'i tehdit etmiştir (Karakuş, 2012). Filistin'in üye olmayan gözlemci devlet olarak kabulü ülkede büyük sevinçle karşılanırken Türkiye, Mahmut Abbas'ı tebrik eden ilk ülke olmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Mahmud Abbas'ı arayarak oylama sonucundan dolayı tebriklerini iletmiştir. Abbas'ın şahsında tüm Filistin halkını tebrik ettiğini ifade eden Erdoğan, Türkiye'nin Filistin'i desteklemeyi sürdüreceğini de belirtmiştir. Abbas da bunun karşılığında Türkiye'ye ve Türk halkına minnettar olduklarını belirterek destek için teşekkür etmiştir (BBC, 2012). Filistin, bu kararla birlikte "devlet olan, üye olmayan, toprakları İsrail işgali altında olan fakat herhangi bir örgüt tarafından değil, Filistin Devlet Başkanı ve onun temsilcilerince temsil edilen gözlemci bir üye" statüsüne erişmiştir. Bu durum, Filistin'in tanınması ve devlet olması yönünde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir.

İsrail'de ise 22 Ocak seçimlerini yeniden Başbakan Netanyahu'nun kazanması, bölgesel politikalarda yeni bir hamle yapılması gerektiği düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Bu konuya ilişkin olarak iki ihtimalin ön plana çıkabileceği düşünülmüştür. Bunlardan ilki, Türkiye'yle ilişkilerin geliştirilerek Türkiye'den özür dilenebileceği; ikincisi ise Filistin'le barış sürecinin canlandırılması için adımlar atılabileceği olmuştur (Tür, 2013). İç meseleler, İsrail seçimlerinde aşırı sağcıların güç

kaybetmesine yol açmıştır. Dışişleri Bakanı Lieberman da yolsuzluk iddiaları sebebiyle yeni kabinede yer alamamıştır. Lieberman'ın kabine dışında kalması ve yeni hükümetin kurulması, İsrail'in Türkiye'den özür dilemesine zemin hazırlayabilecek gelişmeler olarak değerlendirilmiştir (Milliyet, 2013). Başbakan Netanyahu, 22 Mart 2013 günü Erdoğan'ı telefonla aramış ve Mavi Marmara operasyonunda yaralanma ya da can kaybına yol açmış her türlü operasyonel hatadan dolayı Türk halkından İsrail adına özür dilemiş; Erdoğan da Türk halkı adına bu özrü kabul etmiştir. Üzüntü bildirme konusundaki İsrail ısrarı Türkiye'nin kabul etmemesiyle birlikte sonlanmış ve Netanyahu, "Özür dilerim" anlamına gelen "İtznatlut" kelimesini kullanmıştır. Buna ek olarak, iki başbakan tazminat konusunda bir anlaşma yapılması konusunda da anlaşmıştır. İsrail, sivil halkın kullanımına yönelik olarak Gazze ve Filistin'e sokulacak malların giriş kısıtlamalarını kaldırdığını ve bu durumun barış devam ettiği müddetçe değişmeyeceğini bildirmiştir. İki lider, Filistin'deki insani durumun geliştirilmesi için birlikte çalışacaklarını da ifade etmiştir (Akşam, 2013a).

Türkiye, İsrail'in tazminat talebini kabul etmesi üzerine olayı hukuksal açıdan takip etmeyeceği konusunda garanti vermiştir. İsrail'in özrü dünya basınında büyük yankı uyandırırken Türkiye'de de heyecanla karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, ilişkilerin normalleştirilmesi adına yapılan talepler sonrasında üç yıl boyunca zorlu müzakere süreçlerinden geçildiğini ve sonuç olarak Türkiye'nin taleplerinin yerine getirildiğini ifade etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013). Davutoğlu'nun bu açıklaması, özünde sürprizmiş gibi görünen durumun aslında uzun zamandır tasarlanan bir sürecin sonunda ortaya çıktığını göstermektedir. "Nihayet akliselimin galip geldiğini ve bu noktaya gelindiğini" ifade eden Davutoğlu, atılan adımın önemine ilişkin olarak da "*Türkiye hiçbir zaman blöf yapmadı, hiçbir zaman hakaret içeren bir söz kullanmadı. Haklı olduğu bir konuda kararlı duruşunun karşılığını aldı. İsrail'in uluslararası hukuk çizgisine getirilmesi barış yolunda önemli bir aşamadır.*" ifadelerini kullanmıştır (Akşam, 2013b).

İsrail'in üç yılın ardından özür dilemesinin sebepleri incelendiğinde en başta Arap Baharı ismiyle bilinen isyan hareketleri nedeniyle bölgedeki dinamiklerin değişmesi ön plana çıkmaktadır. Özdemir'in (2013) ifade etmiş olduğu gibi, Arap Baharı'nı yaşayan ülkelerin tümü, İsrail tarafından hoş karşılanmayacak ve onu tedirgin edecek türde gelişmeler yaşamıştır. Altındaki siyasal zemini kaybeden İsrail'in bu süreçte yaşadığı durumu "yalnızlaşma" olarak nitelemek yerinde olacaktır.

Irak'ta ve Mısır'da İslamcılar iktidara gelmiştir ve Suriye'de devrilmesi muhtemel olan Esad rejiminin yerini alacak olan yeni yönetimin de İsrail yanlısı olma ihtimali oldukça düşüktür. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında İsrail'in bölgede "dost" olabileceği tek ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Türkiye ile özür konusunda inatlaştıktan sonra bölgede yalnız kalan İsrail, sonuç olarak bu nedenle yine Türkiye'yle yakınlaşma gereksinimi duymuştur. Türkiye, bölgedeki liderlik iddiasını ve özgüvenini arttırdıkça İsrail'e karşı daha olumsuz bir tavır takınmaya başlamıştır. Geçmişte yalnızca sol kesimin sahiplendiği Filistin sorunu, son yıllarda tüm toplumu ilgilendiren bir mesele haline gelmiştir. Filistin ve Gazze'yi destekleyen AKP'nin iktidarının yakın zamanda düşme ihtimalinin bulunmaması, İsrail'i özür dilemeye itmiştir. Netanyahu'nun özrü İsrail'in etkin gücünü kullanarak devlet mekanizmasını etkileyebildiği, medyada etkinlik sağlayabildiği, toplumu korkuya sevk edebildiği eski Türkiye'yi getirme çabasından vazgeçerek yeni Türkiye'yle birlikte çalışmaya karar verdiğinin de açık ifadesi niteliğine sahiptir (Arıboğan, 2013).

Türkiye ile İsrail'in yakınlaşmasına yardımcı olan bir diğer unsur da Suriye'deki gerginlikler ve kimyasal silah kullanımına ilişkin iddialardır. Türkiye, özellikle NATO kapsamında İsrail'i olayların dışında tutmaya yönelik bir politika seyretmiştir. Buna karşılık Suriye'deki gelişmelere yönelik bilgi paylaşımları, ortak hareket, ABD'nin olası bir operasyonda iki müttefikini bir arada görme isteği gibi unsurlar NATO çerçevesindeki paylaşımları da güçlendirebilecek yeni gelişmelere yol açmıştır (Tür, 2013). Görüşme, İsrail'den ayrılmak üzere ABD Başkanı Barack Obama'nın yanında gerçekleştirilmiştir. Bu durum da ikili ilişkilerde ABD'nin süreçteki etkisini göstermektedir. ABD yetkilileri, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin olumsuzluğundan duydukları rahatsızlığı çeşitli platformlarda dile getirmiştir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, iki ülkeye ilişkilerin onarılması çağrısında bulunarak bölgede istikrarsızlık ve güvensizlik için daha fazla zaman olmadığını vurgulamış, gelecekteki iş birliği kapılarının kapatılmaması gerektiğini ifade etmiştir (Turan Y. , 2012). ABD, Türkiye'nin özellikle Mavi Marmara sonrasında İsrail'i uluslararası arenada eleştirmesinden ve NATO kapsamındaki hareketlerin dışında tutmaya çalışmasından rahatsızlık duymuştur. ABD'nin iki müttefik arasındaki istihbarat paylaşımına önem vermesi ve bu müttefikleri bir araya getirme isteği de İsrail'in özründe etkili unsurlardır (Tür, 2013). Başkan Obama, İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaretin ilk gününde Türkiye ile ilişkilerin

düzeltilmesi gerekliliğine değinmiş fakat formüle ilişkin bir mutabakata varılamamıştır. Obama'nın Netanyahu üzerinde kurduğu baskının sonucunda Amerikan diplomatlar devreye girmiş ve iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik formül arayışlarına başlanmıştır. Sonuç olarak Netanyahu, Obama'yı uğurlamak üzere gittiği havalimanındaki askeri konteynırın içinden Erdoğan'ı arayarak özürlerini bildirmiştir (Hürriyet, 2013a). ABD Başkanı Obama'nın ısrarı ve ABD'li diplomatların arabuluculuk görevini üstlenmesi, ikili ilişkilerde ABD'nin önemini de vurgulamaktadır. ABD, bu hareketiyle iki müttefiki arasındaki problemlili ilişkilerin çözülmesi adına önemli bir hamlede bulunmuştur. Özür, istikrarsızlık düzeyi her geçen gün artan Ortadoğu'da iki ülkenin de pozisyonunu güçlendirmesini sağlamıştır. İsrail'in özrü ve Erdoğan'ın özrü kabulüyle birlikte ikili ilişkiler yeniden gelişmeye başlamıştır.

2.9.2. Ekonomik İlişkiler

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler 2000'li yıllara girerken her ne kadar 90'lı yılların devamı şeklinde başlasa da Türkiye ve İsrail'in siyasi iç dinamiklerinde yaşanan önemli değişiklikler karşılıklı ilişkileri de farklı boyutlara taşımıştır. Global anlamda gerginliklerin yoğun olduğu bu dönemde AKP iktidarının 'Komşularla sıfır sorun' politikası ile İsrail ile olan ekonomik ilişkiler hız kazanmıştır. 2000'li yılların ilerleyen dönemlerinde, çalışmanın diğer bölümlerinde anlatıldığı üzere, İsrail'in aldığı siyasi kararlar zaman zaman krizlere ve gerginliklere neden olmuştur.

Bu dönemde iki ülke arasında ithalat ve ihracata dahil olan ürünler 90'lı yıllara nazaran değişiklik ve çeşitlilik göstermiştir. 2017 Ticaret Bakanlığı verilerine göre; Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği başlıca ürünler mineral yakıtlar, yağlar, plastik, plastikten eşyalar, fındık, kuru incir, kuru kayısı, makarna, maya, sigaradır. Bu ürünlerde Türkiye, İsrail'in ithalat yaptığı ilk 5 ülke arasında ilk sıralardadır.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı verilerine göre; 2009 yılında Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı 1 milyar 522 bin Amerikan Doları iken bu rakam her geçen yıl artış göstererek 2017 yılına geldiğimizde 3 milyar 407 bin Amerikan Doları olmuştur. Bu rakamlardan hareketle siyasi krizlerin iki ülke arasındaki ticarete olumsuz etki etmediği söylenebilir.

2.10. Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler: Genel Değerlendirme

Soğuk Savaş'ın bitişi, beraberinde Türk dış politikasında da değişikliklere yol açmıştır. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler de bu gelişmelerden etkilenirken özellikle de bölgesel güvenlik endişesi nedeniyle iki ülke arasında bir yakınlaşma söz konusu olmuştur. İsrail'in kuruluş süreci ve Soğuk Savaş dönemi boyunca soğuk seyreden ilişkiler, Soğuk Savaş'ın ardından stratejik ortaklık olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte iki ülkenin paylaştığı güvenlik kaygıları, Madrid'deki görüşmelerle başlayan Ortadoğu Barış Süreci, Türkiye'nin uluslararası kamuoyunda Arap devletlerinden beklediği desteği görememesi, ABD'nin bölgede kurmayı arzuladığı yeni sistem için iki müttefikinin yakınlaşması yönünde çaba sarf etmesi, Türkiye'nin Avrupa ve ABD'den silah temin etme konusunda sorun yaşamasına karşılık aynı modernlikte ve kalitedeki silahları İsrail'den alabilmesi, Türkiye'nin ABD'deki etkin Yahudi lobisinin desteğine ihtiyaç duyması gibi unsurlar iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Madrid'deki görüşmelerle başlayan süreçte İsrail'in Arap devletleriyle görüşmesi ve bu görüşmelerde Filistin'in de bir heyet tarafından temsil edilmesi Ortadoğu'daki gergin havayı yumuşatırken Türkiye-İsrail açısından da faydalı olmuştur. Bengio (2009), barış görüşmelerinin Türkiye'nin İsrail'e yönelik girişimlerini meşrulaştırma açısından olumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu sayede, İsrail-Filistin barış sürecinde İsrail-Türkiye ilişkileri de iyileşmiştir. Soğuk savaşın ardından kendi politikasını belirleyerek bölgesel ilişkilerini geliştirmek mecburiyetinde kalan Türkiye, Ortadoğu'da güvenip hiç değilse çıkar ortaklığı oluşturabileceği yeni bir partner arayışı içerisinde olmuştur. Bu arayışta Türkiye'nin karşısına çıkan en ciddi ortak İsrail'dir (Yılmaz M. E., 2010).

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte Türkiye'nin önemi azalmış gibi görünen jeopolitik konumu, Körfez Savaşı'yla yeniden ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Batı'nın desteğini arkasına alan Türkiye, Arap Ortadoğusu'na kıyasla daha bağımsız bir hâle gelmiş ve İsrail'le ilişkilerinde de daha geniş manevra alanı bulabilmiştir. Arı'nın (2001) ifade ettiği üzere Türkiye, İsrail ile ilişkileri için artık Ortadoğu'daki diğer devletlerle arasının bozulması gerekmediğini düşünmüştür. Türkiye'nin bölge politikasını belirlemesinde güvenlik kaygıları da önemli rol oynamıştır. Türkiye özellikle de Kürt milliyetçiliğinin bölgedeki Arap devletlerince desteklendiğini görmüş ve politikalarını buna göre şekillendirmiştir. Özetlemek gerekirse, 1990'lı yıllarla birlikte Ortadoğu, Türkiye açısından "birinci dış güvenlik meselesi" hâline

gelmiştir (Yılmaz T. , 2001). Bu durum, benzer kaygıları taşıyan İsrail'i Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin askeri teçhizatını modernize etme ihtiyacına karşılık ABD ve Avrupa'nın özellikle de Yunanistan'la yaşanan sorunlar nedeniyle yardım sağlama konusunda çekimser davranması da Türkiye'yi aynı kalitedeki teçhizatı satın alabileceği İsrail'le yakınlaşmaya itmiştir. Türkiye'de Refah Partisi'nin yükselmesiyle birlikte Ortadoğu'daki Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektiğine dair bir görüş oluşmuştur. İslamcı yükselişe karşı duran gruplar bu süreçte siyasi ve ekonomik açıdan Türkiye'yle benzeşmesi nedeniyle İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesinin dış politikada yeni bir maceraya girişilmesinin önüne geçeceği görüşünde birleşmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009). Kuruluşundan itibaren Batı'yla yakın ilişkilere sahip olmayı gözeten Türkiye açısından benzer değerleri paylaşan İsrail'le yakınlaşmak önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte İsrail, Türkiye'ye uluslararası sorunlarda Arap devletlerinin göstermediği yakınlığı da göstermiştir.

ABD, Soğuk Savaş'ın ardından bölgede güvенеbileceği müttefik arayışına girmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmada ABD'de hayli etkin olan Yahudi lobisi de önemli rol oynamıştır. Türkiye, Erhan ve Kürkçüoğlu'nun (2009) ifade ettiği üzere, Rum ve Ermeni lobilerine karşılık Yahudi lobisinin desteğine ihtiyaç duymuştur. Türkiye, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olması yönüyle İsrail açısından daima önemli olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni Türkî cumhuriyetlerle de yakın ilişkiler kurmak isteyen İsrail, bu amaçla Türkiye'nin etki alanından faydalanmayı amaçlamıştır.

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'deki siyasi partiler İsrail ve Filistin konusunda daha tarafsız politikalar izlemeye başlamıştır. Ülkenin yüksek oy oranına sahip iki sosyal demokrat partisi zaman içerisinde İsrail karşıtı politikalardan sıyrılırken Milliyetçi Hareket Partisi'nin lideri Alparslan Türkeş de 1993 yılında partisinin İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesini desteklediğini ifade etmiştir. Tüm bu koşullar, Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşmaları kaçınılmaz kılmıştır. İkili ziyaretlerin de başlamasıyla birlikte iki ülke arasındaki diyalog hızlanmıştır.

Başlangıçta bu iletişimin etkilerinin en yoğun olarak görüldüğü alan ticaret olmuş ve iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1992 ile 1994 yılları arasında %62 oranında artmıştır. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yasal bir çerçeve hazırlanması

amacıyla iki ülke yatırım teşvikleri, serbest ticaret anlaşması ve çifte vergilendirme gibi konularda müzakereler yürütmüştür. Normalleşmenin sonucu olarak Türkiye'yi ziyaret eden İsraili turistlerin sayısında 300 bin kişilik çok ciddi bir artış yaşanmıştır (Altunışık M. , 2002). İsrail Devlet Başkanı Chaim Herzog, 1992 yılının haziran ayında “İspanya'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün 500'üncü Yıldönümü” törenlerine katılmak için gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinde üst düzey temaslarda bulunulmuş; aynı ay içerisinde Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş, İsrail'de Turizm İş Birliği Anlaşması'nı imzalamıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in 1993 haziranında gerçekleştirmesi planlanan ancak ertelemeler nedeniyle aynı yılın kasım ayında gerçekleştirilen ziyaretinde de ikili ilişkilerin ilkelerinin ortaya koyulduğu bir çerçeve anlaşmasına ek olarak Kültür Antlaşması da imzalanmıştır. 1994 yılının haziran ayında İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Shimon Shitrit önderliğinde Türkiye'ye gelen 70 kişilik bir iş adamı delegasyonu, Orta Asya'da iş birliği ve ortak yatırım olanakları oluşturmak amacıyla çalışmalar gerçekleştirmiştir (Özcan, 1999). Başbakan Tansu Çiller'in 1994 kasımında gerçekleştirdiği İsrail ziyareti ise bir Türk başbakanın İsrail'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret niteliği taşımanın yanı sıra iki ülke arasında terörizmin önlenmesi konusunda bir iş birliği anlaşması imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Özcan, 2005). Başbakan Çiller, bu ziyarette iki ülke arasındaki ilişkiyi “stratejik ortaklık” olarak değerlendirmiştir (Taştekin, 2005). 1996 yılının mart ayında Cumhurbaşkanı Demirel İsrail'e giderken aynı yılın haziran ayında da İsrail Devlet Başkanı Weizman Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Özcan, 2005).

1996 yılında Türkiye'deki en önemli iç gelişme Refah Partisi'nin iktidara gelmesi olmuştur. Necmettin Erbakan'ın bu dönemde İsrail'i eleştirmesi nedeniyle Refah-Yol koalisyonuyla birlikte İsrail'le ilişkilerin kötüleşeceği kanısı oluşmuştur. Refah Partisi yöneticileri, 1996 yılında iki ülke arasında imzalanan askeri iş birliği anlaşmasını iktidara geldiklerinde yırtacaklarını iddia etmiştir. Buna karşın, tüm çekincelere rağmen Refah Partisi döneminde İsrail'le ilişkilerde gerileme yaşanmamıştır. Dönemin İsrail Başbakanı Netanyahu, Türk bir gazeteciyle gerçekleştirdiği röportajda Erbakan'ın başbakanlığına ilişkin endişelerin yersiz olduğunu memnuniyetle gördüklerini ve bu dönemde İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da geliştiğini ifade etmiştir (Yazaroğlu, 1997). Refah Partisi döneminde İsrail'le ilişkilerde en önemli canlanma ekonomik ve askeri iş birliği alanlarında gerçekleşmiştir. Bu kapsamda, 23 Şubat 1996 tarihinde iki ülke arasında

Askeri Alanda Eğitim ve Teknik İş Birliği Çerçeve Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayı, 14 Mart 1996'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması takip etmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009).

Askeri eğitim anlaşması kapsamında Türk uçaklarının İsrail hava sahasını ve hava limanlarını kullanabilmesi Türk Hava Kuvvetleri'nin bölgede hareket deneyimi kazanmasına yardımcı olurken istihbarat alanındaki bilgi paylaşımı da PKK ile mücadele konusunda fayda sağlamıştır (Özcan, 2005). Türkiye ile İsrail arasında 1996 ile 2000 yılları arasında 11 ayrı askeri anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan en önemlisi, 1996 yılının aralık ayında hükümet tarafından onaylanan ve 630 milyon dolarlık sözleşme değerine sahip olan anlaşmadır. Anlaşma uyarınca Türkiye'nin 54 fantomluk filosunun yenilenmesi öngörülmüştür (Bölükbaşı, 2011). Taraflar, askeri iş birliğini birlikte gerçekleştirdikleri tatbikatlarla da göstermiştir. 1996 yılının nisan ve ağustos aylarında İsrail ve Türkiye savaş uçakları havada ortak ikmal tatbikatlarında yer almıştır. 1998 yılının başında da "Güvenilir Denizkızı" (Reliable Mermaid) adı verilen bir arama kurtarma tatbikatı, ABD'nin de katılımıyla Akdeniz'in uluslararası sularında gerçekleştirilmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009). Bu tatbikat, ikili ilişkiler açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir (Özcan, 2005). İsrail ve Türk deniz kuvvetlerinin birlikte gerçekleştirdikleri küçük tatbikatlar 1999 yılı boyunca Marmara ve Ege'de sürdürülmüştür. Bu tatbikatlar 17 Ağustos 1999 depremi nedeniyle terk edilse de 2001 yılına yönelik yeni tatbikat planları yapılmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009). İran ve Arap ülkeleri ise bu tatbikatlara tepki göstererek bu tatbikatların "kışkırtıcı" olduğunu ifade etmiştir.

Güvenlik alanındaki ilişkiler vurgulanmasına karşılık Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllarda özellikle de ekonomi başta olmak üzere çeşitli alanlarda önemli ölçüde gelişmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 1990 ile 1998 yılları arasında %60 kadar artmıştır. 1990'lı yılların başıyla birlikte Türkiye'yi ziyaret eden İsraili turistlerin sayısında da ciddi artış yaşanmıştır (Altunışık M. , 2002). Ticaret hacmi, 1987 yılında toplam 54 milyon Amerikan dolarıyla sınırlıyken bu rakam 1991'de 100 milyon, 1999'da ise 891 milyon doları bulmuştur. 2000 yılında ise ticaret hacmi 1 milyar dolara ulaşmıştır (Bölükbaşı, 2011). Ekonomik ilişkilerde ticaretin de ötesine geçilerek iki ülke firmaları tarafından birbirlerinin topraklarına yönelik yatırımlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler genellikle olumlu seyretse de zaman zaman soğukluklar görülmüştür. Netanyahu Hükûmeti'nin 1997'de Doğu Kudüs'te yeni yerleşim yerleri kurmaya yönelik girişimleri sonucunda Ortadoğu'daki barış süreci kesintiye uğramıştır. Buna ek olarak, Türkiye'nin Öcalan yüzünden Suriye'yle yaşadığı krizde İsrail bu ülkenin sınırındaki birliklerini azaltmış ve sonrasında da Türkiye'yle ortaklaşa gerçekleştirilmesi planlanan "Güvenilir Denizkızı" tatbikatını iptal etmiştir. Bu durumlar nedeniyle yaşanan soğukluk, İsrail'in 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında 270 kişilik insani yardım ekibi göndermesi ve ciddi miktarda insani yardımda bulunmasıyla birlikte büyük ölçüde atlatılmıştır. Deprem sonrasında İsrail'in Adapazarı yakınlarında depremzedeler için yaptığı 312 konutluk prefabrik köyün açılışını İsrail Başbakanı Ehud Barak gerçekleştirmiştir. M. Ercan Yılmaz'ın (2010) ifadelerine göre, Başbakan Ecevit, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) zirvesi için 1999 yılında İstanbul'a gelen İsrail Başbakanı Ehud Barak'a, "*Olağanüstü bir insanlık dersi veriyorsunuz. Türk halkı bu yaptıklarınızı hiçbir zaman unutmuyacak.*" sözleriyle teşekkürünü bildirmiştir. 1990'lu yıllarla birlikte Türkiye'nin öncelikli kaygısının bölge güvenliği olması, Türkiye'yi güvenlik temelli politikalara yöneltmiş ancak Filistin'i desteklemekten vazgeçirmemiştir. Buna karşılık, İsrail'le geliştirilen ilişkiler sonucunda Türkiye'nin Filistin konusunda daha dengeli olması ve İsrail'e geçmişe kıyasla daha fazla değer vermesi gerekmiştir (Ertosun, 2013). Bu dönemde barış çabaları Türkiye tarafından desteklenirken, yine güvenlik endişeleri de İsrail'le yakınlaşmaya yol açmıştır. Bu yakınlaşma bölgedeki Arap ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve bu ülkelerin de yakınlaşmasına neden olmuştur. Açıkça dile getirilmemekle birlikte, 2000'li yıllarda ilişkiler duraklama dönemine girmiştir. El-Aksa İntifadası, Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkilerin düzelmesi ve sanayi ihalelerinin ABD'ye verilmesi bu duraklamanın başlıca nedenleridir. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması ve Suriye'yle Adana Antlaşması'nın yapılmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamış ve Türkiye yeniden denge politikasını takip etmeye başlamıştır. İsrail, bu durumdan hoşnut olmamıştır. Bölükbaşı (2011), durgunluğun bir diğer nedeni olarak Türkiye'nin 2000 yılındaki saldırı helikopteri ihalesini İsrail-Rus konsorsiyumuna vermeyip ABD'yi tercih etmesini göstermiştir. El-Aksa İntifadası olarak da bilinen ikinci intifada hareketinin başlangıcı da ilişkileri etkileyen önemli unsurlardandır. Camp David Zirvesi'nde başarısız olunmasıyla birlikte Ariel Şaron, Müslümanların kutsal kabul ettiği Mescid-i Aksa'ya 28 Eylül 2000'de 1000 askerle birlikte kışkırtıcı

bir ziyaret yapmıştır. Bu ziyaret üzerine başlayan olaylar işgal altındaki tüm topraklara yayılarak 800 Filistinlinin İsrail askerlerince öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

M. Ercan Yılmaz (2010), bu olayların Türkiye-İsrail ilişkilerini diplomatik açıdan etkilediğini ifade etmiştir. Örneğin, 20 Ekim 2000 tarihli BM Genel Kurulu'nda İsrail'in Filistinlilere karşı orantısız şiddet kullanmakla suçlandığı tasarıya Türkiye olumlu oy vermiştir. Benzer şekilde, Filistin çatışmalarının artması üzerine BM'nin oluşturduğu ve eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de üyesi olduğu araştırma komisyonu (Mitchell Komisyonu) olaylardan İsrail'i sorumlu tutmuştur. Cumhurbaşkanı Sezer, İstanbul'da gerçekleştirilen İslam Konferansı Ekonomik İş Birliği Daimi Konseyi (İSEDAK) toplantısındaki konuşmasında İsrail'i sert bir dille eleştirmiş ve bu gelişme iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden germiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009). Şaron'un 2001'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında da Başbakan Ecevit, *“Eğer barış ümidi kaybedilirse ilişkilerimiz kötü etkilenebilir”* sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur. İsrail'in 2002 yılının nisan ayında işgal altındaki topraklara düzenlediği operasyonlar, Türkiye'de pek çok şehirde İsrail karşıtı gösterilerin yapılmasına yol açmıştır (Tür, 2009). Bu konuda en büyük tepkiyi Başbakan Bülent Ecevit vermiştir. Ecevit'in grup toplantısındaki *“Filistin halkına karşı dünyanın gözü önünde soykırım uygulanmaktadır”* ifadesi ilişkilerdeki gerilimin seviyesini arttırmıştır. Ecevit daha sonra ABD ve İsrail'deki Yahudi kuruluşlarının tepkileri nedeniyle geri adım atarak *“soykırım”* sözüyle yol açtığı yanlış anlaşılardan dolayı üzüntü duyduğunu belirtmiştir (Bölükbaşı, 2011). Tüm bu gerginliklere rağmen askeri ve ekonomik alanlardaki iş birliği hemen hemen hiç hız kaybetmeksizin sürmüştür. 2001 yılının sonunda iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,3 milyar Amerikan dolarını bulmuştur. 170 Türk M-60 tankının modernizasyon projesi, Ecevit'in İsrail'i eleştirmesinden yalnızca iki gün önce, 30 Mart 2002'de İsraili bir firmaya verilmiştir. Bu dönemde İsrail'in Ankara Büyükelçisi de ekonomik ve askeri ilişkilerin bozulmamasıyla ilgili olarak *“Siyaset siyasettir, ekonomi ise ekonomi”* demiştir (Tür, 2009). Bu gelişmeler, Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde 1990'lı yıllarda yaşanan yoğunluğun azaldığını, ilişkilerin normale döndüğünü ve yakın stratejik iş birliği modelinin terk edilerek dengeli ilişkilere geçildiğini ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ

3.1. Ekonomi Politik Analiz Kavramı

Literatürde ekonomi biliminin en temel amacı, “sınırlı kaynaklarla sınırsız gereksinimleri karşılama problemiyle karşılaşmış bireyin tatmin düzeyini aramak” olarak kabul edilmiş ve bu tanımdan hareketle amaç da ortaya koyulmuştur (Dinler, 1998). İktisat tanımında sınırlı kaynakların nereye yönlendirileceğine ve hangi şekilde kullanılacağına dair konular bireysel ve toplumsal davranışlarla ilgili olan tercihe bağlı durumlardır (Ison & Wall, 2013). Ekonomi politiğinin temelleri Adam Smith’in disiplin hâline getirmesinden yüzyıllar önce Aristo döneminde atılmıştır. Aristo’nun insanın sosyal bir varlık olduğu yönündeki düşünceleri politik ve ekonomik yapının bir parçası olduğunu da ortaya koymaktadır (Apaydın, 2013). Benzer şekilde, politika bilimi alanında da geçmiş Aristo’ya değin uzanabilecek tanımlamalar ve tartışmalar mevcuttur. Politikaya ilişkin tanımlar ağırlıklı olarak birbirinden karşıt anlamlar taşıyan çatışma ve uzlaşma kavramlarına göre şekillenmiş durumdadır. Bununla birlikte, politika biliminin odak noktasını karar alma mekanizması; diğer bir deyişle iktidar, çıkar ve değerlerin edinimi oluşturmaktadır (Kapani, 1997).

Politika bilimi grup ya da bireylerin iktidarı elde etmek isteme sebepleriyle ve bu birey ya da grupların iktidarı ele geçirmeleri hâlinde hangi biçimlerde ve amaçla kullanacağıyla ilgilenmektedir. Tercihe bağlı eylemlerle ilgilenen politika bilimi de tıpkı ekonomi biliminde olduğu gibi toplumsal ve bireysel davranışlarla ilişkilidir. Bununla birlikte, iki bilim dalı da toplumsal ve bireysel davranışları merkezine almış olmasına karşın pratikte ve teoride devlet ya da piyasa gibi kendine özgü farklı kurumlara sahiptir. Bu kurumlar, birbirlerini teorik veya pratik açıdan etkileyebilmektedir. Her iki bilim dalı da hayli geniş sınırlara sahip, disiplin olma sürecini uzun zaman önce tamamlamış, köklü teorilerle desteklenen alanlardır. Ekonomi-politik, toplumsal ve bireysel davranış tercihlerinin odak noktasında bulunduğu politika ve ekonomi disiplinlerinin etkileşimi ve kesişimi sonucunda ortaya çıkmış disiplinler arası bir çalışma sahasıdır. İki bilim dalı tarafından oluşturulmuş bu alan, ekonomi-politiğın sınırları üzerinde de etkili olmuştur. Bu etkileşimin sınırları en geniş ifadeyle “Siyaset, ekonomik tercihler üzerinde nasıl bir etki göstermektedir?” ya da “Ekonomi, siyaset üzerinde nasıl bir etki göstermektedir?” sorularıyla çizilmiş durumdadır. Ekonomi-politik, her iki alanın beslediği ve bu bilim dalları kadar

güçlenmiş bir disiplindir. Mevcut itibariyle, herhangi iki disiplinin herhangi bir konuya odaklanması ve tek bir çalışmaya özgü tutulması durumunun çok ötesinde bir konuma sahiptir. Ekonomi-politiği doğal süreçler ortaya çıkarmıştır. Bu doğal süreç sayesinde ekonomi-politik de doğal bir kimlik kazanmıştır. Ekonomi-politik; politika ile ekonomiyi etkileşime sokmakta ve her iki disiplinin birbirlerinden fazlaca referans almadan oluşturmuş oldukları çerçeveleri ve sınırları açarak her iki disiplin için de paralel hâle getiren bir disiplindir (Gilpin, 2012).

Ekonomi-politik yaklaşımı, politika ve ekonomi bilimlerinin bir alternatifi olarak değerlendirilmemelidir. Ekonomi-politik anlayışını herhangi bir anlam yükleyerek veya bir disiplini diğerinden daha öne çıkararak açıklamak yanlıştır; bu nedenle bu alanda herhangi bir önem sıralaması yapmak yerinde bir davranış değildir. Ekonomi-politik, ekonomi ve politika bilimleri sayesinde doğmuştur. Bu disiplinin bir bölümü devlet olan politika tarafından oluşturulmaktayken diğer bölümü ise esas unsurun piyasa olduğu ekonomi tarafından oluşturulmaktadır. Bu unsurların tamamı varlıklarını ve anlamlarını toplumlara ve bireylere borçludur. Tüm bu unsurların bir araya getirerek oluşturdukları yapısal bütünlük dolayısıyla bu alanda disiplinler arası bir yaklaşımda bulunmak da zorunluluk hâline gelmiştir. Ekonomi ve politika bilimlerinin genişliği, ekonomi-politik alanının da oldukça geniş bir disiplin olmasını sağlamıştır. Ekonomi-politik, teorik yaklaşımlara sahip olmasına karşın aynı zamanda belirsizlikler de içerebilmektedir (Gilpin, 2012). Ele alınan konuların özellikleri, konuya ilişkin olarak hangi bilim alanının daha ön planda olacağına veya hangi bilim alanının ne ölçüde bir alan kaplayacağına etki etmektedir. Analiz edilen konunun devlet ve devletin faaliyetleri olması durumunda devletin siyasal ve ekonomik yapısı, karar alma süreçleri gibi unsurlar politika ile ekonomi ilişkisinde hangisinin daha ağırlıklı olarak ön plana çıkacağını belirlemektedir. Ekonomi ve politika; toplum, piyasa, devlet, ekonomi gibi geniş alanları kapsayan bilim dallarıdır. Bu alanda aralarında Adam Smith, Aristo, Karl Marx ve Rousseau'nun da bulunduğu pek çok düşünür çeşitli görüşler ve teoriler geliştirmiştir. Politika ve ekonominin bir araya gelmesiyle oluşan ekonomi-politik alanının temelini kökeni çok eski zamanlara değin uzanan bu altyapı oluşturmaktadır. Buna karşılık, ekonomi-politik disiplinindeki yaklaşımların ağırlıklı olarak ekonomik yönlü olduğunun da altı çizilmelidir. Jean Jacques Rousseau, ekonomi kelimesini “ev” ve “yasa” sözcüklerinin oluşturduğunu belirtirken, ev işlerinin tüm ailenin ortak faydası adına belirli kurallara uyularak akıl

ve mantık çerçevesinde gerçekleştirilmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir. Rousseau, aile temelli yaptığı bu tanımda ailenin daha büyük ve kapsamlı bir hâli olarak değerlendirilebilecek olan devlete de işaret etmiştir. Ekonomi-politik, devlet için yasa ve düzen teşkil etmektedir (Rousseau, 2005).

17'nci yüzyıl ile 20'nci yüzyıl arasındaki dönemde uluslararası ilişkileri ele alan düşünürler ve bilim adamları ekonomiyi merkeze almış; uluslararası ilişkileri de ekonomi ekseninde açıklamaya çalışmıştır. 19'uncu yüzyılla birlikte siyaset bilimi ve onun devamı niteliğindeki uluslararası ilişkiler disiplinlerinin kendi başlarına ayrı birer alan olarak ortaya çıkmalarından ekonomi ile politika arasındaki ilişki de etkilenmiştir (Duman M. , 2002).

3.2.Amaç

Bu çalışmada Türkiye İsrail ilişkilerinin ekonomi politik analizinin gerçekleştirilebilmesi için BİST ve Tel Aviv Borsalarına ait endekslerin iki ülke arasındaki politik ilişkilere verdiği tepkinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde yaşanan politik olayların ekonomik yönden nasıl etkileri olduğu, etkilerin ne kadar sürdüğü, bundan sonra yaşanacak politik olayların ekonomik etkilerinin neler olabileceği ortaya konacaktır. Buradan hareketle çalışmada iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu ya da olumsuz etkileyen ana olayların ülke borsalarında yarattığı etki üzerinde çalışılarak siyasi olayların ülke ekonomileri ile olan ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır.

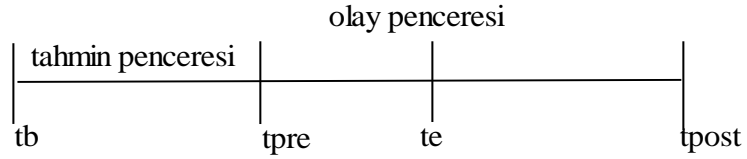
3.3. Yöntem

Çalışmada olay inceleme metodu (Event Study) kullanılmıştır. Olay inceleme metodolojisinde belirli olayların zaman serileri şeklindeki ekonomik verilerde yarattığı değişiklikler ölçülmektedir.

Olay inceleme metodolojisi finansal araştırmalarda en sık kullanılan analitik araçlardan biridir. Finans teorisi, sermaye piyasalarının firmaların borsa fiyatları hakkındaki tüm bilgileri yansıttığını söylemektedir. Bu temel öncül göz önüne alındığında, belirli bir olayın firmanın hissesi üzerindeki etkisini ölçerek bir firmanın getirilerinin nasıl değiştiği araştırılabilir. Söz konusu yöntem finans araştırmacıları tarafından geliştirilmiştir ancak yönetim, muhasebe, bilgi sistemleri gibi diğer sosyal bilim alanlarında da kullanılmaktadır (Sorescu, A., Warren, N, Ertekin, L., 2017).

Olay inceleme metodolojisini kullanırken “olayın”, “olay zamanının”, “olay penceresinin” ve “tahmin penceresinin” tanımlanması gerekir.

Bir hisse senedi için normal getiriler, hiçbir olay yaşanmadığında dikkate alınması beklenen getirilerdir. Normal getirinin belirleyicilerinin olaya bağlı olarak değişmesi beklenmez, olay zamanından önce tipik bir tahmin süresi seçilir. Parametre tahmini için kullanılan zaman çizelgesi aşağıdaki gibi gösterilebilir (Peterson, 1989):

Şekil 1: Olay İnceleme Zaman Çizelgesi

t_b = Normal getiri tahmininde kullanılan ilk dönem

t_{pre} = Anormal getiri hesaplamasında kullanılan ilk dönem

t_e = Olay zamanı

t_{post} = Anormal getiri hesaplamasında kullanılan son dönem

Olayların incelenmesinde normal getirilerin altında yatan belirleyicilerin olaya bağlı olarak değişebileceği tahmin süresi, olay süresinin her iki tarafına da düşebilir. Tahmin pencereleri genel olarak 100 ile 300 gün arasında değişebilirken, olay sürelerinin tipik uzunlukları günlük çalışmalar için 21 ile 121 gün arasında değişmektedir (Peterson, 1989).

Olay inceleme metodolojisi, olayların anormal getirilerdeki ekonomik etkisini ölçmektedir. Anormal getiriler, analiz edilen olayın gerçekleşmemesi halinde gerçekleşen getirilerin (normal getiriler) hisselerin fiili getirilerinden düşülmesiyle hesaplanır. Gerçek getiriler ampirik olarak gözlemlenebilirken, normal getirilerin tahmin edilmesi gerekir. Bu sebeple olay inceleme metodolojisi, finans araştırmalarında yaygın olarak beklenen getiri modellerinden faydalanmaktadır (Event Study Tools, 2019).

Piyasa modeli, en sık kullanılan beklenen getiri modelidir. Bir referans piyasanın gerçek getirilerini ve firma hisse senedinin referans piyasa ile olan ilişkisini

temel almaktadır (Geyikçi, Umut B., Tepeci, M., 2017). Bu çalışmada firmalar yerine ülkeler baz alınacaktır. AR_{it} olarak belirtilen denklemde her bir ülke i , anormal getiri zamanı ise t ile gösterilir. $R_{i,t}$; olay penceresinde belirli bir günde anormal getiri ile gerçek hisse senedi getirisi arasındaki farkı gösterir. Firma hisse senedi ile referans endeksi arasındaki ilişkiyi α ve β katsayıları belirtir. Son olarak $R_{m,t}$ ise gerçek piyasa getirisi ve normal getiriyi ifade eder:

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - (\alpha + \beta R_{m,t}) \quad (1)$$

Gerçek getiri ve beklenen getiri farkları anormal getiri hesaplanırken kullanıldığından anormal getiriden önce hesaplanmalıdır. İkinci denklem bize; hisse senedi getirilerini (R_{it}), piyasa getirilerini (R_{mt}), sabit (α), stokların sistematik risk eğilimi (β) ve sistematik olmayan risk getirilerini (ϵ_{it}) gösterir:

$$R_{it} = \alpha + \beta R_{mt} + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Anormal getiriler, olay günü (Event Day) olarak tanımlanan olayın gerçekleştiği günden önce ya da sonraki bir zaman dilimi ile ilişkilendirilir. Ortalama Anormal Getiri hesaplanırken; 1.denklemde gösterildiği şekilde elde edilen her bir anormal getiri, araştırmaya konu olan her bir şirket sayısına bölünerek elde edilir (Event Study Tools, 2019). Denklem aşağıdaki gibidir:

$$AAR_{i,t} = \sum_{i=1}^N \left(\frac{1}{N} \right) AR_{it} \quad (3)$$

Olay penceresi olarak adlandırılan belli bir zaman diliminde gelişen olayların toplam etkisini ölçmek için her bir anormal getiri toplanır ve bu Kümülatif Anormal Getiriyi (AAR) oluşturur. Kümülatif anormal getiriler aşağıdaki denklem kullanılarak hesaplanır (Geyikçi, Umut B., Tepeci, M., 2017).

$$CAR = \sum AR_{it} \quad (4)$$

Olay inceleme metodolojisi, her olay tipinin birden fazla kez gözlemlenmesini içerir, bunun devamında -denklem 5'te gösterileceği şekilde- Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler (CAAR) hesaplanabilir ve bunlar özdeş olayların ortalama değerlerini temsil eder. Elde eliden kümülatif ortalama anormal getiriler, iki ülke arasındaki olayların basına yansımalarının borsaya etkisinin ortalama yüzdesini temsil eder (Neuhierl, A., Scherbina, A., Schlusche, B., 2010).

$$CAAR = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n CAR \quad (5)$$

3.4. Kapsam ve Materyal

Çalışmanın kapsamının mümkün olduğunca geniş tutulabilmesi amacıyla olabilecek en eski tarihe kadar gidilmeye çalışılmıştır. Borsa İstanbul'da işlemlerin gerçekleşmeye başladığı tarih 1986 olmakla birlikte, TelAviv borsasında işlemlerin 1992'de başlamış olması nedeniyle, çalışmanın bu kısmında yer alacak olan analizler 1992 yılından sonrasını kapsayacaktır. Analizlerin gerçekleştirilmesi kapsamında Türkiye ile İsrail arasında 1992 yılından günümüze kadar yaşanan politik olayların, her iki borsaya ait günlük kapanış değerleri üzerindeki etkileri olay inceleme yöntemiyle incelenmiştir. Olay penceresi olarak olayın gerçekleştiği tarihin 15 gün öncesi ve 15 gün sonrası olarak belirlenmiştir.

Olay incelemesinde ele alınan Türkiye-İsrail arasındaki olumlu ilişkiler ve krizler, önceki bölümde detaylı şekilde ele alınmış olup, analizde kullanılanlar kronolojik olarak aşağıdaki gibidir:

Olumlu İlişkiler;

1. 31.12.1991 Türkiye'nin İsrail ve Filistin ile olan ilişkilerini -eş zamanlı- büyükelçilik seviyesine yükseltmesi
2. 31.03.1994 İki ülke arasında güvenlik anlaşmasının imzalanması
3. 23.02.1996 Askeri alanda Eğitim ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanması
4. 14.03.1996 Serbest Ticaret Antlaşmasının imzalanması
5. 28.08.1996 Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşmasının imzalanması
6. 30.03.2002 TSK'ya ait 170 M-60 tankının modernizasyon projesinin İsrail firmasına verilmesi
7. 22.03.2013 Netanyahu'nun Erdoğan'dan Mavi Marmara Krizi için özür dilemesi
8. 28.06.2016 Mavi Marmara Tazminat Anlaşması

Krizler;

1. 15.11.1988 Türkiye'nin Filistin'i tanıması
2. 29.01.2009 Davos Krizi

3. 14.02.2009 Türkiye'nin İsrail'e nota vermesi
4. 11.01.2010 Alçak Koltuk Krizi
5. 31.05.2010 Mavi Marmara Krizi
6. 17.12.2010 İsrail ile Güney Kıbrıs'ın MEB sınırlandırma anlaşması imzalaması
7. 23.05.2012 İstanbul Cumhuriyet Savcısının Mavi Marmara krizi ile ilgili olarak iddianame hazırlaması
8. 20.09.2012 Türkiye ve KKTC'nin Kıta Sahanelığı anlaşması imzalaması

Söz konusu siyasi gelişmelerin iki ülke borsalarına yansımaları olay inceleme yöntemi ile incelenip elde edilen bulgular bir sonraki bölümde analiz edilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Tablo 1.'de Türkiye ile İsrail arasında yaşanan olumlu ilişkilerin AR değerleri aşağıda belirtilmiştir. Netanyahu'nun Erdoğan'dan Mavi Marmara krizi için özür dilemesi, İsrail açısından (-15 +15) periyodunda herhangi bir anlamlı getiri sağlamazken, Türkiye açısından %10 hata olasılığıyla olaydan 10 gün öncesi için %1,9'luk anormal pozitif getiri sağlarken, sekiz gün sonrası için %2'lik negatif anormal getiri sağlamıştır. Mavi Marmara tazminat anlaşması İsrail açısından olaydan 6 gün öncesinde %5 hata olasılığıyla %1,68'lik pozitif, 1 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %2,1'lik negatif ve olay günü %10 hata olasılığıyla %1,28'lik pozitif getiriye neden olmuştur. Anlaşma sonrasında İsrail açısından herhangi bir anlamlı getiriye rastlanmamıştır. Türkiye açısından bakıldığında ise olaydan 3 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %0,8'lik pozitif anlamlı getiri sağlanırken, olay günü %5 hata olasılığıyla %2,8'lik anlamlı ve pozitif getiri sağlamıştır. Devamında olay gününden 9 gün sonrasında da %10 hata olasılığıyla %2,18'lik bir pozitif anlamlı getiri sağlanmıştır. Türkiye'nin İsrail'e eşzamanlı olarak büyükelçi ataması İsrail açısından herhangi bir anlamlı getiriye neden olmazken, Türkiye açısından, -5. Günde %5 hata olasılığıyla %7,5 pozitif getiri, olaydan 11 gün sonrasında da %10 hata olasılığıyla %1 hata olasılığıyla %10 pozitif anlamlı getiri sağlanmıştır. İki ülke arasında güvenlik anlaşması imzalanması İsrail açısından olay tarihinden 15 gün öncesinde %5 hata olasılığıyla %3,85'lik negatif getiri, 12 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %6,52'lik pozitif anlamlı getiri, 7 gün öncesinde %5 hata olasılığıyla %3,33 negatif getiri, 3 gün sonrasında %1 hata olasılığıyla %0,03 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır. Türkiye

açısından olaydan 1 gün sonra %1 hata olasılığıyla %15 pozitif anlamlı getiri ve 3 gün sonrasında %10 hata olasılığıyla %8 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır. İki ülke arasında güvenlik anlaşması sağlanmış olması İsrail açısından olay gününden önce meydana gelen anormal getiriler dikkate alındığında kamuoyuna bilgi sızıntısı olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Türkiye açısından ise öncesinde herhangi bir anormal getiriye rastlanmamış olması bilgi sızıntısı olmadığını ancak 1 gün sonrasında %15'lik anlamlı getiri oluşması piyasanın anlaşma imzalanmasından yüksek oranda etkilendiği şeklinde yorumlanabilir. Askeri alanda işbirliği anlaşması imzalanması İsrail açısından olaydan 10 gün öncesinde %10 hata olasılığı ile %1,55 negatif anlamlı getiri sağlarken, 1 gün öncesinde %5 hata olasılığıyla %1,9 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır. Türkiye açısından olaydan 5 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %4,53'lik pozitif, 1 gün sonrasında %1 hata olasılığıyla %9,47 pozitif ve 6 gün sonrasında da %1 hata olasılığıyla %7,65 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır. Taraflar arasında imzalanan askeri anlaşmanın özellikle Türkiye tarafından olaydan bir gün sonra gözlenen %9,47'lik ve 6 gün sonra gözlenen %7,65'lik iki pozitif anlamlı getiri ile oldukça etkili olduğu sonucuna varmamıza neden olmaktadır. İki ülke arasında imzalanmış olan serbest ticaret anlaşması İsrail açısında olaydan 15 gün önce %5 hata olasılığıyla sadece %2'lik pozitif anlamlı getiri sağlarken, Türkiye açısından %1 hata olasılığıyla, olaydan 13 gün öncesinde %9,34'lik pozitif, 7 gün öncesinde %7,58'lik bir pozitif anlamlı getiriye neden olmuştur. İki ülke arasında savunma işbirliği anlaşması imzalanması İsrail açısından olaydan 12 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %3 negatif, %10 hata olasılığıyla %2,3 pozitif ve 1 gün öncesinde de %5 hata olasılığıyla %3 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır. Türkiye açısından ise olay öncesi ve sonrasında anlamlı herhangi bir getiriye rastlanmamıştır. TSK'ya ait tankların modernizasyonu ihalesinin İsrail firmalarına verilmesi İsrail açısından olaydan 12 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %0,5 ve 2 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %7,26'lık negatif getiriye neden olmuştur. Türkiye açısından olaydan 15 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %4,9 negatif, 8 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %7,42 ve 1 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %1,67'lik pozitif anlamlı getiriye sahiptir. TSK'ya ait tankların modernizasyonu her iki ülke açısından da olay gününden öncesinde anlamlı getirilere sahip olduğu için olay öncesinde bilgi sızıntısı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 1: Türkiye-İsrail Arası Olumlu İlişkilerin Anormal Getirileri (AR)

	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail
31.12.1991																
Türkiye'nin İsrail ve Filistin ile olan ilişkilerini eş zamanlı olarak değerlendirilmesinin																
31.03.1994																
İki ülke arasında Güvenlik Anlaşmasının imzalanması.																
23.02.1996																
Askerî alanda Eğitim ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanması																
14.03.1996																
Sevkiyet, Ticaret ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanması																
28.08.1996																
Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşmasının imzalanması																
30.03.2002																
TSK'ya ait 170 M-60 tankın modernizasyon projesinin İsrail firmasına verilmesi																
22.03.2013																
Netanyahu'nun Erdoğan'dan Mavi Marmara Krizi için özür dilemesi																
28.06.2016																
Mavi Marmara Tahminat Anlaşması																
Türkiye	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail
-15																
-14																
-13																
-12																
-11																
-10																
-9																
-8																
-7																
-6																
-5																
-4																
-3																
-2																
-1																
0																
1																
2																
3																
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																
13																
14																
15																

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

ki ülke arasında yaşanan krizlerin (-15, +15) aralığındaki AR sonuçları Tablo 2.'de verilmiştir. Tabloya göre Türkiye'nin Filistin'i tanıması İsrail borsası üzerinde hiçbir anlamlı getiriye neden olmazken, Türkiye açısından %1 hata olasılığıyla olaydan 14 gün önce %29 pozitif, 13 gün önce %28 negatif, 11 gün önce %28 pozitif, olaydan 4 gün sonra %29 negatif, 7 gün sonra %28 pozitif, 11 gün sonra %29 negatif, 12 gün sonra %29 pozitif ve 13 gün sonra %29 negatif getiriye neden olmuştur.

Davos'ta yaşanan kriz ilginçtir ki basında ve medyada yoğun şekilde yer almasına rağmen her iki ülke borsasında da ciddi bir etki yaratmamıştır. Sadece Türkiye'de olaydan 14 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %5'lik bir anormal negatif getiri gözlemlenmiş, bunun da anlık bir durum olan krizin öncül sızıntısı olduğunu söyleme imkanı bulunmamaktadır. İsrail'in düzenlediği ve alçak koltuk krizi olarak adlandırılan olay Türkiye açısından olay öncesinde ve sonrasında herhangi bir anormal getiriye neden olmazken, İsrail'de sadece olaydan bir gün sonrasında %10 hata olasılığıyla %2'lik negatif anlamlı getiriye neden olmuştur. Mavi Marmara krizi incelenen olaylar içerisinde etkisinin en yoğun şekilde gözlemlendiği kriz olarak karşımıza çıkmıştır. Olay günü öncesinden sonrasına kadar gerilimli bir sürecin oluşu her iki ülkeyi etkilediği gibi Türkiye ve İsrail borsalarında da anlamlı getirilere neden olduğu gözlemlenmiştir. İsrail açısından %5 hata olasılığıyla olaydan 14 gün önce %2,16 pozitif, 13 gün önce %2,13 negatif, %1 hata olasılığıyla 12 gün önce %1,51 pozitif, 9 gün önce %5 hata olasılığıyla %1,87 negatif, 6 gün önce %1 hata olasılığıyla 2,63 negatif, 2 gün önce %5 hata olasılığıyla %1,98 negatif, 1 gün önce %10 hata olasılığıyla %1,59 pozitif, 1 gün sonrasında %1 hata olasılığıyla %2,76 negatif, 3 gün sonrasında %5 hata olasılığıyla %1,98 pozitif, 10 gün sonrasında %1 hata olasılığıyla %1,62, 15 gün sonrasında %5 hata olasılığıyla %2,2 pozitif anormal getiri olmak üzere 30 gün içerisinde 11 gün anormal getiriye neden olmuştur.

İsrail ile Güney Kıbrıs arasında imzalanan MEB anlaşması, Mavi Marmara'dan sonra en fazla anormal getiriye neden olan olay olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail açısından etkilerin daha az hissedildiği anlaşma İsrail açısından olaydan 9 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla % 1,63 pozitif, 7 gün sonrasında %5 hata olasılığıyla %1,84 pozitif anlamlı getiriye sahiptir. Türkiye açısından etkileri çok daha yoğun şekilde hissedilmiş olan anlaşma 30 gün içerisinde 8 kez anlamlı getiriye neden olmuştur. İmzalanan anlaşma olaydan 15 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %1,94 negatif, 14 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %3,24 negatif, 12 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %1,94 pozitif, 6 gün öncesinde %1 hata olasılığıyla %2,9 negatif, 5 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %1,95 negatif, 4 gün öncesinde %5 hata olasılığıyla %2,19 pozitif, 2 gün sonrasında %10 hata olasılığıyla %1,85 pozitif, 10 gün sonrasında %5 hata olasılığıyla %2,25 pozitif anlamlı getiriye sahiptir. İstanbul Cumhuriyet savcısının Mavi Marmara olayı ile ilgili iddianame hazırlaması Türkiye üzerine herhangi bir anlamlı getiriye neden olmazken, İsrail açısından %10 hata

olasılığıyla 7 gün öncesinde %2,13 negatif, 4 gün öncesinde %2 negatif anlamlı getiriye neden olmuştur. Elde edilen sonuçları iddaname hazırlanmasının İsrail borsası tarafından önceden öğrenildiği ve bu konuda bir bilgi sızıntısı olduğunu göstermektedir. Türkiye ile KKTC arasında kıta sahanlığı anlaşması imzalanması krizler arasında en fazla anormal getiriye neden olan 3. olaydır. Kıta sahanlığı anlaşması İsrail açısından olaydan 8 gün öncesinde %10 hata olasılığı ile %1,6 pozitif, 2 gün sonrasında %1 hata olasılığıyla %2,45 pozitif, %5 hata olasılığıyla 5 gün sonrasında %2 pozitif ve 8 gün sonrasında da %2,16 pozitif anormal pozitif getiriye neden olmuştur. Olay Türkiye açısından 13 gün öncesinde %10 hata olasılığıyla %1,77 pozitif, 4 gün sonrasında %10 hata olasılığıyla %1,73 negatif anormal getiriye neden olmuştur. İsrail borsasında özellikle olay sonrasında 15 gün içerisinde 3 kez anormal anlamlı getiri yaşanmıştır.

Tablo 2: Türkiye-İsrail Arasındaki Siyasi Krizlerin Anormal Getirileri (AR)

Krizler	Türkiye'nin Filistin'i tanıması	29.01.2009 Davos Krizi	11.01.2010 Alçak Kofluk Krizi	31.05.2010 Mavi Marmara Krizi	17.12.2010 İsrail ile Güney Kıbrıs'ın MEB sınırlarında anlaşması imzalaması	23.05.2012 İstanbul Cumhuriyet Savcısının Mavi Marmara krizi ile ilgili olarak iddianame hazırlaması	20.09.2012 Türkiye ve KTC'nin Kıta Sahaneliği anlaşması imzalaması
15	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail	Türkiye İsrail
-14	0,2901*	-0,0505***		0,07*	0,0216**	-0,0324*	
-13	-0,282*			-0,0213**	0,0194***		0,0177***
-12				0,0151*			
-11	0,2869*						
-10				-0,0333**			
-9				-0,0187**		0,0163***	
-8							0,016***
-7						-0,0213***	
-6				-0,0406*	-0,0263*	-0,029*	
-5					-0,0195***		
-4					0,0219**		-0,0201***
-3				-0,0353**	-0,0198**		
-2				0,0287***	0,0159***		
-1							
0							
1				-0,0217***			
2					-0,0276*		
3					0,0198**		0,0245*
4	-0,2921*				0,0185***		-0,0173***
5							0,0209**
6							
7	0,2834*				0,0184**		
8							0,0216**
9							
10	-0,2953*				0,0162*	0,0225**	
11							
12	0,2935*						
13	-0,2919*						
14							
15							0,022**

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan olumlu ilişkilerin kümülatif anormal getirileri (CAR) incelendiğinde Mavi Marmara anlaşması İsrail açısından anlamlı bir getiriye neden olmazken, Türkiye açısından (+7, +15) günlerde %10 hata olasılığı ile %6,21 negatif anlamlı getiriye sahiptir. İki ülke arasında imzalanan güvenlik anlaşması İsrail açısından herhangi bir anormal getiriye sahip değilken Türkiye açısından (0, +3) günlerde %1 hata olasılığı ile %31,9 pozitif anlamlı getiriye sahiptir.

Bu rakam olaydan sonraki 3 gün içerisinde Türk borsasının %31 pozitif getiri sağladığını göstermiştir. İki ülke arasında imzalanan askeri eğitim ve işbirliği anlaşması İsrail açısından herhangi bir anlamlı pozitif getiriye neden olmazken, Türkiye açısından oldukça etkili olduğu gözlemlenmektedir. Askeri eğitim anlaşması Türkiye’de (-15, +15) günlerinde %10 hata olasılığı ile %22’lik anlamlı pozitif getiri sağlarken, (0, +3) günlerinde %1 hata olasılığı ile %12,58, ve (+4, +6) günlerinde %5 hata olasılığı ile %7,44 pozitif anlamlı getiriye sahiptir. Bu açıdan bakıldığında anlaşma öncesinde herhangi bir bilgi sızıntısı gözlemlenmezken sonrasındaki 6 gün içerisinde oldukça önemli pozitif etkileri vardır. Türkiye ile İsrail arasında imzalanan savunma işbirliği anlaşması Türkiye açısından herhangi bir anlamlı getiriye sahip değilken, İsrail açısından (0, +3) günlerinde %5 hata olasılığı ile %5,46 pozitif anlamlı getiri göstermiştir. TSK’ya ait tankların modernizasyonunun İsraili şirketlere verilmesi Türkiye açısından herhangi bir anlamlı getiriye sahip değildir. İsrail açısından ise (-6, -4) günlerinde %5 hata olasılığı ile %9,12 negatif, (-3, 0) günlerinde de %1 hata olasılığı ile %7,4 negatif anlamlı getiri göstermiştir. Bu durum olay öncesinde bilgi sızıntısının varlığı ihtimaline ve bu duruma piyasaların olumsuz tepki verdiği şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 3:Türkiye-İsrail Arası Olumlu İlişkilerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR)

Olumlu Gelişmeler	31.03.1994 İki ülke arasında Güvenlik Anlaşmasının imzalanması.		23.02.1996 Askeri alanda Eğitim ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanması		28.08.1996 Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşmasının imzalanması		30.03.2002 TSK’ya ait 170 M-60 tankının modernizasyon projesinin İsrail firmasına verilmesi		28.06.2016 Mavi Marmara Tazminat Anlaşması	
	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail
-15+15			0,2273***							
-15 -7										
-6 -4									-0,0912**	
-3 0									-0,074*	
0 +3	0,3196*		0,1258*		0,0546**					
+4 +6			0,0744***							
+7 +15									-0,0621***	

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan krizlere her iki ülke borsasının verdiği tepkilerin CAR (Tablo 4) değerlerini incelediğimizde Türkiye’nin Filistin’i tanınması,

İsrail’de herhangi bir anlamlı anormal tepkiye neden olmazken, Türkiye açısından (+4, +6) günlerde %5 hata payı ile %29 negatif anlamlı getiriye sahiptir. İsrail ile Güney Kıbrıs arasında imzalanan MEB anlaşması İsrail açısından herhangi bir anlamlı tepkiye neden olmazken, Türkiye açısından (-15, -7) günlerde %5 hata olasılığı ile %8,8 negatif, (-6, -4) günlerde %1 hata olasılığı ile %7,62 negatif, (-3, 0) günlerde ise %4,96 negatif getiriye sahiptir. Elde edilmiş olan sonuçlar anlaşmanın Türk borsasında özellikle olaydan 15 gün öncesinden itibaren önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir. İstanbul Cumhuriyet savcısı tarafından hazırlana Mavi Marmara iddianamesi Türkiye açısından herhangi bir anlamlı getiri göstermezken, İsrail açısından (-15, -7) günlerde %5 hata olasılığı ile %10,91, (-6, -4) günlerde %10 hata olasılığı ile %6,11 negatif anlamlı getiriye sahiptir. Türkiye ve KKTC arasında imzalanan kıta sahanlığı anlaşması Türkiye açısından herhangi bir anlamlı getiriye sahip değilken, İsrail açısından (-15, +15) günlerde %10 hata olasılığı ile %8,84 pozitif anlamlı getiri sağlamıştır.

Tablo 4:Türkiye-İsrail Arasındaki Siyasi Krizlerin Kümülatif Anormal Getirileri (CAR)

Krizler	15.11.1988	17.12.2010	23.05.2012	20.09.2012
	Türkiye'nin Filistinli Tanınması	İsrail ile Güney Kıbrıs'ın MEB Sınırlandırma Anlaşması İmzalaması	İstanbul Cumhuriyet Savcısının Mavi Marmara Krizi ile İlgili Olarak İddianame Hazırlaması	Türkiye ve KKTC'nin Kıta Sahanlığı Anlaşması İmzalaması
	Türkiye	İsrail	Türkiye	İsrail
-15+15				0,0884***
-15 -7		-0,0883**	-0,1091**	
-6 -4		-0,0762*	-0,0611***	
-3 0		-0,0496**		
0 +3				
+4 +6	-0,2905**			
+7 +15				

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

İki ülke arasında yaşanan olumlu ilişkilerin ve krizlerin ortalama anormal getirilerine (AAR) ait (-15, +15) günlerini içeren tablo Ek’de yer almaktadır. Tablo 5.’de sadece anlamlı getiriye sahip olan günler gösterilmiştir. Tablo’ya göre yaşanan olumlu gelişmeler olaydan 2 gün öncesinde %5 hata payı ile %1,25 negatif anlamlı

getiriye sahipken, %10 hata payı ile olaydan 1 gün sonra %2, olaydan 2 gün sonra %0,9 pozitif anlamlı getiriye sahip olup, 5 gün sonrasında %5 hata olasılığı ile %1,2 ve 6 gün sonrasında da %10 hata olasılığı ile %0,95 pozitif anlamlı getiriye sahiptir. Genel itibariyle yaşanan olumlu gelişmelerin her iki ülke borsasında olaydan 1, 2, 5 ve 6 gün sonra olumlu etkileri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Yaşanan diplomatik krizlerin etkileri incelendiğinde olay günü %10 hata olasılığıyla %0,65 anlamlı negatif getiriye sahip olup diğer günlerin hiçbirinde her iki ülke için birlikte herhangi bir anlamlı getiriye rastlanmamıştır. Bu durum kriz durumlarının genel olarak ülkelerden biri için son derece olumsuz algılanırken diğeri için öyle algılanmadığını dolayısıyla birlikte değerlendirildiklerinde anlamlı anormal getirilerin gözlemlenmediğini göstermektedir.

Tablo 5:Türkiye-İsrail Arasındaki Olumlu İlişkilerin ve Krizlerin Ortalama Getirileri (AAR)

	AAR(-2)	AAR(-1)	AAR(0)	AAR(1)	AAR(2)	AAR(3)	AAR(4)	AAR(5)	AAR(6)
Olumlu Gelişmeler	-0,0125**	-0,0005	0,0056	0,0207***	0,0092***	0,0041	0,0022	0,012**	0,0095***
Krizler	-0,0005	0,0018	-0,0065***	-0,0011	0,0032	0,0035	-0,02	0,0043	0,002

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan olumlu olaylar ile krizlerin ortalama kümülatif anormal getirileri (CAAR) incelendiğinde Tablo 6.'dan da sadece yaşanan olumlu olayların anlamlı anormal getirilere sahip oldukları gözlemlenmiştir. Yaşanan olumlu olayların etkileri incelendiğinde %10 hata olasılığı ile (-15, +15) günlerinde %4,67 ve (0, +3) günlerinde ise %3,96 pozitif anlamlı getiriler ile (+4, +6) günlerinde ise %5 hata olasılığı ile %2,37 pozitif anlamlı getiriler gözlemlenmiştir.

Tablo 6:Türkiye ve İsrail Arasındaki İncelemeye Konu Olan Tüm Siyasi İlişkilerin Kümülatif Ortalama Toplam Anormal Getirileri (CAAR)

Krizler	Olumlu Gelişmeler
-15+15	0,0467***
-15 -7	
-6 -4	
-3 0	
0 +3	0,0396***
+4 +6	0,0237**
+7 +15	

*%1, **%5, ***%10 hata olasılığını ifade etmektedir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, İsrail ile Filistin arasındaki sorunların çözümüne ilişkin bir barış ümidi oluşturmuş ve bu durum Türkiye ile İsrail'in de yakınlaşmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllarda askeri teknoloji ihtiyacı, Türkiye'nin komşularından gelen tehditler, PKK'ya verilen dış destekler nedeniyle artan güvenlik kaygıları gibi unsurlar Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımı konusunda belirleyici olmuştur. Buna ek olarak, dış politikada yardıma ihtiyaç duyan Türkiye, ABD'deki etkin Yahudi lobisinin desteğinden de faydalanmak istemiştir. 2000'li yıllarda ise 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin bölge konusundaki fikirlerinin değişmesi, İsrail'de şiddet politikasını benimsemiş aşırı sağcı yönetimlerin iktidara gelmesi, Ortadoğu'da şiddetin artarak barış umudunun azalması gibi nedenler ilişkilerin seyrini değiştirmiştir.

Türkiye, 2002 yılında iktidara gelen AKP yönetimiyle birlikte ekonomik ve siyasal açıdan ülke içinde istikrar yakalamıştır. Bu istikrar sayesinde dış politikadaki adımlar da daha istikrarlı hale gelmiş ve ülkenin Ortadoğu'da etkin bir politika izlemesi mümkün olmuştur. Sivil iktidarın güç kazanması ve İsrail'le ilişkilerin "stratejik ortaklık" düzeyine gelmesinde önemli pay sahibi olan ordunun etkinliğinin azalması, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinde stratejik önemi eskisi kadar göz önünde bulundurmamasına neden olmuştur. Türkiye'deki Ortadoğu açılımı AKP iktidarında zirveye ulaşmıştır. "Komşularla sıfır sorun" politikası güden Türkiye, 1990'lı yıllarda

tehdit olarak algıladığı Suriye, İran ve Irak gibi ülkelerle yakınlaşmıştır. Bu yolla ekonomik bağların karşılıklı bağımlılığı beslemesi ve bölge içerisinde istikrar ve barışın hâkim kılınması hedeflenmiştir. Türkiye'nin komşularına karşı tehdit algısının azalmasıyla birlikte İsrail'e duyduğu ihtiyaç da azalma göstermiştir. Türkiye, bölgesel güç olmayı hedefleyerek kendisini merkez ülke olarak tanımlamış ve Ortadoğu'da artan nüfuzunu bölgesel sorunlarda arabuluculuk yaparak kullanmayı arzu etmiştir. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini de olumlu anlamda değerlendirmeyi amaçlamış ve yeni dış politika vizyonu sayesinde komşularıyla daha iyi ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye, İsrail-Suriye dolaylı görüşmelerine ev sahipliği yapmış ancak sonuç alınmak üzereyken İsrail, Dökme Kurşun (Misket Bombası) Harekatı'nı başlatarak görüşmelerin kesilmesine yol açmıştır.

Türkiye, bölgedeki nüfuzunu arttırmasına yardımcı olacak bu başarıyı engelleyen İsrail'e karşı büyük tepki göstermiştir. Bu süreci, Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir krizin diğerini takip ettiği bir krizler dönemi takip etmiştir. AK Parti Hükûmeti, İsrail politikasını belirlerken ideoloji ve iç siyaset unsurlarına da önem vermiş ve İsrail'in bölgede yürüttüğü her harekât Türk kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmaya başlamıştır. Bu tepki sayesinde hükûmetin de İsrail'e karşı tepki göstermesi daha kolay hale gelmiştir. Bu dönemde bölgedeki dini ve tarihi bağlar nedeniyle Filistin konusunun Türkiye'nin "iç meselesi" olduğuna ilişkin değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilere damga vuran olay ise şüphesiz Mavi Marmara baskınıdır. İsrail'in uluslararası sularda Türk vatandaşlarını öldürmesi, bölgedeki tek ortağını da kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler daha önce de gerilmiş olmakla birlikte Mavi Marmara baskını ilk kez iki ülkeyi doğrudan karşı karşıya getirmesi yönüyle önemlidir. İsrail'in Türkiye'nin taleplerini yerine getirmemesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler tarihteki en düşük seviyeye gerilemiştir. İlişkiler böylesine gerilmiş bir durumdayken bölgede yaşanan gelişmeler, İsrail'i yeniden Türkiye'yle iyi ilişkiler geliştirmeye itmiştir. Kuzey Afrika'da başlayan ve sonrasında Ortadoğu'yu da etkisi altına alan Arap Baharı isyan dalgaları, Ortadoğu'daki halkların demokrasi taleplerini güçlendirmiş ve diktatörlüklerin sonunu getirmiştir. Ürdün, Suriye ve Mısır'daki olaylar İsrail'i endişelendirmiş; Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarında Mısır-İsrail ilişkileri en düşük seviyeye gerilemiştir. İsrail'in bölgede yaşanan siyasi gelişmelerden sonra artan güvenlik kaygısı ve

ABD'nin baskısıyla birleşerek, Netanyahu'yu Başbakan Erdoğan'ı arayarak yaşanan can kayıplarına ilişkin olarak Mavi Marmara konusunda özür dilemeye itmiştir. Erdoğan'ın özrü Türk halkı adına kabul etmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesine yönelik ilk adımlar atılmıştır. Sonuçta, İsrail'in özrü önemli bir gelişme olarak görülmekle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin hemen gerçekleşmeyeceği öngörülmektedir. Uzun vadede ilişkilerdeki tutumun belirleyicisi bölgedeki gelişmeler ve İsrail'in Filistin konusundaki tutumu olacaktır.

Tüm bu gelişmelerle birlikte iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin ticari ve ekonomik ilişkilere yansımalarına bakılacak olursa olay inceleme metodolojisi ile yaptığımız analizdeki bulgulardan yararlanarak siyasi gelişmelerin ülke ekonomilerine etkisinin olduğu ancak ticarete ve piyasalara negatif anlamlı çok sert getirilerinin olmadığını söylemek mümkündür.

Çalışmada yapılan analiz sonrasında AR değerleri incelendiğinde iki ülke hisse senetlerini de etkileyen olumlu gelişmeler; Mavi Marmara Tazminat Anlaşması, Türkiye İsrail arasında imzalanan Güvenlik Anlaşması, iki ülke arasında askeri alanda işbirliği anlaşması imzalanması, Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması, TSK'ya ait tankların modernizasyonu ihalesinin İsraili şirketlere verilmesidir. Söz konusu bu olumlu gelişmelerin iki ülke borsa hisse senetlerinde olay gününden önce ve sonra genel itibariyle pozitif anlamlı getiriler yarattığı sonucuna varılmıştır. İki ülke arasındaki krizlerin AR değerlerine baktığımızda ise her iki borsada da etkilerini gözlemlenen olaylar; Mavi Marmara Krizi, İsrail ile Güney Kıbrıs yönetiminin imzaladığı MEB Anlaşması, Türkiye ile KKTC arasında imzalanan Kıta Sahaneliği Anlaşmasıdır. Söz konusu bu 3 kriz olay inceleme çalışmasında değerlendirilen olayları arasında iki ülke borsasında en çok etkiye neden olan olaylar olarak karşımıza çıkmıştır. Buradan hareketle Türkiye ve İsrail arasındaki gelişmelere bakıldığında iki ülke arasındaki olumlu gelişmelerin hisse senetleri üzerinde daha fazla etkiye neden olduğu, krizlerin ise hemen hepsinin değil de daha azının borsalarda kendini hissettirdiğini söylemek mümkündür.

Olumlu ilişkilerin CAR değerleri incelendiğinde İsrail borsasının Mavi Marmara Tazminat Anlaşması, iki ülke arasındaki güvenlik anlaşması ve askeri alanda eğitim ve işbirliği anlaşmasına herhangi bir anlamlı tepki vermediği; Türkiye borsasının ise Savunma Sanayii İşbirliği anlaşması ve TSK'ya ait tankların modernizasyonu projesi ile ilgili herhangi bir anlamlı getiriye sahip olmadığı

görülmektedir. Olumlu gelişmeler ve krizler birlikte değerlendirilip AAR değerlerine bakıldığında; iki ülke arasında yaşanan olumlu gelişmelerin genel itibariyle her iki ülke borsasında olaydan 1, 2, 5 ve 6 gün sonra olumlu etkileri olduğunu söylenebilir. Krizlerin AAR değerleri birlikte incelendiğinde ise yalnızca olay günü her iki ülke borsasında negatif anlamı taşıyan getiriye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde olayların CAAR değerleri incelendiğinde de yalnızca olumlu olayların anlamlı anormal getirileri taşıdıkları gözlemlenmiştir. Bu durum kriz durumlarının genel olarak ülkelere karşı birisi için son derece olumsuz algılanırken diğeri için aynı şekilde algılanmadığını dolayısıyla birlikte değerlendirildiğinde anlamlı anormal getirilerin gözlenmediğini göstermektedir. Öte yandan Davos ve alçak koltuk krizi gibi diplomatik krizler ekonomik açıdan kısa vadede herhangi bir etkiye sahip değildir. Ancak yaşanan olayların uzun vadeli etkileri bir başka çalışmada değerlendirilerek ortaya konmaya çalışılabilir.

Çalışma sonucunda bahsi geçtiği gibi Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi krizlerin 30 günlük vadede her iki ülke borsa hisse senetlerinde aynı anda aynı şekilde negatif getirilere neden olmadığı gözlenmiştir. Peretz (2018)'de yaptığı çalışmada araştırmacıların genel anlamda Türkiye-İsrail siyasi ve ekonomik ilişkileri hakkındaki açıklamalarına değinmiş ve iki ülke arasındaki siyasi mücadelenin ekonomik ilişkilere zarar verebileceğini söylemiştir. Yaptığımız bu çalışmanın sonucunda ise; Peretz'in aksine siyasi krizlerin ekonomik ilişkilere ciddi darbeler vurmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Sandıklı 2011 yılındaki çalışmasında 2006'dan sonraki dönemde iki ülke ilişkileri siyasi krizler dönemine girdiğine ve bu durumun ekonomik ilişkileri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Çakmak ve Ustaoglu'da (2017)'de çalışmalarında, Türkiye ve İsrail arasındaki politik ilişkilerin ekonomik ilişkileri doğrudan etkilediğini, siyasi kriz dönemlerinde ticaret hacimlerinde geçici daralmaların olduğunu ortaya koymuşlardır. Ulus (2016)'da, Türkiye İsrail arasındaki ekonomik ilişkilerin iki ülke arasında siyasi ve diplomatik krizlerden olumsuz yönde etkilendiğine değinmiştir. Tüm bu çalışmaların aksine yapılan analiz sonucunda Türkiye ve İsrail arasında olumlu siyasi gelişmelerin iki ülke ekonomilerini pozitif yönde etkilediği, siyasi krizlerin ise ekonomik ilişkilere olumsuz yönde kalıcı getirilerinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Diğeri yandan Yergin vd. (2012)'de; Türkiye ve İsrail arasındaki siyasi ilişkilerin sertleşmesinden ekonominin ve ticaret hacminin etkilenmediğini dile

getirmişlerdir. Sarıaslan (2019)'da; Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin siyasi konjonktürdeki dalgalanmalardan etkilenmeden artarak ve etkinliğini artırarak devam ettiğini vurgulamıştır.

Türkiye ve İsrail arasındaki olumlu siyasi gelişmeleri ve krizleri konu olarak olay inceleme yöntemi ile yaptığımız analiz sonucunda olumlu gelişmeler iki ülke ekonomilerinde dikkat çeken pozitif getiriler sağlamıştır. Öte yandan yaşanan diplomatik ve siyasi krizler her iki ülkede farklı algılandığı, yaşanan siyasi dalgalanmaların Türkiye ve İsrail borsa hisse senetlerinde aynı şekilde etkiye sebep olmadığı, borsa hisse senetlerinde kısa süreli dalgalanmalara neden olsa da ekonomik anlamla ilişkilere etkisinin sert olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda; Türkiye ve İsrail'i siyasi ilişkilerini ekonomik ilişkilerinden ayrı tutmayı başabilmiş iki ülke olarak yorumlamak yanlış olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abadie, A., Gardeazabal, J. (2009, Mart). The Economic Costs of Conflict: A Case Study of the Basque Country. *The American Economic Review*, 93, 113-132. Mart 11, 2019 tarihinde http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/beck/abadie_aer.pdf adresinden alındı
- Acar, C. (2007). *Soğuk Savaş: Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Achcar, G. (2004). *Kaynayan Ortadoğu*. (R. Şimşek, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Akçay, E., & Anlı, İ. A. (2013). İsrail: Türkiyesiz Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 155-162.
- Akgün, M., Gündoğar, S., Görgülü, A. (2014, Aralık 15). *Politics in Troubled Times: Israel-Turkey Relations*. Ocak 22, 2019 tarihinde TESEV: <http://tese.org.tr/en/yayin/politics-in-troubled-times-israel-turkey-relations/> adresinden alındı
- Akıncı, Ö., Çulha, O., Özlale, Ü., Şahinbeyoğlu, G. (2005, Şubat 20). *The Effectiveness of Foreign Exchange Interventions for the Turkish Economy: A Post-Crisis Period Analysis*. Aralık 15, 2018 tarihinde www.tcmb.gov.tr: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/01ff56e8-56f4-4a02-81ea-19cc064db216/WP0506ENG.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-01ff56e8-56f4-4a02-81ea-19cc064db216-m3fw5JU> adresinden alındı
- Aksoy, İ., & Güler, Y. (2010). *Türk-Amerikan İlişkilerinin Politik ve Ekonomik Boyutu*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akşam. (2013a, Mart 22). *Başbakanlık'tan İsrail Açıklaması! İsrail Özür Diledi ve Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.aksam.com.tr>: <https://www.aksam.com.tr/siyaset/basbakanliktan-israil-aciklamasi-israil-ozur-diledi-ve/haber-179699et> adresinden alındı*

- Akşam. (2013b, Mart 22). *Davutoğlu'ndan Özür Açıklaması: 'Tüm Taleplerimiz Karşılandı'*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.aksam.com.tr:https://www.aksam.com.tr/dunya/davutoglundan-ozur-aciklamasi-tum-taleplerimiz-karsilandi/haber-179724> adresinden alındı
- Altunışık, M. (2002). Türkiye'nin İsrail Politikası. A. Makovsky, & S. Sayarı içinde, *Türkiye'nin Yeni Dünyası* (s. 79–97). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Altunışık, M. B. (1993). *Türkiye ve Ortadoğu Tarih Kimlik Güvenlik*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Apaydın, F. (2013). Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Arı, T. (2001). 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. İ. Bal içinde, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası* (s. 409–439). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2007). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (3 b.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2008). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Yönelik Dış Politikaları (Kuruluşta Günümüze). M. Bıyıklı içinde, *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi* (Cilt 2, s. 351-380). İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Arı, T. (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (5 b.). Bursa: MKM Yayınları.
- Arıboğan, D. Ü. (2013, Mart 29). *İsrail'in Özrü Meselesi*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.aksam.com.tr:https://www.aksam.com.tr/yazarlar/israilin-ozru-meselesi/haber-181620> adresinden alındı
- Armaoğlu, F. (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, 1948-1988*. Ankara: TİB Kültür Yayınları.

- Armaoğlu, F. (1999). Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997. İ. Sosyal içinde, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (s. 421-440). Ankara: TTK Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995* (14 b.). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Ataöv, T. (2006). *Amerika, NATO ve Türkiye*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Atlıoğlu, Y. (2010, Haziran 2). *İsrail Basınında "Mavi Marmara" Krizi*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://www.tasam.org>: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1271/israil_basininda_mavi_marmara_krizi adresinden alındı
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam* (Cilt 3). İstanbul : Remzi Kitabevi.
- Aydıntaşbaş, A. (2004, Ocak 27). *Erdoğan: Ortak Bölge Kurmalıyız*. Kasım 27, 2018 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr>: <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/01/27/siy102.html> adresinden alındı
- Aydoğan, M. (2017, Mart 1). *Turkey-Israel determined to double trade volume to \$8B in next few years*. Şubat 2019 tarihinde Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/economy/2017/03/02/turkey-israel-determined-to-double-trade-volume-to-8b-in-next-few-years> adresinden alındı
- Ayral, İ. .. (2012, Mayıs 23). *İsrail'e Tokat gibi İddianame*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr>: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/05/23/israile-tokat-gibi-iddianame> adresinden alındı
- Aytürk, İ. (2011). The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002. *Turkish Studies*, 12(4), 675-687.
- Azulay, Y. (2016, Haziran 27). *Machon Ha'Yetzu: Ha'Piyus Im Turkkya Yiten 'Boost' Nosaf Le'Kishrey Ha'Sachar*. Globes. adresinden alındı
- Bağcı, H. (1994). Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası. F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 89-121). İstanbul: Der Yayınlar.
- Bağcı, H. (2007). *Türk Dış Politikasında 50'li Yıllar*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Barbieri, K. (2002). *The Liberal Illusion: Does Trade Promote Peace?* Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Başyurt, E. (2005). Türk-İsrail "Gizli İttifakı" 1958'de Kurulmuş. *Aksiyon*(552).

- BBC. (2012, Kasım 30). *Filistin Yönetimi'ne BM'de 'Üye Olmayan Gözlemci Devlet' Statüsü*. Kasım 29, 2018 tarihinde https://www.bbc.com:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121129_palestine.shtml adresinden alındı
- Bengio, O. (2009). *Türkiye İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Ben-Gurion, D. (1973). *Die Geschichte eines Staates*. Frankfurt.
- Benhorin, Y. (2010, Mayıs 31). *Israel to UN: Flotilla Participants Not Peace Activists*. Kasım 28, 2018 tarihinde <https://www.ynetnews.com:https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3897076,00.html> adresinden alındı
- bibleonline.ru. (2018). *Tevkin*. Ağustos 29, 2018 tarihinde <https://www.bibleonline.ru:https://www.bibleonline.ru/bible/tur/01/12/> adresinden alındı
- Bishku, M. B. (2006). How Has Turkey Viewed Israel? *University Of Carolina*(12), 177-194.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. M. Ercan içinde, *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası* (s. 197–243). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Burhan, A. (2008). Filistin-İsrail Çatışması ve Hamas. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- bursakilisesi.com. (2018). *Yaratılış* 32. Ağustos 29, 2018 tarihinde <http://www.bursakilisesi.com:http://www.bursakilisesi.com/kutsalkitap/?tab=2&q=Yar%2032> adresinden alındı
- Canikoğlu, E. (2005). İsrail, ABD'deki Yahudi Varlığı ve İkinci Körfez Savaşı. T. Yılmaz, M. Şahin, & M. Taştekin içinde, *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*. Ankara: Platin Yayınları.
- Cattan, H. (1969). *Palestine, the Arabs and Israel*. London: Longmans.
- Çakmak, C., Ustaoglu, M. (2017). Politics vs. Trade: a Realist View on Turkish–Israeli Economic Relations. *Israel Affairs*, 303-323. Ocak 12, 2019 tarihinde

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13537121.2016.1274506>

adresinden alındı

- Çandar, C. (1976). *Direnen Filistin*. İstanbul: May Yayınları.
- Çaylak, A., & Nişancı, Ş. (2014). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş Demokrasiye Giriş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu? A. Çaylak, & A. Dikkaya içinde, *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Çebi, H. Y. (2006). *İsrail'in A Planı*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Çınar, U. (2016). Türkiye Cumhuriyeti'nin Filistin-İsrail Siyaseti Ve İsrail'in Tanınması (1920-1950). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çömlekçi, İ., & Şahin, Ö. (2019). Güç Unsurları İle Pay Senedi Getirileri Arasındaki İlişki: Olay Çalışması (Event Study). *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1).
- Çuyev, F. (2010). *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme*. (A. Hacıhasanoğlu, & S. Kabasakal, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (19 b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2008). *Stratejik Derinlik* (28 b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Değer, E. (2004). *Oltadaki Balık Türkiye*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Demirer, Y., & Özbudun, S. (2002). *İsyanın Adı Filistin... İntifada Kazanacak*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Dinler, Z. (1998). *İktisada Giriş* (4 b.). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğan, D. M. (1997). *Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 1-16.

- Duman, S. (1995). Filistin Sorunu ve Türkiye'nin İsrail Politikası (1947-1967). *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursun, S. (2008). Türkiye'nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi*, 7(16), 421-433.
- Dursunoğlu, A. (2000). *Stratejik İttifak Türk İsrail İlişkilerinin Öyküsü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Dursunoğlu, A. (2000). *Stratejik İttifak Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü*. İstanbul: Anka Yayınları.
- DW. (2011, Eylül 3). *Türkiye-İsrail Gerginliği Kaygıyla Karşılandı*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.dw.com: https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-israil-gerginli%C4%9Fi-kayg%C4%B1yla-kar%C5%9F%C4%B1land%C4%B1/a-15362603> adresinden alındı
- Efegil, E. (2013). İsrail'in Dış Politikasının Belirleyicileri. *Orsam, Ortadoğu Analiz*, 5(11), 53-61.
- Eminoğlu, A. (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Elektronik Dergisi*, 7(15), 88-106.
- Eposito, J. L. (2003). *Kutsal Olmayan Savaş, İslamcı Terör*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Erdemir, H. (2011). İsrail Devleti'nin İlanından Önce David Ben-Gurion'un Filistin'i Yahudileştirme Politikası. *Gazi Akademik Bakış*, 4(8), 175-194.
- Erdoğan, H. (2005). *Büyük İsrail Stratejisi*. İstanbul: IQ Kültürsanat Yayıncılık.
- Erdoğan, H. (2005). *Büyük İsrail Stratejisi*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Erdurmaz, S. (2011, Mayıs 9). *Mavi Marmara (Palmer Raporu) Hakkında Değerlendirmeler*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://turksam.org: http://turksam.org/mavi-marmara-palmer-raporu-hakkinda-degerlendirmeler> adresinden alındı
- Erendil, M. (1992). *Çağdaş Ortadoğu Olayları*. Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

- Erhan, Ç. (2004). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1, s. 681-715). İstanbul: İletişim Yayınlar.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2001). İsrail'le İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919–1980* (s. 641–648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2001). İsrail'le İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919–1980* (s. 641–648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). İsrail'le İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980–2001* (s. 568–579). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2013). İsrail ile İlişkiler. O. Baskın içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ö., & Kürkçüoğlu, Ö. (2012). Filistin Sorunu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt: 1, 1945-1960, Batı Bloku Ekseninde Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Ertosun, E. (2013). *Filistin Politikamız*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eser, B., Demirkıran, Ö., & Çiçek, E. (2011). II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 17-38.
- Event Study Tools*. (2019, Mart 20). Event Study Tools Web site: <https://www.eventstudytools.com/introduction-event-study-methodology> adresinden alındı
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Arap Devletleriyle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt I: 1919–1980* (s. 615–635). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2004). Arap Devletleriyle İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 615-635). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fuller, G. E. (2010). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*. (M. Acar, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gaddis, J. L. (2015). *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*. (D. Cenkçiler, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gerger, H. (1998). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*. İstanbul : Belge Yayınları.
- Geyikçi, Umut B., Tepeci, M. (2017). The Impacts of the Russian Plane Crisis, the July 15 Coup D'etat Attempt and Terrorist Attacks on the Market Values of the İstanbul Stock Exchange (ISE) Tourism Index. *International Journal of Arts & Sciences*, 109-120.
- Gilpin, R. (1975). *Three Models Of The Future* (Cilt 29). Washington: International Organization. doi:10.1017/S0020818300017896
- Gilpin, R. (2012). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası* (2 b.). Ankara: Kripto Yayınları.
- Gönlübol, M., & Ülman, H. (1966). Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 143-182.
- Görgülü, A., Akgün, M., & Senyücel Gündoğar, S. (2014, Aralık 15). *Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://tese.org.tr>: <http://tese.org.tr/tr/yayin/zor-zamanda-siyaset-israil-turkiye-iliskileri/> adresinden alındı
- Groepler, E. (1999). *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*. (S. Kaya, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Habertürk. (2009, Şubat 14). "*Erdoğan Aynaya Baksın*". Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.haberturk.com>: <https://www.haberturk.com/polemik/haber/128196-erdogan-aynaya-baksin> adresinden alındı
- Habertürk. (2010, Haziran 28). *Türkiye İsrail'e Hava Sahasını Kapattı mı?* Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.haberturk.com>: <https://www.haberturk.com/dunya/haber/527411-turkiye-israile-hava-sahasini-kapatti-mi> adresinden alındı

- Halloum, R. (1983). *Belgelerle Filistin, Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Holsti, K. (1986). *Politics in Command: Foreign Trade as National Security Policy* (Cilt 40). London: International Organization. doi:doi:10.1017/S0020818300027302
- Hürriyet. (1967, Haziran 11). *İsrail Ordusu Şam'ı Kuşattı*. Eylül 2, 2018 tarihinde <http://www.gecmisgazete.com>: <http://www.gecmisgazete.com/haber/israil-ordusu-sam-i-kusatti> adresinden alındı
- Hürriyet. (1971, Aralık 10). *Kan ve Barutla Oynayan 2 Kadın*. Eylül 2, 2018 tarihinde <http://www.gecmisgazete.com>: <http://www.gecmisgazete.com/haber/kan-ve-barutla-oyunayan-2-kadin-13688?page=2> adresinden alındı
- Hürriyet. (2007a, Kasım 13). *Ankara'da Tarihi Buluşma*. Kasım 27, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr>: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ankarada-tarihi-bulusma-7680886> adresinden alındı
- Hürriyet. (2007b, Kasım 13). *Peres, TBMM'de Tarancı Şiirini Okudu*. Kasım 27, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr>: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/peres-tbmmde-taranci-siirini-okudu-7683328> adresinden alındı
- Hürriyet. (2013a, Mart 23). *İsrail Türkiye'den Özür Diledi*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr>: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-turkiyeden-ozur-diledi-22876115> adresinden alındı
- Hürriyet. (2013b, Temmuz 24). *İsrail: Türkiye'ye Silah Satışı Hiçbir Zaman Durmadı*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr>: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-turkiye-ye-silah-satisi-hicbir-zaman-durmadi-24356965> adresinden alındı
- Hürriyet Daily News. (2016, Haziran 27). *Turkish-Israeli economic, trade ties expected to soar after deal*. Hürriyet Daily News: <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-israeli-economic-trade-ties-expected-to-soar-after-deal-100945> adresinden alındı
- İbas, S. (2005). Arap-İsrail Sorunu. T. Yılmaz, M. Şahin, & M. Taşt içinde, *Orta Doğu Siyasetinde İsrail* (s. 55–88). Ankara: Platin Yayınları.

- IHH İnsani Yardım Vakfı. (2010, Eylül 27). *Birleşmiş Milletler Mavi Marmara Raporu*. Kasım 28, 2018 tarihinde <https://www.ihh.org.tr:https://www.ihh.org.tr/public/publish/0/103/bm-raporu-tr.pdf> adresinden alındı
- incil.info. (2018, 11 23). *Yaratılış*, 35. Ağustos 29, 2018 tarihinde <https://incil.info:https://incil.info/kitap/Yaratilis/35> adresinden alındı
- Ison, S., & Wall, S. (2013). *İktisat Giriş*. (A. Çakmak, S. Oktar, M. Şişman, & S. Yavuz, Çev.) İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Kamel, A. (1999). İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri. İ. Sosyal içinde, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* (s. 409-420). Ankara: TTK Yayınları.
- Kamel, A. (2014). *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Kapani, M. (1997). *Politika Bilimine Giriş* (9 b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karakuş, M. (2012, Kasım 29). *Filistin'e 'Devlet' Statüsü*. Kasım 29, 2018 tarihinde https://www.ntv.com.tr:https://www.ntv.com.tr/dunya/filistine-devlet-statusu,Et6eZvTUvUm_dMjS8rQAzg adresinden alındı
- Karaman, M. L. (1991). *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kasım, K. (2004). Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı. İ. Bal içinde, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, İ., Köylü Keskin, M., Günay, B. (2017). 15 Temmuz Darbe Girişiminin BİST 30/100 Endekslerinin Üzerine Etkisinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi İle Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 54-67. Ocak 10, 2019 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/316680> adresinden alındı
- Kennedy, P. (2010). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri* (12 b.). (B. Karanakçı, Çev.) İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Keohane, R. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Chichester: Princeton University Press.

- Keskin, F. (2001a). Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi Kutusu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırlıdökme, U. (2014). Yunanistan-İsrail Yakınlaşmasının Türkiye ve Balkanlara Etkisi. H. Çomak, & A. G. Kutlu içinde, *Uluslararası Güvenlik Kongresi (International Security Congress)* (s. 155-182). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Matbaası.
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi*. (İ. H. Kurt, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kissinger, H. (2002). *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?* (T. Evyapan, Çev.) Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Köni, H. (1994). Mısır, Türkiye İsrail Üçgeni. *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi İsrail Özel*, 1(3), 45-56.
- Kösebalaban, H. (2010). The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance? *Middle East Policy Council*, 17(3), 36-50.
- Kösebalaban, H. (2011). Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism. *Perceptions*, 15(3), 93-114.
- Kurtzer, D. C., & Lasesky, S. B. (2008). *Negotiating Arab Israel Peace*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Kürkçüoğlu, Ö. (2011). *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, (1945–1970)*. Ankara: Barış Kitap.
- Laçiner, S. (2012, Kasım 13). *Netanyahu'nun Kanlı Seçimi*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.star.com.tr>: <http://www.star.com.tr/yazar/netanyahunun-kanli-secimi-yazi-703864/> adresinden alındı
- Lewis, B. (1973). *Semites and Antisemites, Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East*. The Library Press.
- Lewis, B. (2009). *Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarih* (6 b.). (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Mazel, Z. (2010, Haziran 1). *Peace Activists? More Like 'Peace' Militants*. Kasım 28, 2018 tarihinde <https://www.jpost.com>: <https://www.jpost.com/Opinion/Op-Ed-Contributors/Peace-activists-More-like-peace-militants> adresinden alındı
- McMahon, R. J. (2013). *Soğuk Savaş*. (S. Gül, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Merih, T. (2006). *Soğuk Savaş ve Türkiye 1945-1960*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Milliyet. (2008, Mayıs 22). *İsrail-Suriye Barış Görüşmesi Türkiye’de*. Kasım 27, 2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr>: <http://www.milliyet.com.tr/israil-suriye-baris-gorusmesi-turkiye-de-gundem-757943/> adresinden alındı
- Milliyet. (2010, Haziran 7). *İsrail’in Saldırısı Bizim 11 Eylül’ümüz*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr>: <http://www.milliyet.com.tr/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz-siyaset-1247560/> adresinden alındı
- Milliyet. (2013, Ocak 24). *Yeni Hükümet Türkiye’den Özür Dileyecek*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr>: <http://www.milliyet.com.tr/yeni-hukumet-turkiye-den-ozur-dileyecek/dunya/haberdetay/24.01.2013/1659599/default.htm> adresinden alındı
- Nachmani, A. (1987). *Israel, Turkey and Greece Uneasy Relations in the East Mediterranean*. Great Britain: Frank Cass.
- Nachmani, A. (2018). A Bridge Across the Middle East: The Turkish–Israeli Rapprochement. A. Nachmani içinde, *Turkey: facing a new millennium* (s. 201-244). Manchester: Manchester University Press. doi:<https://doi.org/10.7765/9781526137937.00012>
- Neuhierl, A., Scherbina, A., Schlusche, B. (2010, Şubat 21). *Market Reaction to Corporate Press Releases*. Ocak 10, 2019 tarihinde www.papers.ssrn.com: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1556532. adresinden alındı
- Niray, N. (2003). Bölgesel ve Küresel Gelişmeler Işığında Ortadoğu’da Oluşan Siyasal Gelişmeler ve Türkiye’nin Yeri. *Birinci Ortadoğu Semineri*. Elazığ.
- Nye, J. S., & Welch, D. A. (2010). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. (R. Akman, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Oğan, M. S. (1997). *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Oğuzlu, T. (2010). The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations: A Structural Realist Account. *Mediterranean Politics*, 15(2), 273-288.
- Oran, B. (2004). Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (s. 655-680). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öke, M. K. (2012). *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*. İstanbul: Kırmızı Kedi Kitabevi.
- Özcan, G. (1999). 50. Yılı Biterken Türkiye-İsrail İlişkileri. *Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, 527-551. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, G. (2005). Türkiye- İsrail ilişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi. *TESEV Dış Politika Programı*. İstanbul: TESEV .
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özcan, G. (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), 36-44.
- Özdemir, H. (2013, Mart 24). *Yeni Ortadoğu'da Değişen Dengeler ve İsrail'in Özrü*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.uiportal.net>: <http://www.uiportal.net/yeni-ortadoguda-degisen-dengeler-ve-israilin-ozru.html> adresinden alındı
- Özkaya Duman, O., & Birsnel, H. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, 1(1), 299-318.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin- İsrail Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 167-195.
- Özmen, S. (2006). *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Öztürk, R. (2004). *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*. Ankara: Odak Yayıncılık.
- Parlar, S. (2007). *Emperyalist Müdahale Doktrinleri ve NATO*. İstanbul: Bağdat Yayınları.

- Pehlivanoglu, A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Peretz, S. (2018, Mayıs 21). *An Angry Erdogan Stands to Harm Israel-Turkey Economic Ties*. Ocak 18, 2019 tarihinde Haaretz: <https://www.haaretz.com/middle-east-news/turkey/.premium-with-diplomatic-crisis-turkey-israel-trade-ties-may-be-in-trouble-1.6095550> adresinden alındı
- Peterson, P. (1989). Event Studies: A Review of Issues and Methodology. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 36-66. https://www.jstor.org/stable/40472954?seq=1#page_scan_tab_contents adresinden alındı
- Petras, J., & Abaya, R. E. (2007). *İsrail Siyonizm ve Ortadoğu*. (E. Korkmaz, Çev.) Ankara: Kalkedon Yayınları.
- Pollins, B. (1989). Conflict, Cooperation, and Commerce: The Effect of International Political Interactions on Bilateral Trade Flows. *American Journal of Political Science*, 737-761. Kasım 15, 2018 tarihinde https://www.jstor.org/stable/2111070?seq=1#page_scan_tab_contents adresinden alındı
- Primakov, Y. (2010). *Rusyasız Dünya*. (A. Esenkanova, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Rauch, G. V. (1966). *A History of Soviet Russia*. New York: Praeger Publishers.
- Ravid, B., & Lis, J. (2011, Temmuz 7). *UN Report: Gaza Blockade Legal, Israel Doesn't Owe Turkey Apology for Marmara*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.haaretz.com>: <https://www.haaretz.com/1.5025447> adresinden alındı
- Robst, J., Polachek, S., Chang, Ching Y. (2006, Mart 2). Geographic Proximity, Trade and International Conflict/Cooperation. *IZA Discussion Paper*, 50. Aralık 12, 2018 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=887763&download=yes adresinden alındı
- Rousseau, J. J. (2005). *Ekonomi Politik*. (İ. Birkan, Çev.) İstanbul: İmge Yayınları.
- Sabah. (2007, Kasım 13). *Ankara'da Tarihi Buluşma*. Kasım 27, 2018 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr>:

<http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/13/haber,BF1FC883F9464539A11CBFB4152858A2.html> adresinden alındı

Sabah. (2010, Ağustos 27). *Ülke Ülke Askerlik Uygulamaları*. Eylül 2, 2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr>:

https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/ulke_ulke_askerlik_uygulamalari adresinden alındı

Sabah. (2012a, Mart 11). *İsrail Gazze'yi Yine Vurdu: 15 Ölü*. Kasım 29, 2018 tarihinde

<https://www.sabah.com.tr>: <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/03/11/israil-gazze-yi-yine-vurdu-15-olu> adresinden alındı

Sabah. (2012b, Haziran 1). *İsrail'e 63 Milyon Dolarlık Darbe*. Kasım 29, 2018 tarihinde <https://www.sabah.com.tr>:

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/06/01/israile-63-milyon-dolarlik-darbe> adresinden alındı

Sakarya, Ş. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi İle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 147-162.

Sakarya, Ş., Çalış, N., Kayacan, Arif M. (2018). Temettü Ödeme Duyurularının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7, 92-106. Ocak 15, 2019 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/501703> adresinden alındı

Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Sander, O. (1994). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sandıklı, A. (2011, Eylül 6). *Türkiye-İsrail İlişkileri Dibe Vurdu*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://www.bilgesam.org>: <http://www.bilgesam.org/incele/1152/-turkiye-israil-iliskileri-dibe-vurdu/#.XCTGqFwzY2w> adresinden alındı

Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-38. doi:10.33630/ausbf.536442

Schulze, K. E. (1999). *The Arab-Israel Conflict*. London: Longman.

- Seydi, S. (2014). 1939-1945 Dönemi İç ve Dış Politika. A. Çaylak, & M. Dikkaya içinde, *Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Sheffy, Y. (1993). *The Military Dimension of the Gulf War*. Boulder: Middle East Contemporary Surves.
- Sorescu, A., Warren, N, Ertekin, L. (2017, February 1). Event study methodology in the marketing literature: an overview. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45, 186-207.
- Sönmezoğlu, F. (1995). *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*. İstanbul: DER Yayınevi.
- Sönmezoğlu, F. (1998). *Türk Dış Politikasının Analizi (2 b.)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sönmezoğlu, F., Güneş, H., & Keleşoğlu, E. (2011). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2011, Ekim). Türkiye-İsrail İlişkileri. SDE Analiz.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.
- Süer, B., & Atmaca, A. Ö. (2006). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Süer, B., & Ömür Atmaca, A. (2010). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Şahin, M. (2011, Eylül 13). *Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://orsam.org.tr>: <http://orsam.org.tr/tr/turkiye-israil-iliskileri-zoraki-ittifak-coktu/> adresinden alındı
- Şimşek, E. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*. İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.
- T.C. Başbakanlık. (2018). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305707.pdf adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010a, Mayıs 31). *Gazze'ye İnsani Yardım Filosuna İsrail Savunma Kuvvetleri Tarafından Güç Kullanılması Hk. (No.115)*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: http://www.mfa.gov.tr/no_-115_-31-

mayis-2010_--gazze_je-insani-yardim-filosuna-israil-savunma-kuvvetleri-
tarafindan-guc-kullanilmasi-hk_.tr.mfa adresinden alındı

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2010b, Mayıs 31). *Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma*. Kasım 28, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-_31-mayis-2010_.tr.mfa adresinden alındı

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2010c). *Türkiye İsrail İlişkileri Hk.* Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa> adresinden alındı

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2012a, Mart 10). *İsrail'in Gazze'yi Hedef Alan Saldırıları Hk.* Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: http://www.mfa.gov.tr/no_76_10-mart-2012_-israil_in-gazze_yi-hedef-alan-saldirilari-hk_.tr.mfa adresinden alındı

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2012b, Kasım 14). *İsrail'in Bugün Başlatmış Olduğu Gazze Operasyonu Hk.* Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: http://www.mfa.gov.tr/no_261_-israil_in-bugun-baslatmis-oldugu-gazze-operasyonu-hk_.tr.mfa adresinden alındı

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013). *Dışışleri Bakanı Davutoğlu Türk-İsrail İlişkilerindeki Son Gelişmeleri Değerlendirdi*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr>: <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turk-israil-iliskilerindeki-son-gelismeleri-degerlendirdi..tr.mfa> adresinden alındı

Tasni, D. (2011). *Türkiye-İsrail Üçgeni*. İstanbul: Kanes Yayınları.

Taştekin, M. (2005). AKP Hükümeti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. T. Yılmaz, M. Şahin, & M. Taştekin içinde, *Orta Doğu Siyasetinde İsrail* (s. 131-176). Ankara: Platin Yayınları.

Tavlaş, N. (1999). Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, 5(1), 76-106. Ankara: ASAM Yayınları.

- Tellal, E. (2001). Stalin ve Tek Ülkede Sosyalizm Kutusu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- TheWorldBank. (2019, 02 21). <http://www.worldbank.org/>.
<https://data.worldbank.org/country/israel>:
<https://data.worldbank.org/country/israel> adresinden alındı
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Topal, A. H. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 32(1), 102-154.
- Turan, T. (2008). Turkish Foreign Policy Towards Israel: The Implications of Turkey's Relations with the West. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Y. (2012). İsrail 2011. K. İnat, M. Ataman, F. Aydın, & B. Yıldırım içinde, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (s. 145–182). İstanbul: Açılım Kitap.
- Tür, Ö. (2009a). Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime? *Ortadoğu Analiz*, 1(14), 22-29.
- Tür, Ö. (2009b). Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime? *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 22-29.
- Tür, Ö. (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 5(54), 26–34.
- Türel, Y. (2004). *Uluslararası Politikada Ortadoğu*. Ankara: Akçağ Kitabevi.
- Ulus, S. (2016). Changing Turkish-Israel Relations After the 2008 Gaza War. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi*. Işık Üniversitesi, İstanbul. Ocak 25, 2019 tarihinde <http://acikerisim.isikun.edu.tr/xmlui/handle/11729/1124> adresinden alındı
- Umerova, Z. (2006). Yahudi Lobisinin ABD İçindeki Konumu ve Ortadoğu Politikasındaki Rolü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- United Nations. (2017, August 20). Security Council. *Resolution 478*. United Nations.

- United Nations General Assembly Human Rights Council. (2010, Eylül 27). *Human Rights Council Fifteenth Session*. Kasım 28, 2018 tarihinde <https://www.ihh.org.tr: https://www.ihh.org.tr/arsiv/uploads/2010/gaza-flotilla-report.pdf> adresinden alındı
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 137-168.
- Ülman, H., & Sander, O. (1972). Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-II. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 1-24.
- Vurmay, M. (2007). *Devrik Bir Cümlelin Sözde Öznesi Ortadoğu*. Ankara: TUSAM.
- Walker, J. (2006). Turkey and Israel's Relationship in the Middle East. *Mediterranean Quarterly*, 17(4), 60-90.
- Wright, R. (2008). *Dreams and Shadows: The Future of The Middle East*. New York: Penguin Press.
- Yağış, M. M. (2010). *İsrail Ülke Raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- Yamakoğlu, C. (2003). *Ortadoğu'da Barışla Savaşanlar*. Ankara: Alp Ofset Matbaa.
- Yavuz, M. H. (1994). İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994). F. Sönmezoğlu içinde, *Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 243-257). İstanbul: Der yayınları.
- Yazaroğlu, V. (1997, Ocak 23). *Hoca Korktuğumuz Gibi Çıkmadı*. Kasım 29, 2018 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr: http://www.milliyet.com.tr/1997/01/23/dunya/hoca.html> adresinden alındı
- Yergin, D. (2009). *Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü* (5 b.). (K. Tuncay, Çev.) İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Yergin, H., Mercan, M., Erol, A. (2012). Türkiye İsrail İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 153-163. Şubat 02, 2019 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/117318> adresinden alındı
- Yeşilyurt, N. (2013). Orta Doğuyla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Cilt III, 2001-2012* (s. 401-462). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Yıldırım, Ö. (2012). Türkiye'nin Arap-İsrail Çatışmasında Öteki Olarak İsrail Algısı ve Günümüz Orta Doğu Politikasına Yansımaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü.
- Yıldız, Y. G. (2004). *Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu"*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 49-65.
- Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yılmaz, T. (2010). Türkiye- İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 1-20.
- Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 9-24.
- Yılmaz, T., Şahin, M., & Taştekin, M. (2005). *Ortadoğu Siyasetinde İsrail, Selahattin İbas "Arap-İsrail Sorunu"*. Ankara: Platin Yayınları.
- Yılmaz, V. (1993). *Yakın Dünya Harp Özetleri*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Zengin, D. (2017, Kasım 27). *Turkish businessmen seek trade boost with Israel*. Şubat 5, 2019 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/en/todays-headlines/turkish-businessmen-seek-trade-boost-with-israel/980636> adresinden alındı